

ТЕОРИЈСКИ РАДОВИ

Доц. др Данка М. РАДУЛОВИЋ,
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

САДИСТИЧКЕ СЕКСУАЛНЕ СЕРИЈСКЕ УБИЦЕ - Криминолошки профил и психолошка објашњења

Резиме: Садистичке сексуалне серијске убице, спадају у ред најтежих екстремно деструктивних преступника. Веома их је тешко идентификовати и разумети мотиве њиховог криминалног понашања. Међу њима је највише особа са психопатским склопом личности. У хомицидном понашању ових преступника кључну улогу имају психолошке детерминанте, због чега су, уз криминолошки профил у раду обрађени доминантни психолошки приступи у проучавању садистичких серијских убица.

Кључне речи: садизам, сексуалне серијске убице, психологија, насиље.

УВОД

Постоје велика неслагања око дефинисања појма серијски убица. Она се односе на минимални број убистава које преступник треба да почини да би се сматрао серијским убицом, као и на временски размак између убистава и то да ли је неопходно да хомициди буду извршени у географски удаљеним местима. Једну од најчешће коришћених дефиниција предложио је Бартол (1995): "Серијски убица је лице које насилно и планирано лишава живота већи број особа (најмање три), одвојено, током одређеног временског раздобља и то у одређеним временским интервалима". Временски интервал између убистава, назива се у литератури период смиривања, "захлађења" ("cooling off period") и он може трајати недељама, а најчешће месецима и годинама. Период захлађења је карактеристика по којој се разликују серијске и многоструке убице (Douglas, Reisler, Burger & Hartman, 1986). Највећи део знања којим располажемо о серијским убицама базира се на форензичко-криминалистичким подацима, клиничким опсервацијама и истраживачким извештајима.

Процене о преваленцији серијских убистава уопште, а поготову садистичких сексуалних серијских убистава веома се разликују, али постоји сагласност

БЕЗБЕДНОСТ

стручњака о томе да су идентификовани случајеви само врх леденог брега, и да су тамне бројке у случају овог вида криминала посебно велике.

Нажалост, не само у широј јавности него и међу стручњацима, распрострањена је заблуда да су међу серијским убицама најбројније садистичке сексуалне серијске убице, те се крајње погрешно и неприхватљиво ставља знак једнакости између серијских убистава и садистичких сексуалних серијских убистава. Бројна истраживања говоре да приближно једна трећина серијских убистава отпада на садистичка сексуална серијска убиства, а Levin и Fox (1985) налазе да од укупног броја серијских убистава 28% чине садистичка сексуална серијска убиства о којима ће бити говора у овом раду.

САДИСТИЧКА СЕКСУАЛНА СЕРИЈСКА УБИСТВА И ПСИХОПАТИЈА

Психопатија, односно антисоцијални поремећај личности (сходно важећој DSM-IV класификацији) је један од најчешћих поремећаја који се бележи код серијских убица уопште, а посебно код садистичких серијских убица, па се дешава да се садистичке серијске убице синонимно називају психопате. При том се занемарује чињеница да међу њима, додуше у веома малом броју, има и психотичних душевних болесника, у првом реду из категорије параноидних schizophrenia.

Но ипак, пажња аутора овог рада усмерена је на криминолошки и психолошки профил психопатских садистичких сексуалних серијских убица, јер је ова категорија не само најбројнија, већ је и најтежа за идентификацију, прибављање доказа, процесуирање, изрицање санкција и пенолошки третман, а уједно је и најзаслужнија за неуспех било каквог рада на ресоцијализацији и програмирању и имплементацији превентивних мера.

Психопатија је трајан поремећај личности кога одликују абнормална агресивност, егоцентричност, неморално и неодговорно понашање које није последица психозе или неког другог душевног обољења. Мада могу показивати површан шарм и добру интелигенцију, психопате се понашају на социјално неприхватљив начин: непоздани су, експлоатативни, патолошки лажу, не хају за последице свог понашања по себе и друге, агресивно реагују ако су у нечему осујећени, набијени су негативним афектом у односу према људима. Иза себе остављају "ланац хаоса" (Reid, 1978) јер на први поглед делују социјализовано и у понашању показују добре манире, али се не базирају на правне и законске норме, крше их, уз упадљив недостатак стида и осећања кривице, неспособни су да воле и да се везују за људе, импулсивни су, имају грандиозан осећај властите вредности, у социјалном релацијама непрестано манипулишу, бескрупулозно узурпирају све до чега им је тренутно стало (позиције, добра, људе - они су за њих само објекти), односи психопата серијских убица са другим људима су површни, мотивисани користољубљем и тежњом за задовољењем властитих девијантних импулса. Психопате не уче из негативних искустава и показују недостатак дугорочних циљева. Криминално понашање и хапшења су, по DSM-IV класификацији чест симптом психопатије, а психопате су посебно склоне виолентном криминалу (Serin, 1991).

Бројни аутори, а међу њима и Meloy (1992) истичу и да је стални проблем психопата доживљај досаде који у њима ствара незадовољство, па они покушавају да га превазиђу кроз неуморну, агресивну, "хипоманичну активност". Skarес (1996) сугерише да су серијска сексуална убиства, заправо последица таквог осећања досаде психопата, што је нарочито изражено у деликтима насиља хедонистичког убице.

Психопате серијске убице не само да не осећају кривицу због хомицида кога почине, већ без и мало стида, чак са очигледним жаром причају, до детаља како су извршили кривично дело, уживајући у реакцији слушаоца на њихову застрашујућу причу. Чињеница да не осећају кривицу значајано утиче на интензитет и тежину њихове криминалне каријере, повећавајући вероватноћу поновних хомицида који се изводе на још суровији, безобзирнији и брижљивије планиран начин.

Психопате наизглед функционишу као да је са њима све у реду, јер у другим доменима као што су посао, породица, површна познанства не испољавају очигледне знаке душевне поремећености, због чега их околина и не примећује као упадљиве. Инструменталност је дефинишућа карактеристика психопатских садистичких сексуалних серијских убица, мада је мотив њихових престопа ретко очигледан и најчешће је унутрашње, психолошке природе.

Психопате, баш као и деца не покушавају да ограниче своје тренутне прохтеве, не инхибирају их, нити генерално контролишу своје понашање. Садизам је инхерентан психопатама серијским убицама. С тим у вези је и њихова фасцинација насиљем, очараност тортуром и повредама других људи (Geberth, 1986) што, у констелацији са немогућношћу одлагања гратификација, има фаталне последице по жртву. Иначе, садистичке сексуалне серијске убице имају изванредне способности визуализације које се, по мишљењу Skarеса, још више побољшавају кроз континуирано излагање виолентној порнографији. Ејдетске способности омогућавају овим криминалцима да, до најситнијих детаља веродостојно, небројено пута призову у сећање криминалне сцене, што има реперкусије на поновљене покушаје да кроз нова убиства, до перфекције реализују фантазије, што у стварности никада није могуће постићи и што доводи до настављања ланца нових убистава.

Базично својство психопата је снажно скривено осећање несигурности које ове особе превазилазе екстремном агесивношћу и бекством од проблема (Holmes & Deburger, 1988). Психопатске убице обично испољавају карактеристике и других поремећаја личности, нарочито граничног и хистрионичког поремећаја, а за њих су карактеристична и социјално девијантна понашања као што су: коцкање, булимија и злоупотреба дрога и алкохола (Tarter & Edwards, 1988). Има аутора, (Brown 1991.б) који сматрају да су све психопате садистичке сексуалне серијске убице некрофили који убијају превентивно из психолошких разлога - зарад психолошке добити. Уколико падну под удар закона ови преступници редовно се труде да себе прогласе невиним или неурачунљивим, па и онда када постоје недвосмислени криминалистички подаци, не само да су они извршиоци злочина, већ и да су почињена кривична

БЕЗБЕДНОСТ

дела пажљиво планирали и припремали (нпр. набављали и инсталирали потребне справе за мучења жртве).

Али, велики број сексуалних серијских психопатских преступника остаје неоткривен пошто је, ова категорија преступника веома умешна у прикривању своје праве природе и своје екстремо виолентне, криминалне активности, а људи их, и иначе, по правилу, опажају као беневољентне (Holmes & Deburger, 1988). Прави су изузеци случајеви када су убицини најближи свесни чињенице да је он способан да изврши хомицид. Психопатске садистичке сексуалне серијске убице каткад иду тако далеко као што је чинио серијски убица Ted Bundy, (Holmes & Deburger 1988) да као волонтери помажу у истрази у случајевима убистава које су сами починили. Не само да сарадници у истрази готово никада у њих не посумњају, већ ни њихови бивши љубавни партнери никако не допуштају могућност да је психопата са којим су били интимни био у стању да убија невинне жртве, а још мање да се бави истрагом (Holmes & Deburger, 1988).

Одсуство савести, недостатак било какве емоционалне везаности, изражена способност да планирају и сакрију почињена кривична дела, чини психопатске серијске убице посебно опасним, невидљивим и неухватљивим. Чак и после неколико откривених жртава психопатског репетитивног насиља полиција има тешкоћа да открије да се ради о психопатском сексуалном серијском убици који, уосталом, ужива у доказивању своје супериорности у односу на све законом предвиђене инстанце, нарочито полицију и судство. Eggr (1994) каже: "Без обзира на неоправданост успостављања директне еквиваленције између серијских убица и психопатије, јасно је да је већина серијских хомицида карактеристична по психопатском криминалном виолентном понашању које је, између осталог, мотивисано жељом за узбуђењем, сексуалним задовољењем, али и жељом за доминацијом и моћи при чему се жртва третира само као објекат, без икаквог саосећања и емпатије за њене болове".

Не постоји опасност од циркуралног објашњења типа "људи који врше виолентна кривична дела, између осталог и серијска убиства су психопате и психопате су људи који врше кривична дела насиља, односно серијска убиства", како неки аутори упозоравају, јер су разлике између психопатског насиља и насиља које врше непсихопати већ утврђене и емпиријски поткрепљене. Уз то, коморбидитет психопатија и парафилија, посебно педофилија, а потом и алкохолизма и злоупотребе наркотика одавно је добро познат и клиничарима и форензичарима, па не чуди што се такав однос среће и код садистичких сексуалних серијских убица. Опсег парафилија карактеристичан за серијске убице, посебно сексуалне, је веома широк, а према налазима Reslera и сарадника (1988), поред порнографије и опсцених виолентних садржаја обухвата: некрофилију, садизам егзибиционизам, трансвеститизам, воајеризам, фетишизам, компулзивну мастурбацију, копрофилију, зоофилију и пикеризам (где се сексуално узбуђење постиже ударцима и крварењем жртве). Pretku и др. (1989) су утврдили да је знатно већа инциденција парафилија код серијских убица у поређењу са појединачним убицама, посебно фетишизма и трансфеститизма. Парафилије су играле значајну улогу у

класичном криминолошком портретисању сексуалних садистичких убица. Dietz (1990) указује да је, када су у питању психопатске садистичке серијске убице, важније да се разматра карактерна структура која допушта експресију парафилије, него да се води рачуна о тежини парафилије.

КРИМИНОЛОШКИ ПРОФИЛ САДИСТИЧКИХ СЕКСУАЛНИХ СЕРИЈСКИХ УБИЦА

Од свих познатих типова серијских убица психопатски серијски садисти су привлачили навише пажње истраживача, али и најшире јавности. У литератури их називају еротофонофилици (erotophonophiles), односно сексуалне садистичке убице. Опис ових убица дао је још давне 1886. године, Krafft-Ebbing (1997) у свом раду "Psychopatia sexualis" указујући да су код сексуалних садистичких психопата удвојени блуд и окрутност због чега ове особе, ради остваривања сексуалне гратификације, убијају невине жртве. И доцнији криминолози, психијатри и психолози су поткрепљивали тезу о фузионисању сексуалних и агресивних тенденција у случају овог типа хомицида, а савременик, Money (1990) посматра епизодне нападе сексуалног садизма слично епилептичним нападима и објашњава да они настају захваљујући патолошкој активацији порука у мозгу да нападну кадгод се појави сексуална побуђеност.

Сексуални садизам у његовој екстремној форми је девијација коју срећемо код серијских садистичких убица окарактерисана тортуром, повређивањем и убијањем других особа да би се доживела сексуална гратификација (Lunde, 1976). Сексуални садистички преступници користе различита средства тортуре да би повећали своју сексуалну побуђеност. Физичке методе тортуре, по правилу су комбиноване са психолошким мучењем. Знаци патње и беспомоћности жртве повећавају сексуално узбуђење убице.

Holmes i Holmes (1996) су идентификовали пет секвенци преступничког понашања код сексуалних серијских убица:



У својој машти серијске садистичке убице имају концепт идеалне жртве (прва секвенца), али ће се, уколико процене да је отежано налажење идеалне, задовољити доступном жртвом. Под изговором да је жртва, нпр. проститутка, недостојна живота (друга секвенца) убице, на препад, отимају жртву (трећа секвенца). Дешава се да преступници и по неколико дана или чак недеља држе жртве у изолацији и муче их. Трагови мучења уобичајено се срећу на грудима, гениталијама, ректуму и абдомену. Знаци бијења жртве су готово редовни, а чести су и трагови горења пламеном, трагови удараца чекићем,

БЕЗБЕДНОСТ

ране нанете клештима и бичем, као и озледе задате електричном струјом. Понекад се проналазе и знаци тзв. вампиризма (пијења крви жртве) или антропофагије (канибализма). Жртве су под тортуром до онесвешћивања, а онда их убице доводе к свести да би их, потом, даље мучили. Сексуално понашање серијског психопатског садисте одређено је тежњом за доминацијом, деградацијом и насиљем. Анална и орална пенетрација је уобичајена код ових преступника, јер је они опажају као више деградирајућу за жртву него вагинални однос (Dietz и др.. 1990). Нормална пенетрација редовно изостаје, а замењује је објектна пенетрација, уз коришћење различитих, за жртву повређујућих предмета. Жртве које криминалци перципирају као објекте и брутално третирају у већини су жене, а такође и хомосексуални мушкараци.

Жртвама се везују руке, ноге и тело, али и очи и уста како не би могли да прате шта се дешава и како не би могли да се јаве. Али не само због тога, већ и због жеље убице да успостави сексуално ропство над жртвом. Наиме, сексуално ропство је омиљена пракса садистичких убица, а односи се на ограничење покрета жртве на особен начин, који појачава сексуалну побуђеност преступника (Dietz и др. 1990). Жртва заробљена у провокативним, сугестивним позама редовно бива фотографисана. Преступници употребљавају пажљиво и вешто разрађене методе и посебне, за то подесне материјале, који омогућавају да се делови тела везују на уредан и симетричан начин, који делује изазовно.

Поред јасног удела парафилија у сексуалним садистичким убиствима, истраживачи су установили да многа убиства почине и особе са поремећајима полног идентитета, хомосексуализмом и сексуалним дисфункцијама (Lewenstein, 1989). Некада понашање ових преступника може, у почетку изгледати као понашање сексуално девијантних особа, али се доцније покаже да је оно у ствари последица сексуалне дисфункције. Тако, на пример, по речима Lewensteina (1989), неке убице практикују некрофилију, не зато што преферирају некрофилију, пер се, (што је својство парафиличара), већ зато што нису способни да доживе ерекцију, па ни нормалан сексуални однос са живим бићем. Сексуална дисфункција је честа код серијских убица који не доврше започети хомицид јер раније доживе задовољење. Познати су примери психопатских сексуално дисфункционалних убица који жртви задају ударце чекићем у главу, и то онолико дуго, колико им је потребно да доживе оргазам (Berg, 1954). Ако задовољење дође само после неколико удараца деси се да жртва преживи. Ипак, то су ретки случајеви, исход већине ових кривичних дела је, по недужне фаталан (четврта секвенца), што преступнику доноси олакшање - растерећење тензија (пета секвенца).

Dietz, Hazelwood и Warren (1990) су испитали карактеристике тридесет познатих серијских убица међу којима су били и сексуални садистички преступници. Мада су њихова кривична дела била описана као гротескна, бизарна и ужасна, нико ко их је познавао пре извршења кривичних дела није их сматрао чудним, настраним, ексцентричним или душевно оболелим. Нити је било који убица био на психијатријском и психолошком посматрању и третману, нити је неко указао на њихов сексуални садизам пре него што су извршили

кривична дела иако је, макар дискретних индиција у понашању морало бити. Током извршења кривичних дела преступници из узорка Dietza и сарадника (1990) били су психопатски безосећајни, немилосрдни, емоционално нивелисани и дистанцирани. Убивства су извршавали гушењем, тровањем и наношењем тешких телесних повреда, пре него ватреним оружјем. *Modus operandi* им је дуго остајао непромењен. После ужасних убистава ови сексуални садисти, очигледно психопатског склопа личности, враћали су се кући хладни, не показујући ни мало потрешености или кривице. Њихова кривична дела била су редовно пажљиво припремана. Неки преступници су чак конструисали звучну изолацију, собе за тортуру опремали видео опремом, справама за мучење, шипкама, бичевима за шибање, чеповима, запушачима, крпама за затварање уста. Сви су бирали скровита, изолована места за извођење тортуре како не би били откривени. Особе које су мучили и убијали углавном нису познавали, а хватали су их на начин о коме су претходно много размишљањи и детаљно га разрађивали. Као што се показало и у другим истраживањима (Douglas и др. 1992) жртве су обично изабране на основу систематског праћења и посматрања. Прилазе им под изговором да моле за помоћ, или да нуде помоћ, да траже непознату улицу или се представљају као полицајци који хоће да поставе пар питања. Неки починиоци преферирају "блиц" методу која им омогућава да, због неочекивано брзог напада изненаде, онеспособе и лако савладају жртву.

Шездесет процената преступника из узорка које су истраживали Dietz и колеге (1990) држало је жртве у периоду од 24 часа до шест недеља пре него што су их убијали.

Садистичке убице уобичајено одузимају живот невиним жртвама гушењем, због тога што им овај метод нуди тоталну контролу над жртвом. Поред гушења хомицид извршавају подвезивањем крвних судова, сакаћењем и тешким повређивањем недужних особа. Упуцавање је, по изјавама садистичких серијских убица превише брзо и недовољно изазовно.

Преступници обично задржавају личне ствари жртве (ципеле, возачку дозволу, накит и драго камење). Многи од њих праве и чувају записе у облику видео снимака, фотографија, цртежа или описа мучења (Dietz и др. 1990), како би могли поново да оживе кривично дело у интервалу између убистава.

Британски психијатар Brittain (1970), описује сексуалне садистичке убице као повучене, стидљиве, мирне особе, добрих манира. Ретко показују љутину. Имају само неколико пријатеља и преферирају усамљенички живот и соло активности као што су читање и слушање музике. Према Brittain они су обично фасцинирани окултним, црном магијом, вампирима, хорором, за којим трагају свуда, а нарочито у штампаним и електронским медијима, на Интернету. Douglas и колеге (1992) извештавају да се у становима ових преступника могу наћи детаљи који имају везе са њиховим понашањем као што су порнографска литература, виолентни сексуални видео записи, детективски магазини са опсценим садржајима, колекције пиштоља, полицијске униформе, беџеви, и материјали који се користе у кривично-правној процедури, као и објекти који за њих имају сексуално значење, било да су симбол "тријум-

БЕЗБЕДНОСТ

фалног" одузимања живота или да су, пак, невезани за жртву: женске ципеле, торбице, ручни несесери и женско рубље.

Садистичке серијске убице су, према Douglas и др. (1992) мушкарци, старости око тридесет пет година, који најчешће имају и раније криминалне записе, мада обично невезане за сексуална кривична дела. Према клиничким и форензичким подацима, од свих типова убица, сексуални садисти су ти који имају највећу вероватноћу да поново почине кривична дела (Lunde, 1976, Brittain, 1970). Штавише, сваки пут када убију, следећи пут то чине још лакше. Dietz, и др. (1990), Douglas и др. (1992) су установили да су психопате, серијске убице, делимично, или у потпуности способне за рад, да су у периоду извршења кривичних дела запослени, а да мањи део преступника има сиромашну радну историју. Такође су потврдили налазе других аутора да је око половина преступника била ожењена у време извршења кривичних дела, чак имала децу. Ове особе постају посебно опасне када изгубе самопоштовање, када су нпр. исмејани од стране својих жена, преварени и извргнути порузи од стране познаника, или када добију отказ од послодавца (Douglas и др. 1992).

Brittain (1970) напомиње да и када су ухапшени, садистичке серијске убице не показују ни мало тензије, нити осећања кривице, или кајања. Штавише, они уживају у описивању инцидента, до детаља. Изгледа да им, парадоксално, прија пажња коју изазивају у јавности. Када су испитивани пред камерама, не само да им није непријатно, него се окрећу лицем ка сниматељу како би се боље видели, смеју се, делују задовољно јер доживљавају као да су оставили неизбрисив траг у историји, претварајући своју криминалну егзистенцију у невиђени успех, који им је омогућио да, шокантном брзином, изађу из анонимности, штавише да постану "медисјска звезда".

Јенкинс (1988) истиче да је веома карактеристичан моменат у вези са појављивањем садистичког серијског убице на суду, његово незаобилазно порицање одговорности и избегавање казне. Психопате у тој ситуацији, како смо напоменули, редовно покушавају да се бране душевном поремећеношћу. У државама са уређеним правосудним системом веома ретко у томе успеју, јер је законодавство нпр. у Канади, Британији и Америци доследно, веома рестриктивно према екстремно виолентним преступницима и не допушта да се овој категорији, посебно у случајевима серијских или масовних убица психопата припише душевно обољење и с тим у вези умањи кривична одговорност.

Brittain (1976) упозорава да серијске садистичке убице не треба третирати као хомогену групу, иако то чине бројне студије, попут оне коју су урадили Ressler и др. (1988). Садистичке убице из Реслеровог узорка углавном су били белци, баш као и њихове жртве. Три четвртине је кривична дела починило без помагача, сами, али је једна четвртина имала друштво у вршењу кривичних дела. Већина је имала мање од 35 година старости, а њихове криминалне каријере су почињале у фази малолетништва, или најкасније до 20. године. Већина серијских садистичких убица имала је просечну или изнад просечну интелигенцију, а чак 33% имало је супериорну интелигенцију

(Ressler и сарадници, 1988). Њихов спољашњи изглед био је нормалан, неупадљив, висина и тежина такође, а само неколико их је имало физички дефект. Демографски подаци указивали су да је већина долазила из породица у којима су приходи били стабилни, половина је имала оба родитеља, а мајке су им биле домаћице. Али детаљнија анализа породице показала је да су у породици постојали проблеми везани за алкохолизам, наркоманију и криминалитет. Постојало је и злостављање и то, најчешће емоционално, а код готово половине и физичка и сексуална злоупотреба. Породичне односе су серијске убице опајале као односе слабог квалитета, а мајке су посебно портретисане као хладне и дистанциране. Са очевима су односи такође били неадекватни, а они су, уосталом, у већини случајева напустили породицу онда када су преступници имали 12 година, а у мањем броју пре него што су напустили 18 година. Ressler и др. указују на присуство воајеризма и регуларну употребу порнографије, посебно виолентне и садистичке, потом фетишистичког понашања, фантазија о силовању. Преко половине преступника имало је сексуалне односе у тинејџерском добу, и веровали су да су сексуално некомпетентни, а приближно половина је извршила сексуална кривична дела пре него што је починила серијско убиство.

ПСИХОЛОШКИ ПРИСТУПИ У ПРОУЧАВАЊУ САДИСТИЧКИХ СЕКСУАЛНИХ СЕРИЈСКИХ УБИЦА

Постоји много теорија криминала којима се покушава објаснити понашање садистичких сексуалних серијских убица. Али биолошке, социолошке, антрополошке теорије, никада до краја и довољно консеквентно не могу осветлити феномен садистичких сексуалних серијских убистава, а да се при том не дотакну и утицаја психолошких чинилаца. Отуда смо покушали да у овом раду установимо каква објашњења овог комплексног проблема пружа психологија, односно у оквиру којих се психолошких приступа разматра ова врста хомицида. Прегледом опсежне литературе из ове области можемо закључити да, поред психоаналитичких тумачења, теорије фрустрације, бихевиоралних, когнитивних и персоналистичких приступа, све значајније место у експланацији садистичких сексуалних серијских убица имају развојни приступи, а још је присутније тумачење са становишта зависности. Кључне карактеристике личности ове категорије преступника, мотиви њиховог понашања и етиолошки чиниоци у генези серијских убица понављају се и преплићу, различито интерпретирани у оквиру различитих психолошких модела.

Уз сва неслагања, размимоилажења у тумачењима садистичких серијских убица, међу стучњацима различитих теоријских оријентација постоји консензус око две ствари:

Прва је теза да је код већине ових преступника могуће регистровати, у истраживањима установљену важност сексуалне девијације за извршење деликата насиља. Albert Druksteinis (1992) констатује да сексуалне девијације варирају по снази, али су макар и у пригушеном виду присутне. Друго, стручњаци се слажу и у уверењу да садистичке сексуалне серијске убице,

БЕЗБЕДНОСТ

по правилу, делају из свесне перспективе. Чак и када неки аутори (као што су психоаналитичари), указују да су њихове потребе у извесној мери несвесне и да делују из сенке, заједничко становиште стручњака је да серијске убице свесно и по слободној вољи одлучују да лише живота невинне људе (Holmes & DeBurger, 1988). Ова се карактеристика среће код огромне већине садистичких сексуалних серијских убица који, како смо видели, углавном имају психопатски склоп личности, па се они морају сматрати кривично одговорним.

Психодинамски приступи

Серијска убиства психоаналитичка теорија објашњава као резултат борбе између инстинкта смрти (Thanatosa) и инстинкта живота (Egosa) у којој победу односи инстинкт смрти. Међу савременим психоаналитички оријентисаним теоретичарима серијских убистава су и Lowenstein (1989) и Gallagher (1987) који серијска убистава доводе у везу са нерешеним конфликтима из детињства, фиксацијом и регресијом на ране фазе психосексуалног развоја, презаштићивањем и одбацивањем од стране мајке.

Аутори као што је Sears (1991) постулирају тезу да због несвесног осећања кривице серијски убица није у стању да доживи пуну сексуалну гратификацију, због чега жртви мора наносити патњу до нивоа до кога ће она бити натерана да му опрости (до смрти).

Abrahamson (1973) третира несвесни конфликт у прве две године живота детета као узрок хомицидног понашања серијских убица.

По Levin и Fox (1985), комплекс инфериорности је главни разлог виолентног понашања серијских убица, због кога ова категорија преступника инклинира некрофилији, пошто мртва тела не могу да их одбију, нити икада могу да их изневере, нити могу да им постављају било какве сексуалне захтеве. По мишљењу наведених аутора серијске убице хомицидима превазилазе снажно осећање неадекватности и инфериорности. Узимање трофеја од жртава и бележење појединости у вези са преступом служи им да их подсети на њихове "тријумфе".

Неки аутори истичу значај мржње према женама и неразрешеног едипалног комплекса, образлажући своје становиште чињеницом да о томе, у интервјуима извештавају саме серијске убице (мржња је обично усмерена према мајкама). Примера ради, Tedu Bundyјеве жртве веома су личиле на жене са којима је он био, а оне су биле копија његове мајке. Померање агресије на друге жене је, по психоаналитичарима, механизам од велике важности за разумевање, наизглед ирационалног насиља серијских убица.

Многе серијске убице, међутим, не показују никакав знак мржње и непријатељства према женама. Уз то, све је више података о постојању хомосексуалних серијских убица. Weinschel и Calet (1972) постулирају тезу да је насиље које чине серијске убице израз њихове жеље да се врате у тело мајке и да га истражују.

Психоаналитички оријентисани форензичари, Bukowski и Gehrke (1979), истичу да хомицидни мушкарци, а нарочито серијске убице, показују значајне разли-

ке у односу на нормалне на пројективном Роршаховом тесту, те да се на основу налаза на Роршаху могу идентификовати особе склоне серијском хомициду (преко индикатора садизма и окрутности).

Хипотеза фрустрација - агресија

Хомицидно понашање покушава да објасни и хибридна хипотеза фрустрација агресија, позајмљена из психодинамских, развојних и социјално-психолошких приступа. Психоаналитичке основе за ову хипотезу потичу из хидрауличног модела агресивности Ане Фројд, по коме ако, се агресивни инстинкт адекватно не испољи, долази до нагомилавања агресивне енергије која ће једног тренутка резултирати агресивним понашањем. Агресивна енергија мора бити периодично реализована, пре достизања опасних нивоа (катарза). Овај модел пуњења и пражњења се, по Berkowitz и Abrahamsen (1985) среће у извештајима самих серијских убица. Критичари ове поставке указују да се исто дешава и код нормалних људи, али не долази до серије виолентних насилних деликата, па нам таква концепција не може помоћи да објаснимо серијске убице (Bartol, 1980).

Ревидирана теорија узима у обзир ту критику. Хипотеза фрустрација/агресија полази од тезе да агресија није резултат дејства инстинката, већ стања осујећења у постизању циља. По овој поставци, вероватноћа агресивног понашања расте са порастом фрустрације. Али, како ће особа реаговати на фрустрацију зависи од индивидуалних разлика и ситуационих фактора. Тако је далеко вероватније да серијске убице изаберу агресиван одговор у фрустрационој ситуацији, за разлику од нормалних, успешно социјализованих особа.

Бихејвиорални приступи

Саистичка сексуална серијска убиства бихејвиористи тумаче оперантним и класичним условљавањем. По принципу оперантног условљавања, задовољство које произилази из учињеног убиства, за хомицидне серијске криминалце представља позитивно поткрепљење и повећава вероватноћу поновљеног извршења. Али, и одсуство казне делује као нагада и значајан је извор мотивације за извршење будуће серије убистава. Задржавање екстремно виолентних фантазија је последица награђивања и одсуства кажњавања.

Бихејвиористи верују да је класично условљавање одговорно за сензитизацију на виолентну порнографију. Abel и Blanchard (1974) су установили да поновљено спаривање агресивних фантазија са оргазмом резултира тиме да оне постају основ сексуалне побуђености. До условљавања серијских убица најчешће долази још у фази адолесценције и то уз помоћ детективских магазина и виолентних порно филмова. Порасла продукција агресивних филмова у којима актери током сексуалног односа изгубе живот, представља, по мишљењу Skarеса (1996), велики ризик за потенцијалне извршиоце. И не само за њих, јер по речима овог аутора, истраживачки налази сугеришу да постоји ни мало занемарљива публика за такав материјал. Moneyeva

БЕЗБЕДНОСТ

(1990) "патолошка активација" (која укључује пренос можданих порука које садрже кодове агресивног напада истовремено са сексуалним садржајима), по интерпетацији бихејвиориста, последица је класичног условљавања уз помоћ филмова.

Бихејвиористи су носиоци расправе о негативним ефектима насиља и порнографије не само на децу и младе, већ и на друштво у целини. Пораст садистичких сексуалних серијских убистава у новије време, бихејвиорално оријентисани научници, такође, тумаче као последицу неосетљивости на виолентност и секс за коју су одговорни медији (Wilson, 1988). Оба ова традиционална табуа су демистификована и масовно се прихватају и практикују, не само у западном свету одакле су импутирани већ и шире, еродирајући социјалне бране против сексуалних кривичних дела (Wilson, 1988).

Когнитивни приступи

Улога фантазије у сексуалним садистичким серијским убиствима недвосмислено сведочи о неопходности разматрања когниције серијских убица. Серијским убицама су, према когнитивистима, заједнички ставови и веровања везани за обезвређивање и омаловажавање других људи, перцепција света као неправедног, опсесивне жеље за доминацијом кроз агресију, аутоеротска фантазија и третирање фантазије као да је реалност (FBI, 1985).

Серијска убиства Gresswell и Hollin (1994) тумаче у контексту недостатка когнитивних инхибиторних процеса и деловања когнитивних фацитилаторних процеса.

Теорија когнитивних инхибиторних процеса има значајну примену у разради техника психолошког профилирања. Полази од тезе да социјална изолација и отуђење серијских убица елиминишу или филтрирају социјалну позадину која би могла да инхибира агресивност (Burgess и др., 1986). Изолација, уз недостатак емпатије, дозвољава одржавање когнитивних уверења да "жртва заслужује насиље", да је "насиље према другима легитимно". Обезвређивање и омаловажавање жртве може бити тако успешно да опуномоћује веровање да су даљи напади на жртве заслужени чиме се екстернализација кривице не доводи у питање.

Када је реч о когнитивним фацитилаторним процесима, Archer (1994) између осталих наводи следеће факторе који доприносе насиљу серијских убица: сензитивитет на спољашње сигнале који се опажају као претња, повећање побуђености кроз повећање броја и интензитета фрустрација, умањена способност решавања конфликта и прибављања позитивних подстицаја. Вероватно је да такви процеси играју значајну улогу у преступништву серијских убица.

Серијска убиства у оквиру когнитивног приступа тумаче се и у складу са поставкама теорије рационалног избора тј. у складу са опаженим користима (сексуално задовољење) и проценом опажених ризика (ризик да се буде ухваћен). Когнитивисти настоје да, на бази ових процеса сачине когнитивну мапу серијског убице, али још увек нема довољно истраживања која би више

пажње посветила испитивању атрибуције и когнитивних дисторзија у формирању и задржавању такве когнитивне мапе. Уколико су два веровања серијског убице некомпатибилна долази до тзв. когнитивне дисонанце која изазива негативан афекат и насиље.

Делић претпостављене когнитивне мапе серијских убица (Mitchel, 1997):



Holmes и Holmes (1996) Mawson, (1987) и Novaco (1978) наглашавају да у хомициду пресудну улогу играју интерпретације и процена провокативних стимулуса од стране серијског убице и предлажу когнитивни модел љутине и стреса у објашњењу серијских убистава.

Агресивност серијских убица, у духу когнитивне орјентације најједноставније, без трагања за компликованим релацијама објашњава Berkowitz (1993). Он је мишљења да агресиност може бити последица не само фрустрације, него и непријатног, аверзивног стања у организму. Студије говоре да и људи, као и животиње постају агресивнији када су изложени штетним утицајима (нпр. код људи агресиност расте при неугодно високим температурама, диму цигарета, при присуству неугодним сценама). Дакле, фрустрација не изазива увек директну агресиност, већ доводи до појаве емоције беса као интервенишуће варијабле. Berkowitz (1993) диференцира инструменталне агресоре од реактивних агресора. Садистичке сексуалне серијске убице су, по њему, мешавина ова два типа, с тим што код њих превагира инструментална агресија.

Персоналистички приступ

Централна поставка овог приступа је да је за извршење садистичког серијског хомицида одговорна психопатска структура личности преступника. Будући да смо о психопатском поремећају личности већ говорили, кратко ћемо се осврнути на варијабле личности које су у истраживањима сепаратно идентификоване као варијабле које доприносе серијском хомицидном понашању. Особине као што су импулсивност, ниска емпатија и сиромашна, слаба социјална вештина регистроване су у тзв. типу А мушкараца (Price 1982), познатом по компетитивном и агресивном понашању типичном за неке серијалне убице. Овај тип високо корелира са антисоцијалном орјентацијом и нарцизмом, егоцентризмом, хиперсензитивношћу и критицизмом. Склоност ка претераној контроли и неинхибованом агресивном понашању, по Price (1982) може такође повећати склоност ка серијском хомициду. Никакве разлике на димензијама личности као што су екстраверзија и депресија нису

БЕЗБЕДНОСТ

нађене у студији преконтролисаних и подконтролисаних осуђених серијских убица коју су урадили Lester и Wright (1978). Најзад, Daly и Wilson дискутују агресивно понашање серијских убица као варијаблу личности која високо корелира са психопатским поремећајем.

Развојни приступи

а) Мекдоналдсове тријаде

Прилично конзистентни налази добијени у великом броју истраживања садистичких сексуалних серијских убица указују на присуство тзв. Мекдоналдсових (1963) тријада код серијских убица. Наиме, Mac Donalds је први указао на необичну правилност да се у детињству серијских садистичких убица доследно бележе: 1. енуреза, 2. подметање пожара и 3. мучење животиња.

Hellman и Blackman (1966) верују да је ноћно мокрење будућег серијског убице почетни облик садистичке хостилности, уперен према родитељима (оштећивањем кревета и одеће и узроковањем бриге родитеља). Подметање пожара је директна манифестација виолентних тенденција, а мучење животиња је озбиљна форма испољавања садистичког потенцијала.

Иако је Мекдоналдсова тријада доживела потврду у бројним истраживањима, морамо бити опрезни и суздржани да не западнемо у замку, да децу код које утврдимо сва три облика поремећаја понашања: енурезу, подметање пожара и злостављање животиња, не прогласимо, а priori, будућим серијским убицама. Залажемо се за пажљиво праћење сваког детета са Мекдоналдсовом тријадом, јер ризик за ту категорију деце изгледа да заиста постоји, али је потребно још много студија које би се испитале каква је преваленција Мекдоналдсове тријаде у популацији деце која су израсла у нормалне особе.

б) Развојно-етиолошки приступ у објашњењу насиља садистичких серијских убица

Развојно етиолошки приступ полази од поставке да се корени криминалног понашања садистичких серијских убица могу наћи у раним, негативним животним искуствима. Присталице овог приступа констатују да серијске убице потичу из различитих социјалних класа и из различитих географских подручја, али из сличних, неадекватних породица у којима су убице биле неправедно и сурово кажњаване, изложене насиљу, злостављању и крајње неконзистентним васпитним дисциплинским мерама. Хировитост родитеља у кажњавању будућих серијских убица и насиље коме су, као деца изложени, охрабрују их у примени насиља и помаже им да рано науче да манипулишу. Ressler (1988) констатује да су примарни родитељи, или законски старатељи једноставно лоши у обављању дужности везаних за одгајање деце. Не само да не заштићу своју децу, већ су они за њих, бескорисни, удаљени, дистанцирани и имају од њих нереална очекивања, да поступају као да су одрасли, чак и на најмлађем узрасту. Породични живот будућих серијских убица је нестабилан, честа су сељена, а родитељи непрестано мењају посао. Родитељи серијских убица су најчешће алкохоличари или зависници од дрога. У Реслеровом узорку родитељи су у 61%, били зависници од алкохола, а у

узорку испитаника FBI (1985) чак у 70% случајева. Више од половине Реслерових испитаника извештава о психијатријским проблемима у својим породицама. FBI анализе говоре да је у 50% случајева серијских убица присутно сексуално злостављање, док је занемаривање дословно заједничко место у историји серијских убица. И Drukteinis (1992) налази да су ови преступници генерално жртве сексуалне злоупотребе, физичког и психичког злостављања. Warthington (1993) наводи пример Clifford Olsona који је био сексуално злостављан од стране свог ујака у детињству и који је током деветомесечног периода извршио серију убистава дављењем осам девојака и три дечака. Сексуално злостављање резултира интензивном физиолошком побуђеношћу, а злостављана деца веома брзо асоцирају насиље и сексуалну побуђеност. Током времена насиље само по себи, постаје централни "окидач", кључ за сексуалну побуђеност (Hardy, 1964).

Серијске убице, од најранијег узраста показују тенденцију да се никада не везују за породицу (Ressler, 1988, FBI, 1985), па ни за групу вршњака, због чега стварају само плитке, површне односе, а не и пријатељства са људима. Чак се и на најмлађем узрасту примећује се да је ово дете усамљеник. Ressler (1988) извештава о одсуству везаности за оца у 72% случајева, као и о негативној слици очеве. Серијске убице још у детињству испољавају више агресивности него просечна деца, а значајан део агресивности усмерен је на оца. Burgess и др. (1986) саопштава да серијске убице показују и више љутње према очевима него друге убице. Детињство серијских убица обележено је опсесијом да доминирају уз помоћ агесије (FBI, 1985) и тешкоћом да разликују фантазију и игру од реалности. Ова се тешкоћа само повећава како време одмиче.

Епизоде ноћног мокрења и подметања пожара одвијају се паралелно са испољавањем окрутности према животињама, а родитељи и старатељи никако не могу утицати на њих да елиминишу таква понашања. У односу на другу децу будући убица је не само отуђен, агресивнији, већ и непослушнији, уз то константно лаже, вара и повређује друге кад год му се за то пружи прилика и има осећај да је другачији од осталих.

82% серијских убица из Реслеровог узорка извештава о тако учесталим дневним сањарењима у детињству да им је то представљало велики проблем. 72% извештава о хроничном лагању (Ressler 1988). 80% њих је бежало из школе и од куће, а 83% је имало сурове наступе гнева (Burgess, 1991).

Игра деце будућих серијских убица се врти око агесије и насиља баш као и њихова сањарења (Ressler, 1988).

Сконост ка насиљу се само повећава са узрастом. Уз то, дете постаје све више егоцентрично, видеви друге људе и другу децу само и једино као инструменте за реализацију властитих жеља. Патња због злостављања временом још више снажи њихово фантазматско остварење доминације над агресорима и ставља локус контроле на њих саме (Ressler, 1988). Бежећи од испразног, неподношљивог породичног живота будући преступници учвршћују уверење да је боље бити против других, пре него бити мета за злостављање (FBI, 1985). Сексуалне садистичке фантазије помажу да се

БЕЗБЕДНОСТ

контролишу дечији страхови, представљају излаз из беспомоћности и делују као вентил за преусмеравање хостилности на злостављајуће васпитаче, родитеље и значајне друге. Тако, агресивно усмерене фантазије, које су у почетку у функцији избегавања траума везаних за тортuru и злостављање, почињу да служе као супститут за дечији осећај господарења другима (Ressler, 1988). Деца, будуће серијске убице, временом почињу да зависе од фантазија, јер тако стичу осећај контроле над ситуацијом у којој су, иначе, немоћни. Поред тога, фантазија постаје примарни извор емоционалне побуђености, а побуђеност је заснована на комбинацији сексуалности и агресивности (Ressler, 1988). Агресивне фантазије реализују се кроз окрутност према животињама, злостављање друге деце, повређујуће игре, необраћање пажње на друге, подметање пожара, крађе и деструкцију имовине. Задавање осветољубивих удараца из фантазије, *in vivo*, центрира будућег убицу на насиље од најранијих периода, а оно ће бити окосница његовог понашања и у одраслом добу. Како време одмиче и фантазије расту наставља се тренд да се њима замењују стварна, реална осећања. Као резултат злостављања и дефанзивне ослоњености на фантазију будући убица развија серију негативних особина које га воде у социјалну изолацију. Ове карактеристике укључују агресивност, хронично лагање, фетишизам, аутоеротске активности, непослушност и окренутост активностима које имају индивидуални карактер. Почетне тешкоће у разликовању реалности и фантазија будућег убицу хендикепирају у развоју социјалних релација (Druksteinis, 1992). Изолација и антисоцијално понашање граде повратну спрегу, резултирајући у још виолентније понашање убица продубљујући изолацију од друштва. Изостајање казне за насилничко и деструктивно понашање делује као позитивно поткрепљење и учвршћује виолентност. Самохранећи циклус изолације, љутње и агресивности усмерене на друштво и пратећих фантазија служи само као окидач за хомицид. Изолацијом оснажена, асоцијална и антисоцијална орјентација чине дефектним њихов интерперсонални развој, па и сексуални развој (Ressleru, 1988). Без икакве основе за бригу о другој, без саосећања у односу на друге и без икаквог дубљег поимања дружења, овакво дете неће никад развити способност да воли и да се дружи. Одбачени и злостављани од стране родитеља, игнорисани и одбачени од стране друге деце будуће убице не развијају никада нормалне, невиолентне, основе за задовољење својих потреба. Druksteinis (1992) примећује да су у свим културама широм света и у старим и у савременим агресивност и сексуалност нераскидиво повезани, да су моћ доминација, покорност и агресивност заједничке одлике завођења, али је проблем што серијске убице нису током развоја научиле да на социјализован начин упражњавају благе, друштвено прихватљиве облике ових понашања, већ прибегавају незаконитим бруталним поступцима, насиљу, силовањима и хомицидима. Orford (1985) постулира хипотезу да су адолесцентске мастурбаторне фантазије, уз негативна искуства из детињства делом одговорне за развој серијских убица. Оне су одговорне за појаву сексуалних девијација, за неспособност нормалне сексуалне активности, преференцију аутоеротских активности и порнографије. А по извештајима Ressler (1988), чак 81% серијских убица користи порнографију ради сексуалног задовољења. То потврђују и истраживања FBI

(1985) према којима коришћење детективских и порнографских филмова и магазина у којима је заступљено сексуално насиље представља додатни извор побуђености за будуће убице, даље учвршћујући код њих везу између секса и насиља. Серијски убица из Калифорније Ед Кемпер описује улогу доминације и секса у његовим фантазијама: "Фантазирао сам о масовним убиствима. Водио сам пасионирану љубав са мртвим телима. Узимао сам им животе и тек онда поседовао све што им је припадало. Све би постајало моје. Све". (Druksteinis, 1992). Видимо да је улога секса секундарна, а примарна је потреба за поседовањем, потпуном моћи и контролом над жртвом. Серијске убице су, заправо, само споља сигурне, стабилне и самоуверене, а у реалности су несигурне и празне (Geberth, 1990). Када убица не влада комплетно ситуацијом и, ако нема власт над жртвом, он се осећа беспомоћно, а корени таквог стања су, према заговорницима развојног приступа у негативним искуствима током формативних периода (злостављање, малтретирање, неповерење, неспособност да се установе нормални интерперсонални или сексуални односи, осећај ниже вредности, недостатак социјалних вештина, осећај беспомоћности, неспособност да се доносе одлуке, неспособност да се планирају животни циљеви и тешкоће у изражавању властитог становишта) (Sears, 1991). Тортура се окреће у још жешћу тортуру.

Brown (1984) проналази да емоционално злостављање, психичко малтретирање и напуштање има погубније ефекте од физичког злостављања, јер је његова корелација са доцнијим делинквентним, хомицидним понашањем значајна и виша. Девације родитеља такође играју важну улогу у моделовању серијских хомицидних преступника (Prentky и др. 1989).

Приступ са становишта адикције

Известан број аутора, међу којима су и Gresswell (1991) и Skrapes (1996) повлаче паралелу између коцкара, зависника од алкохола, дрога и сл. и серијских убица, објашњавајући процес задржавања деструктивних фантазија и, с тим у вези, поновљеног извршавања тешког физичког насиља. Судајући по причи самих серијских убица, изгледа да они заиста, временом постају зависни од убијања и виолентних маштарија. Што чешће извршавају насиље имају све израженију потребу да га, у све краћем временском интервалу понове, уз обавезну претходну фантазматску разраду.

Фантазија је главни покретач у животу серијског убице и, по Реслеру, има интегралну улогу у самом убиству. Серијске убице рано науче да је насиље против других људи нормалан и прихватљив начин долажења до оног што се жели. Њихов однос према друштвеним вредностима је амбивалентан и охрабрује их у извршењу сурових злочинима. У самом убиству се, по мишљењу многих аутора, јасно рефлектују елементи фантазије. Чак и међу серијским убицама који у знатно мањој мери планирају убиство региструју се индикатори који указују да је њихова структура веровања испреплитана фантазијама. везаним за надмоћ, контролу и доминацију над људима (Ressler, 1988). И заговорници адиктивног приступа истичу да су у својим акцијама убице методичне и испољавајући ритуализовано понашање и брижљиво

БЕЗБЕДНОСТ

планирање. Ressler (1988) указује да је насиље серијских убица, нарочито дезорганизованих преступника, прекомерно, "редудантно насиље", јер далеко превазилази актуализацију самог убиства. Ово редудантно виолентно понашање, према концепцији неких аутора није далеко од опсесивно-компулзивног понашања (Rapraort, 1988). Криминалне сцене представљају ехо елемената фантазије, што се рефлектује у таквим детаљима као што су положај тела, стање одеће и позиција у односу на околину. Једноставно, серијске убице ће поново убити у покушају да перфектуирају фантазију и убиство доведу до савршенства. За серијске убице ни једно убиство није довољно добро и они непрестано размишљају о начинима да га усаврше. Таква преокупација серијских убица, уз константну потребу за узбуђењем, претвара се у прави нагон за убијањем. Geberth (1990) каже да и фантазије серијских убица садрже комбинацију секса и насиља. Већ при првом убиству серијски убица доживљава интензивну физиолошку побуђеност и велико задовољство у напору да оствари моћ и контролу над жртвом. Окрутност њихових поступака повећава сексуално узбуђење, а како психичка и физичка тортуре над жртвом расту повећава се узбуђење за серијске убице. Ризик за њих постаје авантура, а што даље иду они све даље мисле да не могу бити ухваћени. Убице временом постају самоуверене, поносне на своју вештину, па почињу да преузимају све веће и веће ризике како би доживели узбуђење. Као резултат тога убица излаже себе све већој опасности да буде откривен, тим пре што оставља тело жртве у локацијама које су очигледне и на местима у којима се и сам креће и живи, поново посећује сцену убиства, задржава сувенире, посматра полицијско откриће леша, а каткад учествује у самој истрази (Ressler, 1988).

Фантазија као и други облици зависности доприносе побољшању самопроцене. Значајан број истраживача тумачи екстремно насиље ниском самопроценом, а Holmes и DeBurger (1988) су установили постојање значајне повезаности између високих нивоа насиља и ниског селф концепта, посебно међу преступницима просечне и изнад просечне интелигенције. Маштање омогућава убици да је он увек контролор ситуације и да је увек моћан. Фантазија иде тако далеко да постаје друга реалност, за убицу еквивалентна стварном свету (FBI, 1985) и у њој наставља да експериментира насиљем. Сваки виолентни акт покреће убицу ка новој разради фантазија и компулзивној жудњи за што бржом реализацијом исте. Што убица чешће извршава убиства, он, попут алкохоличара и наркомана има већу потребу да то поново чини и постаје сасвим завистан од живота у виолентним фантазијама (Abrahamson, 1964).

Многе серијске убице су већ у фази адолесценције, а доцније још више фасцинирани полицијом, њеним радом, процедурама, обележјима и сл. (Geberth, 1986). Alex Henriques, серијски убица се, пре него што су га открили, маскирао као агент, или као полицијски официр носећи полицијске беџеве и мали пиштољ. Убицино експериментисање са насиљем има дугу предисторију, у коју спадају и садистичка и сексуална понашања пре првог убиства. Познати су примери као што је и поменути Alex Henriques који је пре извршења првог убиства сексуално злостављао петогодишњу кћи једне своје пријатељице

(Dubner, 1992). Најтежи канадски серијски убица Clifford Olson извршио је преко хиљаду сексуалних престапа пре и током каријере убице (Warthington, 1993). Серијске убице временом постају апсолутно зависне од фантазије, захваљујући којој стичу осећај контроле, који је онда конвертиран у опсесију (FBI, 1985).

Многи аутори пореде серијске убице са "стрмоглавом машином за убијање", али само изузетно ретки сматрају да ово може бити олакшавајућа околност пред законом, јер по тој интерпретацији, због зависности они нису у стању да престану са убијањем. Према овом гледишту серијски убица је, у потпуности роб фантазије, па и убиство није изолован догађај, већ логички наставак живота у фантазији. Како год да фантазија претходи убиству, сам чин убиства учвршћује фантазију (FBI, 1985), па преступник на тај начин, поступајући из фантазије и повезујући фантазију са реалношћу, верује да сада може контролисати реалност (FBI, 1985). Стручњаци FBI указују да је серијски хомицид акт контроле, доминације и изведбе који лежи у основи сексуалности и смрти "Мада то не мора бити очигледно у свим случајевима, истина је да серијска убиства служе да заштите фантазију (Ressler, 1988), а често је једини начин да се убиство оживи, да се оно поново изврши. Заштиту фантазије могу захтевати различити чиниоци од којих су неки спољашњи, као што је ометање преступничког осећаја контроле од стране жртве. Многе убице описују неподношљив нагон да убију (DeBurger, 1988). Крајњи ефекат овог убиства је да помери убицу до вишег ступња фантазије (FBI, 1985). Улога фантазије се рефлектује и на избор типа жртве. Већина серијских убица има препознатљив тип жртве (US Congress, 1984), а жртве често симболизују неког из њихове историје (FBI, 1985) Међу најзначајнијим психолошким добитима од убиства је и олакшање од интензивне анксиозности (Brown, 1991b) слично као што зависници доживљавају присилу. Стрес делује као обарач за већину убица (Ressler, 1988). Убица учи из прошлих искустава, константно се усавршавајући и тежећи да до перфекције доведе своје фантазматски замишљене сцене, које постају све структураније, сваки пут кад изврши хомицид (FBI, 1985). Уколико се деси грешка, да жртва живи дуже него што је то замислио серијски убица, она ће бити замењена фантазијом у којој жртва живи само онолико колико жели серијски убица. Чак ни хапшење ни дуже затварање неће моћи да заустави фантазију нити да одврати серијског убицу од планирања и разрађивања у машти следећег убиства. Како изађу из затвора серијске убице настављају да убијају према својим замислима и никаква их превенција, и ништа, у томе не може спречити (Holmes & Deburger, 1988). Свако успешно убиство истовремено и потврђује и снажи насиље. Поновним убијањем серијске убице, према овој концепцији, успевају да задрже еквилибријум, да стекну самопоуздање, потпуно игноришући ризик (Geberth, 1986). Према теоретичарима приступа са становишта адикције серијске убице, обликоване дисфункционалним детињством и погрешним учењем постају комплетне креатуре неизрецивог зла, и у њиховом се животу све врти око фантазије. Циклус серијског убице, по њима, није ништа другачији од циклуса ма ког другог зависника, и у крајњем, резултира тиме да серијски убица постаје функционално исти као и хероински лопов и убица.

БЕЗБЕДНОСТ

ЗАКЉУЧАК

Садистичке сексуалне серијске убице несумњиво спадају у ред најопаснијих преступника, како по тежини кривичних дела које почине, тако и по тешкоћама да се они открију. Иако наизглед сасвим неупадљиви, ове убице, по свој прилици, живе у свом алоцентичном, фантазматском, деструктивном свету, кога повремено, на најсуровији начин - убијајући непознате, недужне људе - тестирају и "усавшавају" у реалности. Било да то чине као последицу несвесних сила (психоаналитичка концепција), тенденције да на фрустрацију реагују агресијом (хипотеза фрустрација - агресија), условљавањем наученог екстремно виолентног понашања (бихејвиористички приступ), неадекватних когнитивних спознаја (когнитивна концепција), предиспозиција одређених особина и склопом њихове личности (пресоналистички приступ), неповољних развојно-етиолошких чинилаца (развојне концепције), или зависности коју формирају у односу на своје монструозне маштарије и убијање људи (адиктивни приступ), у њиховом окружењу влада ужасан страх и немоћ, док животе губе несрећне жртве, изабране да умру, из само њима знаних разлога.

Карактеристике личности садистичких сексуалних серијских убица и њихова етиологија компатибилне су са антисоцијалним поремећајем личности, нимало случајно, јер највећи број серијских убица припада управо категорији прикривених, екстремно деструктивних психопата који у свакодневном животу задржавају уверљиву маску социјализованости. Уз све тешкоће у евидентирању, истраживању и проучавању ових преступника, морамо се сложити да је значајан напредак учињен у сагледавању њихових криминалошких и психолошких карактеристика.

У литератури је најзаступљеније становиште које заговарају присталице адиктивног приступа и оно на први поглед делује прихватљиво и кохерентно. Али, ма како да је аналогија серијских убица са зависницима од дроге, алкохола, коцкања и сл. веома интересантна, потребно је још много истраживања како би се појаснили фактори уз помоћ којих се задржавају деструктивне фантазије. Тим пре што је по неким ауторима, попут Brittaina (1967), живот у фантазији ових преступника веома присутан и по много чему значајнији од стварног живота.

Јер, без обзира на аналогију постоји и значајна разлика између уобичајених адикција и садистичких серијских убистава ако ништа, по учесталости "адиктивног фикса" (фантазије и убиства) и дужини рефракторног периода. Може бити, да неке сексуалне садистичке серијске убице заиста доживљавају адиктивне потребе, посебно при крају своје хомицидне каријере, када елемент планирања и контроле почне да бледи, а дезорганизација постаје све присутнија. Тако нпр. J. Dahmer говори о својим задњим убиствима: "Ништа ми више, осим убијања, није доносило задовољство, ништа, ниједна од нормалних ствари, посебно при крају када сам убијао особу за особом. Управо сам се тако осећао и, теран жељом да то чиним све чешће, ја нисам више могао да се контролишем" (Masters, 1993).

Даља истраживања процеса евентуалне зависности ових серијских убица су неопходна, а до тада ваља бити опрезан како се не би дозволило да такве,

још увек претежно интуитивне аналогије буду проглашене јединим компетентним објашњењем узрока понашања садистичких сексуалних серијских убица, а још мање да послуже као оправдање за серијска убиства.

И, уопште, непознанице у вези са серијским убицама су још увек бројне, од самог дефинисања појма (налаз да се серијска убиства могу вршити у групи, је безмало запрепашћујући и захтева редефинисање самих полазишних премиса у одређењу серијских убистава), преко објективнијег, методолошки утемељенијег утврђивања подтипова и разраде теоријских оквира за истраживање.

Уосталом, тешко да је могуће да се само једним, појединачним приступом може објасни сложено и, у нормалним оквирима, тешко схватиљиво понашање, а да се не вратимо старим тезама о рођеном убици, моралном имбецилу и сл. Отуда аутори, попут Hinde (1987), развијају мултипроцесне моделе којима настоје да захвате биопсихосоцијалне интеракције (у оквиру којих су значајни елементи неурофизиолошке фактори, социокултурни чиниоци и индивидуално понашање). Чини нам се да се у истраживању и експланацији серијских убица, без обзира на теоријску оријентацију истраживача два фундаментална нивоа не смеју занемарити. Један је везан за традиционално етиолошко објашњење, за социопсихолошку позадину преступника, његове карактеристике личности, биолошке предиспозиције за агресивност итд. Други ниво укључује испитивање перцептирајућих чиниоца који доводе до актуализације кривичних дела. Интегрисан модел захтева снимање оба ова нивоа, и то у комбинацији лонгитудиналних и трансферзалних нацрта у истраживањима. Нисмо сигурни да је и тада могуће генерализовати налазе добијене на узорцима ухапшених, осуђених и институционализованих серијских убица на оне који нису откривени. Јер се и тада може поставити питање да ли се они који су ухапшени, суштински разликују од оних који су починили серију убистава, али нису откривени.

Такође се искристалисала спознаја да је виктимолошки аспект проблема неизоставан у истраживањима и то, како из практичних разлога (превенције, гоњења и процесирања овог вида криминала), тако и ради стварања целовитије слике о психологији, посебно мотивацији садистичких сексуалних серијских убица. Jenkins (1993) сматра да је ради ефикасније превенције и побољшања ефикасности рада полиције потребно да се серијска убиства проучавају из виктимолошке перспективе, јер на серијска убиства, по његовом мишљењу, могу утицати природа и тип потенцијалне жртве. Усмереност истраживачких напора само на личност преступника помаже криминалном профилирању и идентификовању извршилаца злочина, али није довољна за предупредивање овог типа криминала, па се морају проучавати и жртве серијских убица. Bartol (1995) верује да би ефикасан метод за редуковање серијских убистава био идентификација и заштита специфичних, високо ризичних група и предузимање свих могућих превентивних социјалних мера од стране надлежних у зони ризичних региона, како би се редуковала доступност вулнерабилних жртава. Ово посебно ваља имати на уму у фази у којој је друштво као наше, у транзицији, исцрпљено и осиромашено захваљујући вишегодишњим санкцијама, рату и избеглиштву, захваћено општом

БЕЗБЕДНОСТ

правном, политичком и дубоком економском кризом, када се с правом може очекивати да се серијска убиства, потпуно непримећено одигравају и третирају као независна, одвојена кривична дела, различитих, непознатих извршилаца обављена без јасне мотивације.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Abrahamson, D. (1973) *The Murdering Mind*, New York: Harper & Row.
2. American Psychiatric Association (1994) *Diagnostic, and Statistical Manual of Mental Disorders 4th Edition (DSM-IV)*, Washington, DC: American Psychiatric Association.
3. Archer, J. (1994) *Male violence*. London: Routledge.
4. Bartol, C. (1995) *Criminal Behavior: Psychosocial approach*. Englewood Cliffs, NJ Prentice Hall.
5. Bekowitz, L. (1993) *Aggression: Its Causes Consequences and Control*. New York: McGrawHill.
6. Berg, K. (1954) *The sadist* (O. Illiner & G. Godwin, trans.) New York, NY: Medical Press of New York.
7. Brown, S.E. (1984) Social class, child maltreatment and delinquent behavior. *Criminology*, 22 (2) pp.259- 278.
8. Brown, J. (1991b) "The Psychopathology of Serial Sexual Homicide: A Review of possibilities", *American Journal of Forensic Psychiatry*, 12, 13-21.
9. Brittain, R.P. (1967) The Sadistic Murder. *Medicine, Science and Law*, 10, 198-207.
10. Bukowski, N. & Gehrke, R. (1979) The Rorschach in homicides. *Psychologia*, 16 PP 5-2
11. Burgess, A.W., Hartman, C.R., Ressler, R.K., Douglas, J.E. & McCormack, A. (1986) Sexual Homicide and Motivational Model. *Journal of Interpersonal Violence*, 1, 251-272.
12. Daly, M. & Wilson, M. (1984) Evolutionary psychology of male violence. In J. Archer (ed.) *Male Violence*, London: Routledge.
13. Dubner, S. (1992) *Portrait of Serial Killer*, New York, 25, 82-87.
14. Douglas, J. & Olshaker, M. (1996) *Mindhunter*. London: Heinemann.
15. Dietz, M.P. (1990) Sexual sadism and serial crime. Conference of Sexual Sadism and Serial Murder, New York, NY, January 20.
16. Drukteinis, A.M. (1992) "Contemporary Psychiatry: Serial Murder-Heart of Darkness", *Psychiatric Annals*, 22, 532-538.
17. Egger, S.A. (1984) A working definition of serial murder and the reduction of linkage blindness, *Journal of Police Science and Administration*, 12 (3) pp 348-37.
18. FBI (1985a) "The Men Who Murdered", *FBI Law Enforcement Bulletin*, 54 (8) 2-25.
19. Gallagher, B.J. (1987) *The Sociology of Mental Illness*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
20. Gebreth, V.J. (1986) Mass, serial and subserial homicides: investigative perspective. *Bulletin of New York Academy of Medicine*, 62, 5, 492-496.
21. Gresswell, G.M. & Hollin, C.R. (1994) Multiple murder: a review. *The British Journal of Criminology*, 34(1) 1-14.

22. Gresswell, D.M. (1991) Psychological models of addicatio and the origins and maintenance of serial murder. In M. McMurrans & C. McDougall (eds.), *Proceeding of the first DCLP Annual Conference*, (Vol.2) Liecester: British Psychological Society.
23. Hardy, K. (1964) "An Appetitional Theory of Sexual Motivation", *Psychological Review*, 71, 1-18.
24. Hinde, R.A. (1987) *Individuals, Relationships and Culture: Links Between Ethology and Social Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
25. Hiroshci, T. (1969) *Causes of Delinquency*, Berkley, CA: University of California Press.
26. Hellman, D. & Blackman, N. (1966) Enuresis, firestting and cruelty to animals. *American journal of Psychiatry*, 122. 1431-1435.
27. Hazelwood, R. & Douglas, J. (1980) The Lust Murderer. *FBI Low Enforcement Bulletin*, 49. 11-5-
28. Holmes, R. & DeBurger, J. (1988) *Serial murder*, Newbury Park: CA Sage.
29. Holmes, R.M. & Holmes, S.T. (1992) "Understanding Mass Murder: A Starting Point", *Federal Probation*, 49, pp.29-34.
30. Holmes, R.M. & Holmes, S.T. (1996) *Profiling Violent Crimes*. Thousand Oaks, CA: Sage.
31. Jenkins, Ph. (1990) Sharing Murder: Understanding Group Serial Homicide, *Journal of Crime and Justice*, 13 125-147.
32. Jenkins, P. (1988) Serial Murder in England 1940-1985. *Journal of Criminal Justice*, 16, 1-15.
33. Jenkins, P. (1993) Chance or Choice: The selection of serial murder victims. In A. V. Eilson (Ed.), *Homicide: The victim/offender connection*. Cincinniati, OH:Anderson.
34. Lester, D., Wright, T. (1978) Murderers and Over Controlled Hostility, *Psychological Reports*, 43(3) pp. 1202-1204.
35. Levin, J. & Fox, J.A. (1985) *Mass Murder: America's Growing Menace*. New York, NY: Plenum Press.
36. Lewenstein, D.F. (1989). Homicide A Review of Recent Research, *The Criminologist*, 75-87.
37. MacDonald, J.M. (1963) The treath to kill, *American Journal of Psychiatry*, 120, 125 130.
38. Masters, B. (1992) *The Psychopathic Mind: Origins, Dynamics and Treatment*. Nothvale, w: Jason Aronson.
39. Mc Kay, S. (1985) Coming to grips with random killers. *Macleans*, 44-45.
40. Meloy, J.R. (1992) *The Psychopatic Mind: Origin, Dynamics and Treatment*. Northvale, NJ:Jason.
41. Mawson, A.R. (1987) *Transient Criminality: A Model of Stress Induced Crime*. New York: Praeger.
42. Money, J. (1990) Forensic sexology :paraphilic serial rape (biastophilia) and lust murder (erotophonophilia), *American Journal of Psychoterapy*, 44, 26 36.
43. Norris, J. (1988) *Serial Killer: The Growing Menace*. New York, NY: Doubleday.
44. Novaco, R.W. (1978) Anger and coping with stress. In J. Foreyt and D. Rathajn (end) *Cognitive behavior Therapy*. Lexington: MA:Lexington Books.
45. Orford, J. (1985) *Excessive Appetites: A Psychological View of Addictions*, New York: John Wiley & Sons.
46. Pomerleau, O.C. (1988) A Biobehavioral View of Supstance Abuse and Addictions. in Stanton Peele (Ed.) *Visions of Addiction*. Lexington: DC Hearth & Company.

БЕЗБЕДНОСТ

47. Prentky, R.A. Burgass, A.W. Rokous, F., Lee, A., Hartman, C., Ressler, R., Douglas, J. (1989) Presumptive Role of Fantasy in Serial Homicide. *American Journal of Psychiatry*, 147, 7, 887-891.
48. Price, V.A. (1982) *Type A Behaviour Pattern: A Model for Research and Practice*, New York, NY: Academic Press.
49. Rappaport, R.G. (1988) "The Serial and Mass Murderer: Patterns, Differentiation, Pathology, *American Journal of Forensic Psychiatry*, 9, 39-48.
50. Reid, W.H. (1978) *The Psychopath: A Comprehensive Study of Antisocial Disorder Behaviour*. New York, NY: Brunner Mazel
51. Ressler R.K., Burgess A.W., Douglas, J.E. (1988) *Sexual Homicide: Patterns & Motives*, Lexington, MA Lexington Books.
52. Sears, D.J. (1991) *To Kill Again: The Motivation and Development of Serial Murder*, Wilmington, DE: Scholarly Resources Books.
53. Serin, R.C. (1991) Psychopathy and violence in criminals. *Journal of Interpersonal Violence*, 4, pp.435-448.
54. Skrapec, C.A. (1996) The sexual component of serial murder. In T. O Reilly-Fleming (ed.) *Serial and Mass Murder: Theory, Research and Policy*. Toronto: Canadian Scholar's Press.
55. US Congress (1984) "Serial Murders: Hearing before the subcommittee of juvenile justice of committee on the Judiciary US Senate, 98TH Congress 1st Session on Patterns of Murders Committed by one person, in large numbers with no apparent rhythm, reason or motivation", Washington: US Government.
56. Wilson, P.R. (1988) "Stranger" child murder: issue relating to the causes and controls. *Forensic science International*, 36, pp.267-277.
57. Worthington, P. (1993) "The Journalist and the Killer", *Saturday Night*, 108, 30-53.

SADISTIC SEXUAL SERIAL KILLERS

Abstract: Sadistic sexual serial killers are undoubtedly the most serious extreme destructive offenders. It is very difficult to identify them and to understand motives of their criminal behaviour. Most of them are psychopaths. Bearing in mind that psychological determinants represent key elements in their homicidal behaviour, the author has used some dominant psychological approaches to analyze the criminal profiles of sadistic serial killers.

Key words: sadism, sexual serial killers, psychology, violence.

Др Младен БАЈАГИЋ,
Виша школа унутрашњих послова

ПОЈЕДИНАЧНА И СОЦИЈЕТАЛНА БЕЗБЕДНОСТ

Резиме: Динамични и узбуркани процеси који су обележили крај XX и почетак XXI века оставили су епохалан траг на све области друштвеног живота - економију, културу, политику, посебно на безбедносну стварност глобалног друштва у настајању. Традиционално схватање безбедности, на премисама уско схваћеног (реалистичког) концепта националне безбедности, која се у току хладног рата поистовећивала са спољном безбедношћу националне државе и достигала путем увећања моћи, замењено је свеобухватним мишљењем безбедности или савременим студијама безбедности. Унутар тих студија јавили су се нови истраживачки правци (школе), који драматично, али концептуално исправно, шире истраживачко поље безбедности на новим вредносним оријентацијама. Последица тога је да је, поред концепта националне и међународне безбедности, истраживачко поље безбедности проширено не само према глобалној, већ и појединачној, и социјеталној безбедности. У том смислу се већ готово две деценије унутар науке о безбедности као научне дисциплине новијег датума, говори о два нивоа, односно теоријска обрасца (концепта) концепту појединачне и социјеталне безбедности.

Кључне речи: безбедност, појединачна безбедност, социјетална безбедност, национална безбедност, људска права, идентитет.

УВОД

Уместо традиционалног схватања безбедности, које је током хладног рата своје исходиште имало у уском концепту националне безбедности, која се поистовећивала са спољном безбедношћу државе и достигала путем увећања моћи (Бајагић, 2004: 815-820), савремене студије безбедности су револуционарно прошириле истраживачко поље безбедности. Наиме, уско реалистичко схватање и мишљење безбедности није више одрживо у условима дубоких и, по силини утицаја, револуционарних промена и процеса који су обележили крај XX и почетак XXI века. Другачије речено, традиционална замисао националне безбедности не може више бранити тезу да је, у радикално измењеним безбедносним условима у којима се нашло глобално друштво у настајању, национална држава и даље једини и ексклузивни субјекат и објекат безбедности.

БЕЗБЕДНОСТ

Многи истраживачи савремене безбедносне збиље и међународних односа које из темеља потресају интеграциони и дезинтеграциони процеси, настоје оправдати потребу да се, када се говори о потреби ширења истраживачког поља безбедности, треба обратити пажња на следећа питања: 1/ ко је референтни објекат безбедности (објекат безбедности) односно ко или шта се треба обезбедити?; 2/ каква је природа опасности (изазова и претњи); 3/ ко обезбеђује безбедност (ко је субјекат безбедности); и 4/ којим начинима, поступцима и средствима се може достићи, очувати и унапредити безбедност? (*Barry Buzan, 1991: 26; Terriff et al, 2001: 172, Hyde-Price, 2001: 32, Симић, 2002: 22*). Овим се садржајно и научно-методолошки скицира и проширени садржај предмета науке о безбедности. Дакле, ако замисао безбедности, "поред истраживања узрока сукоба и самих насилних сукоба између организованих политичких заједница треба да укључи и услове који погодују одустајању од употребе силе и установљавају односе трајног мира и плодотворне сарадње", онда наука о безбедности у садржај свог предмета треба укључити и "негативан - узроци рата, итд.) и позитиван вид - мир и сарадња, однос демократије и мира, безбедности и удруживања, као и, најшире, теорију стабилног и демократског мира (*Симић, 2002: 62*).

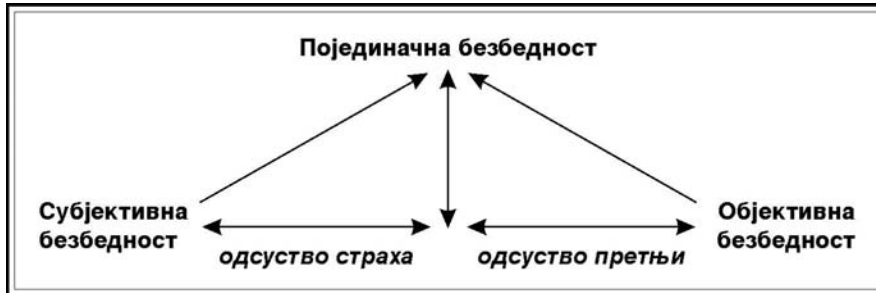
Према томе, ширење истраживачког поља безбедности у условима измењене природе међународних односа и глобалног друштва у настајању на почетку XXI века, подразумева бар следеће: 1/ ширење истраживачког поља безбедности од државе у смислу дефинисања нових референтних објеката безбедности, односно утврђивање нових јединица анализе: појединца, друштвених група и друштва у целини, као и глобалног окружења; 2/ истраживање природе савремених изазова и претњи као извора угрожавања на свим нивоима; 3/ препознавање свих субјеката безбедности, одговорних за достизање, очување и унапређење безбедности; и 4/ утврђивање стратегије (поступака, начина и средстава) којима се може достићи, очувати, и унапредити безбедност на свим нивоима (*Бајагић, 2006: 25*).

Савремене расправе о безбедности, које су традиционално биле усмерене на анализу односа између државе и међународног окружења, све више се фокусирају на истраживање вишеструких и сложених односа и процеса унутар државе, што нам недвिसмислено потврђује да држава није једини и ексклузивни (референтни) објекат безбедности. Као што знамо, унутар државе, као савремене организоване политичке заједнице, делују различите друштвене групе и појединци, због чега се традиционални ниво анализе спушта са државе на друштво и појединце као нове референтне објекте безбедности. По свему овоме, кључно питање којима се баве савремене студије безбедности је "шта се обезбеђује - ко је предмет (референтни објекат) безбедности, односно чија је безбедност у питању, а одговор нам открива и оно што се назива правцима ширења истраживачког поља безбедности. Наиме, поред ширења садржаја појма безбедности од националне безбедности *лево и десно - хоризонтално* (економска, еколошка, политичка, информациона и културна безбедност и др), дошло је и до *вертикалног ширења - на горе* (глобална безбедност) и на доле (појединачна и социјетална безбедност). У том смислу, а имајући у виду да су друштво, друштвене групе и појединци

заинтересовани за властиту безбедност изван оквира националне безбедности, издвајају се и следећи нивои анализе: појединачна безбедност, друштвена безбедност, економска безбедност, национална безбедност, регионална безбедност, међународна безбедност, и глобална безбедност (*Terriff et all, 2001: 173*).

ЗАМИСАО И КОНЦЕПТ ПОЈЕДИНАЧНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Одговор на питање који су, у односу на националну државу, нови референтни објекти безбедности у измењеном контексту безбедности крајем XX и почетком XXI века, препознаје појединца у центру интересовања савремених студија безбедности. При томе се има у виду да је безбедност појединаца тешко дефинисати из мноштва разлога. Наиме, уз физички (биолошки) опстанак, безбедност појединаца подразумева и друге сложене факторе (здравље, статус, богатство, слободу, и др). Управо због ових различитих аспеката појединачне безбедности тешко је правити разлику између субјективне и објективне оцене када је човек, односно појединац безбедан. То даље отвара проблем давања објективне процене да ли су претње појединачној безбедности стварне - реалне или замишљене - потенцијалне. Када је појединац заштићен од непосредних претњи/опасности, ради се о безбедности у објективном смислу или "објективној безбедности", а када се говори о осећају човека да је безбедан, ради се о безбедности у субјективном смислу "субјективној безбедности" (*Buzan, 1991: 36*).¹



Ове две димензије појединачне безбедности се морају јединствено посматрати, јер једна из друге извиру и допуњују се, градећи јасан теоријско-концептуални оквир за разумевање оног што тежимо дефинисати појединачном безбедношћу. Осећај човека да је безбедан не може, наиме, проистећи само из неког апстрактног мисаоног процеса - он мора бити последица одређеног искуственог доживљаја, спознаје да у реалном животу појединац није изложен претњама које могу довести у питање његов физички опстанак, положај у друштву, права која му припадају чином рођења или, уопште говорећи, "живот достојан човека" у најширем филозофско-хуманистичком смислу. Фундаментална тежња људи је да обезбеде не само физички (биолошки) опстанак - преживљавање, здравље, и приватну (материјалну)

¹ Barry, *op. cit.*, p. 36.

БЕЗБЕДНОСТ

имовину, већ и својствен начин (стил) живота - што обухвата скуп веровања о добром и лошем понашању, обичајима, језику, уметности, и религиозним погледима о њиховом месту у универзуму. "Свако људско биће, једноставно врлином људског бића, има нека основна права *vis-a-vis* сваког човека, и договором између влада ова права се обезбеђују. Другим речима, људска бића су "природно" обдарена одређеним правима (*Brown, 1998:172-173*). Страх од могућих опасности по та права тера човека да ангажује своје укупне потенцијале, чије ангажовање обезбеђује неопходно сазнање о природи онога што може угрозити његов физички опстанак и положај у друштву и држави. Стога, сваки појединац мора гледати на страх не само као на реакцију на објективно стање ствари, већ и на покретачку снагу која га води ка новом сазнању о могућностима и границама достизања, очувања и унапређења његове безбедности.

С друге стране, када се говори о безбедности у објективном смислу - одсуству претњи по физички опстанак појединца - излази се из подручја субјективних/личних мисаоних процеса човека и урања у сложене лавиринте положаја и деловања појединца у реалном окружењу. То подразумева његово сусретање са природом као таквом, грађење односа према истој и стваралачку борбу са њом, као и однос према другим појединцима, друштву, држави и међународном окружењу. У ове испреплетене, сложене и вишесмерне интеракције појединац свесно и добровољно ступа, пристајући на поштивање одређених норми и правила која не могу одражавати само његове уске потребе и хтења. Наиме, човеково окружење препуно је различитих претњи које могу угрозити његову безбедност, и оне се не могу јединствено посматрати. Неки појединци могу ценити да су достигли већи ниво безбедности у односу на друге. У случају да им не прети *директно насиље* (од других појединаца, друштвених група или друштва у целини, сопствене државе, или спољних ентитета), појединци у демократском и богатом друштву, у коме нема економске експлоатације, кршења људских права, заразних болести и сл, могу осећати да су постигли завидан ниво субјективне безбедности (субјективни осећај безбедности) у односу на сиромашне појединце. Многе претње безбедности, међутим, нису тако просто предвидиве и извесне - то потврђују тзв. "претње без непријатеља", које могу изазвати катастрофалне последице за све чланове једног друштва, државе и међународног окружења.

Чињеница је, такође, да ни за једног појединца није могуће постићи потпуну безбедност, јер апсолутне безбедности нема, без обзира на средства, мере и активности којима се настоји достићи, очувати и унапредити безбедност појединаца у односу на природу претњи које угрожавају или представљају потенцијалну опасност по појединачну безбедност. Зато би, "у случају потпуне безбедности настала ситуација у којој би мали број појединаца уживао дужи период због монотоније и предвидивости живота који би се водио" (*Buzan, 1991: 36*).

Када говоримо о безбедности увек морамо имати у виду и њену другу страну - небезбедност која је последица деловања великог броја претњи. То важи за расправе о свим нивоима безбедности, па и појединачној. У случају по-

јединачне безбедности небезбедност је последица присуства страха код људи и деловања различитих претњи које се морају анализирати појединачно. Међутим, у настојању да се све претње јасно открију и дефинишу, може се отићи и у опасну крајност. Као што је више пута наглашено, нису сви изазови и претње безбедности - између ових појмова постоји значајна разлика. Када неки изазови уједно представљају и претње безбедности, односно када неки изазови у датим околностима могу у догледној будућности угрозити безбедност, аналитичких недоумица нема. Али, када се расправе шире изван тих граница, када се сваки изазов, или чак и најшире димензије људског постојања и деловања у природи и друштву, покушавају подвести под претње безбедности, упада се у неразмрсив лавиринт који излази из оквира потребне опрезности или страха, овладава опседнутост оним што називамо безбедност. Уместо покретачког страха на акцију да би се достигла, очувала и унапредила безбедност, јавља се параноја као последица (коначни резултат) опседнутости безбедношћу (*Ibid*, 37).

Распрострањени државно-центрични погледи говоре да је трајна и постојана заједница најмање неопходан додаток за, ако не извор индивидуалних људских права, онда за присуство институција власти државе које морају бити поштоване као установе јавног поретка и правде и легитимни ауторитет за арбитражање између паралелних захтева људских права" (*Brown*, 173). Своје укупне потребе, посебно оне везане за безбедност, појединац настоји остварити у односу на друге појединце, друштво и државу. Овакав широки приступ подразумева да појединачна безбедност обухвата широку област, од неких загарантованих појединачних права која човек стиче самим рођењем, као и права која се морају сагледати кроз анализу односа на релацији појединац - појединац, појединац - друштво, појединац - држава, и шире.

Поред државно оријентисаних приступа, утемељених на схватању безбедности у којима се као ексклузивни објекат безбедности наводи држава, увођење појединца у средиште истраживачке пажње одлика је нових истраживачких праваца, првенствено неких варијанти студија мира и феминистичких теорија. Фокусирање на појединца, као референтног објекта који се треба обезбедити, отвара питања од чега појединца треба обезбедити, јер постоји много више ствари које могу да угрозе појединца од ствари које могу да угрозе државу и друштво (*Terriff et al*, 179). Ипак, преовладавају приступи који се претежно баве заштитом појединца од насиља, односно *насиље* се идентификује као нешто од чега би појединци на првом месту требало да буду обезбеђени. Поред тога, у феминистичким расправама анализирају се и проблеми који се тичу разлика у роду унутар друштва, а значајни су за откривање скривених структура моћи које штете појединцу. Ове феминистичке перспективе у својим анализама се баве истраживањем могућности коренитог ослобађања појединца од свих претњи. Поред тога, неке студије наглашавају значај појединачне безбедности указујући на проблем утицаја различитих варијабли (сталежа и облика економске неправедности) на међународни систем које требају бити решене да би био постигнут мир. Неки феминистички приступи наглашавају и проблем изложености жена насиљу у оквиру друштва, односно културних норми унутар структуре одређеног

БЕЗБЕДНОСТ

друштва које стварају такво окружење у ком мушкарци чине насиље над женама. Наиме, одређене структурне предрасуде према женама отварају могућност да насиље против њих буде почињено, не само на нивоу (од стране) друштва, већ и у самој породици. Извор или узрок насиља, као и степен изложености насиљу, су различити, али је акценат стављен на безбедност појединца од насиља (*Ibid*, 179).

За разлику од феминистичких приступа који, уз насиље, у центру пажње имају и скривене структуре моћи и доминације, анализа угрожености појединца мора, како оцењује Териф, бити усмерена и на државу, односно на питање какав утицај државна структура може имати на безбедност појединца. Поред тога, овај проблем тиче се и деградације животне средине и здравља појединца. Загађење животне средине узроковано ратом и припремама за рат не тиче се само штете по околину, већ, индиректно, и утицаја који то загађење има по здравље појединца (*Ibid*, 181).

Од чега појединац треба бити заштићен? - питање је које упућује на кључне промене схватања безбедности у односу на традиционалне обрасце. Промене броја и природе онога од чега појединац треба да буде заштићен су значајне. Према неким схватањима, појединци треба да буду заштићени од *насиља*, без обзира да ли долази од државе или је последица структуре друштва или криминалног понашања других појединца. Када се у обзир узме однос између друштва и појединца, "већина претњи појединцима настаје из чињенице да су људи део окружења које ствара друштвене, економске и политичке притиске који се не могу избећи". Друштвене претње по појединачну безбедност долазе у једној широкој лепези облика, где постоје четири основна типа тих претњи: 1/ физичке претње (бол, повреде и смрт); 2/ економске претње (одузимање или уништавање власништва, ускраћивање приступа раду или изборима); 3/ претње правима (хапшења и ускраћивање основних грађанских права); и 4/ претње положају или статусу, односно деградација и јавно понижавање (*Buzan*, 37). Постојање претњи по појединачну безбедност унутар друштва указује на једну од највећих дилема која се налазе у корену политичке филозофије: како уравнотежити слободу акције појединца против потенцијалних и стварних претњи које таква слобода остварује на друге појединце. Другим речима, ова дилема се може формулисати као: како повећати слободу друштва без примене тлачења од стране власти? (*Ibid*). Дакле, појединац мора бити заштићен не само од насиља - он мора бити сигуран за своје *здравље*, мора бити заштићен од *социјалне, економске и политичке маргинализације*, и од *угњетавања*. Да би појединци били безбедни морају бити ослобођени и заштићени од политичких, социјалних и економских стега (*Terriff et al*, 181).

Не занемарујући природу односа између појединца и појединца, појединца и друштва, који могу узроковати појаву насиља која директно угрожава безбедност појединца, као и других елемената значајних за појединачну безбедност (здравље, животна средина, итд), највећи значај се придаје анализи природе односа на релацији *појединац - држава*, где је основни проблем моћ коју држава поседује над својим грађанима (појединцима), односно средства принуде којима држава, зарад сопствене позиције и одржања, може

угрозити фундаментална права појединаца и тиме нарушити њихову безбедност.

Проблем, на жалост, није једносмеран. Према неким мишљењима појединци, у жељи да остваре своја "природна" и друга права, могу значајно утицати на безбедност државе. Овакав смер анализе односа између појединаца и државе отвара проблем начина регулisaња укупних друштвених односа од стране државе, њене природе, али и граница до којих појединци, који су иначе свесно ступили у одређени колективитет (друштво) и "ударили" темеље својој држави, могу трагати за сопственом безбедношћу и борити се на њено унапређење, а да при томе не наруше темеље државе. На трагу аналитичког распетљавања проблема односа између појединца и државе нашао се и Бери Базан, који је у делу "Људи, држава и страх" посветио читаво поглавље односу између појединачне и националне (државне) безбедности (*Buzan, 35-56*). Природа односа на релацији појединац - држава, појединац - друштво, појединац - појединац, као и природа саме државе, основни су предмети Базанове анализе.

Основна аналитичка јединица на коју се може применити појам безбедности је појединац, и та чињеница чини концепт појединачне безбедности добрим полазиштем за опсежнију анализу, првенствено јер се тиме губи илузија да су национална и међународна безбедност просто проширење бриге за судбину појединачних људских бића. С обзиром да је држава велики извор претњи и безбедности за појединце, значај расправе о појединачној безбедности лежи, сматра Базан у "мрежи веза и супротности између безбедности појединца и безбедности државе", али и чињеници да и "појединци пружају мноштво разлога, али уједно и нека ограничења која захтевају безбедносну активност државе". Такође, људска бића су и главни извор узајамне небезбедности, тако да питање појединачне безбедности покрива шире друштвене и политичке димензије, што директно води до питања везаних за основну природу државе. Безбедност појединаца, дакле, нераздвојиво је испреплетена са безбедношћу државе (*Buzan, 32*), држава је уједно и извор и гарант безбедности појединаца, али и извор претњи по ту безбедност.

Однос између појединачне и безбедности државе може се анализирати и кроз анализу природе односа између грађана и државе, где се издвајају два модела (два лица државе): минимално и максимално схватање. (*Ibid, 39*) Први модел - минималистички поглед на државу покушава да сруши противречност између безбедности појединца и безбедности државе, тврдећи да држава јесте или треба да буде само збир њених делова и инструмент њихових циљева. Други модел - максималистичко гледиште види државу као независну варијаблу, која има и неке своје сопствене интересе. Теоријски јасну разлику између минималне и максималне државе, како оцењује Базан, није лако - направити у пракси. Иако се предлажу неки индикатори као могући граничници између ова два типа државе, овај проблем је остао нерешив, јер неки аналитички захвати иду у прилог минималне, а неки максималне државе. Ипак, оцењује Базан, у реалном свету "влада максимална држава, или нешто слично њој" (*Ibid, 42-43*), где постоји противречност између појединачне безбедности и безбедности државе, при чему држава ипак

БЕЗБЕДНОСТ

обраћа пажњу на потребе свог становништва, а грађани прихватају улогу државе да средствима принуде и другим механизмима држе под контролом грађанске нередде и могући хаос.

Директно или индиректно, из државе произилазе многе претње са којима се суочава појединац, које се могу груписати у четири категорије: 1/ претње које настају из домаћег законодавства и домета истог; 2/ претње које произилазе из директне административне или политичке акције државе а против појединаца или група; 3/ претње које проистичу из борбе због контроле државног апарата; и 4/ претње које произилазе из спољне политичке безбедности те државе. (*Ibid*, 44) Ове категорије подразумевају отварање сплета различитих питања која се односе на поједине претње. Претње појединцима, на пример, долазе од претеране или непримерене примене закона, чиме се изазивају различите реакције појединаца, иако су они дали држави право да користи моћ и силу у решавању одређених питања која се тичу њиховог положаја у друштву. Опет се долази до противречности између обавезе државе да пружа услуге својим грађанима у свим областима живота и брине за њихов положај и безбедност, и моћи и акција државе којима се, у име заједничког добра, занемарују интереси и потребе појединаца или, у крајњем случају, нарушавају нека њихова природна права. У овом случају, безбедност појединца није угрожена акцијама других појединаца, већ деловањем државе, или "безличних структуралних сила". (*Ibid*, 45) Физичко и структурално насиље које долази од државе једна је од највећих претњи појединачној безбедности, али то није крај пописа свих претњи које долазе од државе. Противречности између појединачне и националне безбедности тичу се, уз политичко насиље, загађења животне средине, и здравља становништва и најширих политичких питања, као што су *људска права*. Тако је проблем појединачне безбедности постао међународна брига и "део проблема националне безбедности" за многе државе које је не би виделе као такву. Веште државе треба да "обезбеде нешто безбедности" и схвате да су и саме значајан извор претњи. (*Ibid*, 51)

Судбинске противречности које владају између појединачне и националне безбедности, укоренење су у самој природи политичких колектива. Зато је основни задатак ове анализе да се те противречности открију и забележе као централна дилема концепта безбедности, и да се истраже ефекти те дилеме на друге нивое безбедности. То не значи, сматра Базан, да се треба занемарити чињеница о политичкој важности појединачне безбедности. У питању је потврда значаја државе и системских нивоа безбедности, које треба начинити главним средиштем анализе.

Анализа односа између појединачне и националне безбедности тиче се, пре свега, утицаја државе на безбедност појединаца, али је и даље отворено питање "како поступци појединаца који су мотивисани сопственим потребама за безбедношћу могу остварити ефекте на националну безбедност"? (*Ibid*, 51) Самопомоћ (индивидуални ниво политичке акције) и деловање појединаца кроз политичке партије, групе локалне заједнице, организације за људска права, еколошке организације, односно сплет подржавних организација обухваћених појмом плуралистичке политике, неке су од метода којима по-

јединци могу у односу на државу и концепт националне безбедности доћи до достизања, очувања и унапређења сопствене безбедности. Међутим, такве појединачне акције усмерене на достизање одређеног нивоа појединачне безбедности могу узроковати и неке негативне последице по националну безбедност. (*Ibid*, 52-54) Мислимо, на пример, на самозване револуционаре и терористе, лидере који утичу на креирање спољне политике, а тиме и политике националне безбедности.

Концепт појединачне безбедности не може се сагледати изван мреже осталих нивоа безбедности, посебно социјеталне и националне безбедности. Иако појединачна безбедност представља јасан и важан ниво анализе, суштински је ипак подређена држави и међународном систему као вишим политичким структурама. Природа односа између појединачне и националне безбедности је веома сложена - држава на појединачну остварује различите утицаје на националну безбедност. Како оцењује Базан, тамо где су државе и грађани озбиљно у завади, поремећаји у земљи могу угрозити кохерентност те државе, тако да концепт националне безбедности буде тешко применљив. (*Ibid*, 54-55)

Појединачна безбедност, дакле, тиче се многих питања, која се не како на директно насиље тако и на низ других извора угрожавања безбедности појединаца. Она обухвата област непосредног и "структуралног насиља", односно "негативног мира" (одсуство непосредног и структуралног насиља), чиме се успоставља директна веза између безбедности и мира - одреднице под којим Јохан Галтунг подразумева не само "негативни мир" него и "позитиван мир", који се одређује као интеграција људског друштва. (*Симић*, 1993) Тежња за достизањем, очувањем и унапређењем појединачне безбедности, као и у случају позитивног мира, мора бити један од основних праваца деловања човека. Управо су истраживачи мира заслужни за став да објекат на који се односи безбедност мора бити појединац; безбедност се мора односити на безбедност човека, где држава може бити само средство а не крајњи циљ. То директно води до ширења садржаја појма безбедности који указује на индивидуалне нивое. (*Weaver*, 2000: 362) Настојања да се индивидуализује безбедност и уобличи нови теоријски подконцепт појединачне безбедности, морају по Виверу уважити неколико чињеница. Прво, веома је тешко разумети како од појединачне безбедности доћи до безбедности државе и нације, јер безбедност државе не може бити постигнута додавањем великог броја безбедности појединаца. Друго, појам безбедности има различита значења, све у зависности од објекта на који се односи. На индивидуалном нивоу не постоји јасно тумачење појма безбедности, па се због тога у садржај појма безбедности уграђује све што је добро, а у небезбедност све што је лоше. Треће, индивидуализација безбедности вероватно доприноси ширењу схватања о ономе на шта се безбедност односи, односно област појединачне безбедности се шири и обухвата и питања везана, на пример, за обезбеђење животне средине, безбедност миграната, итд. (*Weaver*, 363)

Пуну, стабилну (појединачну) безбедност могу достићи само они људи и групе који не угрожавају друге, где се безбедност достиже кроз процес еманципације (*Booth*, 319, *Baylis*, 2001: 255, *Terriff et al*, 20), односно обезбеђује кроз

БЕЗБЕДНОСТ

људску еманципацију - "ослобађање људи (појединаца и група) од социјалних, економских, политичких, и осталих ограничења која их спречавају да спроводе оно што би сами слободно изабрали да раде. Еманципација је та која ствара услове за истинску безбедност, а не моћ и ред. Теоријски, еманципација јесте безбедност. Усмерење на еманципацију је дизајнирано да обезбеди "теорију прогреса", политику наде, и води ка политици опстанка". (Baylis, 2001: 266) Дакле, тврдња да се безбедности достиже кроз пуну еманципацију оправдава потребу и значај ширења истраживачког поља безбедности на појединачну безбедност. Такав истраживачки захват обухвата у целини оба аспекта појединачне безбедности: одсуство страха и одсуство претњи, који се прожимају и произилазе један из другог. Истраживање садржаја појединачне безбедности, према томе, може се схватити и као препознавање и анализа чинилаца који доводе до њеног угрожавања и услова под којима се она може достићи, очувати и унапредити. При томе се мора водити рачуна да се појединачна безбедност мора сагледавати кроз призму испреплетених, сложених, често и противречних односа између грађана и државе, али спољног окружења. Поред тога, концепт појединачне безбедности обухвата и нека шира (политичка) питања, која се тичу односа појединца према природи, односно узајамног односа између човека и животне средине, проблема везаних за оружје за масовно уништење, итд. (Бајагић, 2006: 252)

ЗАМИСАО И КОНЦЕПТ СОЦИЈЕТАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Уз појединачну безбедност, замисао и концепт *социјеталне (друштвене) безбедности* рађа се унутар студија безбедности као последица неадекватности традиционалних концепта безбедности, посебно уско схваћеног реалистичког концепта националне безбедности. Ширење концепта безбедности ка појединачној безбедности (на доле), као историјски и хуманистички дomet савремених студија безбедности, узроковао је и отварање питања стварног садржаја појма социјеталне безбедности, што ни у ком случају не представља обично "безобално ширење" замисли безбедности (Симић), већ последицу стварних потреба било ког савременог друштва. У том смислу је и друштво препознато као нови, значајан референтни објекат безбедности, за кога се сматра да мора бити обезбеђен. (Terrif et al, 178)

Када говоримо о друштву као референтном објекту морамо правити јасну разлику између друштва и државе, пре свега у односу на изазове и претње које утичу на безбедност сваког од ове две аналитичке јединице. У односу на државу, природа изазова и претњи безбедности по друштво одређује то друштво као различит објекат од државе који треба обезбедити. Зато је оправдана перспектива социјеталне безбедности, као нови приступ у односу на традиционални концепт безбедности?

У препознавању основних карактеристика замисли и концепта социјеталне безбедности може се поћи од анализе безбедности државе. Наиме, унутар савремених студија безбедности доминирају два приступа која у центру пажње имају безбедност државе: 1/ ограничени државно оријентисани (*bounded state-centric*) и 2/ неограничени државно оријентисани (*unbounded*

state-centric) приступ. (*Ibid*, 174) У први спадају перспективе реализма/неореализма и нео-либерализма/неоинституционализма, и ране варијанте студија мира, које имају корене у идеализму. Други приступ су перспективе које потврђују утицај других нивоа и јединица анализе на државу, због чега се шире одређују претње од којих би држава требала бити обезбеђена, односно неке касније варијанте студија мира. (*Ibid*, 176)

Неограничени државно оријентисани приступ, супротно ограниченом, и даље види државу као основни објекат који треба обезбедити, али значајно проширује оно од чега се она треба обезбедити (проблеми животне средине, миграције становништва, транснационални организовани криминал, итд). Према овим приступима, безбедност државе тиче се обезбеђења у пет главних области: војној, политичкој, економској, социјалној, и животној средини. Основни став неограничених државно оријентисаних приступа је да опасност по безбедност државе може настати међусобним деловањем између ових пет главних елемената државне безбедности, при чему је значајно утврдити који су стварни извори претњи по безбедност државе. Поменуте области безбедности државе међусобно се преплићу и утичу једна на другу - ако није достигнут жељени степен нпр. војне безбедности, ни остали нивои безбедности државе нису задовољавајући - безбедност државе се мора интегрално посматрати у свим наведеним областима. (*Ibid*, 176-177)

Кључне разлике између ограничених и неограничених приступа, поред питања о природи онога од чега држава треба да буде обезбеђена, своде се на препознавање нивоа на коме се безбедност државе може достигнути (национални и међународни). Односи између држава у анархичном међународном систему су главна преокупација ограничених приступа, посебно реализма, тако да се питање безбедности државе мора пре свега сагледавати из међународне перспективе. С друге стране, неограничени приступи изворе нестабилности (и небезбедности) државе виде и у односима унутар саме државе, што упућује на сасвим *нове нивое анализе*. Ако, дакле, безбедност државе није угрожена само и искључиво од других држава, већ на њу утичу изазови и претње које долазе изнутра, њена безбедност се мора посматрати и из унутрашње перспективе. Ова тачка анализе и представља почетак радикалног проширења плана безбедности који, поред државе, укључује и друге нивое безбедности: појединачну и социјеталну. Тиме се још једном потврђује неопходност преобликовања традиционалног концепта безбедности и усмерења на друге референтне објекте безбедности - друштво и појединце.

Поред друштва као референтног објекта и нивоа анализе, у центру пажње концепта социјеталне безбедности су и различити утицаји који на неприхватљив начин мењају или могу мењати вредности као што су језик, култура, религијски и национални идентитет, и обичаји једног друштва, или како то оцењује Териф, "оно од чега друштво треба да се обезбеди јесу они утицаји који угрожавају урођени људски осећај за самоспознајом". (*Terrif et all*, 179)

Социјетална безбедност, сматра Оле Вивер, обухвата ситуације које друштво разуме, односно схвата као претње ономе што се може назвати његовим

БЕЗБЕДНОСТ

идентитетом. (*Weaver, 371*) Идентитет, "схваћен као разлика између тога шта је неко и шта би могао да буде", постао је проблем безбедности, проблем највиших политичких кругова. (*Ibid, 373*) Повећано интересовање за питања идентитета једна су од најзначајнијих одлика расправа о безбедности последњих година. Та питања тичу се изражених несугласица која се односе на мањине и границе, тиме и на однос државних граница и нација, као и на нацију као засебну категорију. (*Бајагић, 2006: 254*) Ове проблеме искомпликовала и појава нових идентитета у Западној Европи, односно захтеви да се, у циљу избегавања ширења нових проблема по безбедност истока Европе, убрзају процеси интеграције и очува целовитост континента. Захтеви за интеграцијом, међутим, произвели су и противљење истој, пре свега због забринутости о будућности националних идентитета. Питање националног идентитета почело се схватати као питање самог опстанка неке нације, односно њене безбедности. На тај начин је идентитет постао најважније од свих нових питања везаних за безбедност која се "више не тиче само војних ствари". (*Weaver, 369*) Ипак, социјетална безбедност не односи се само на проблеме даљег опстанка и развоја нације, она обухвата и друга питања која се, између осталог, тичу и етничких мањина. Зато се замисао и садржај социјеталне безбедности тиче "заједница заснованих на идентитету, а не искључиво нација. (*Ibid, 371*) Социјетална безбедност, односно безбедност колектива који још увек није држава, подразумева "способност друштва да опстане и задржи свој суштински карактер под измењеним условима и могућим или стварним претњама. Тачније, то је питање одрживости традиционалних образаца језика, културе, удружења, религијског и националног идентитета и обичаја, у оквиру прихватљивих услова за развој". (*Moller, 2000: 21*)

Ако је социјетална безбедност питање идентитета, расправа о идентитету као новој категорији по дефиницији подразумева настојања да се открије присуство одређених утицаја који могу довести у питање његов даљи опстанак. Када говоримо о идентитету у контексту безбедности (угрожавања безбедности) говоримо, према томе, о постојању нечега што може или угрожава основне елементе тог идентитета. Међутим, приликом одређивања онога што чини идентитет једног друштва (идентитет националних и етничких група) и претњи које доводе у питање његов опстанак, постоји опасност да се концепт социјеталне безбедности схвати као "појам изведен (дериват) појма националне безбедности". (*Ibid, 24*)

Идентитет и социјетална безбедност немају исто значење у свим земљама. Процес интеграције западноевропских земаља у Европску унију изродио је и неке опасности по идентитет појединачних нација. С обзиром да су у тим земљама држава и нација стриктно одвојени, где је велики део државне моћи упућен на ниво Европске уније, неке нације су поново постале угрожене од различитих утицаја (имиграције, страни производи, идеје, међународна сарадња). Реакција на те утицаје подразумева захтеве упућене држави да се затворе границе за досељенике, заштити унутрашња економска политика и изађе из нежељених облика сарадње, што није једноставно јер се тиме нарушавају темељи Европске уније. Проблем је тешко решив: ако је иден-

титет угрожен европским интеграцијама и интернационализмом, може доћи до поновног препорода и јачања националних осећања, што може утицати на будућност процеса интеграције и сарадње у Европској унији. Због обавеза које су државе преузеле уласком у Европску унију, нације немају могућност да за сваки утицај који нарушава њихов идентитет позову у помоћ државу. Управо ту је највећа дилема: како удовољити захтевима да се заштити национални идентитет и култура од утицаја који носи у себи процес интеграције и истовремено настави развој свих облика сарадње унутар Европске уније. Када би, наиме, превагнули захтеви да се на штету пројекта Европске уније заштите идентитети свих нација и етничких група унутар западноевропских држава од спољних утицаја, дошло би до поновног стапања нације и државе, а социјетална безбедност би се поистоветила са националном безбедношћу. Ипак "учешће европским интеграцијама је процес којим се социјетална безбедност утемељује као област посебна од безбедности државе. Процес интеграције вероватно зависи од воље нација да изађу на крај са уоченим претњама по безбедност, уз помоћ сопствене политике безбедносне културе, не позивајући у помоћ државу (што би значило заустављање интеграције). Оквир за такво понашање је да појединци и друштвене групе у расправи о безбедности идентитета не схвате идентитет као нешто већ дато, већ нешто што се мора допуњавати и градити. Када не тако било, "тешко би било говорити о социјеталној безбедности, сем ако наш идентитет није представљен као заплашен другим идентитетом који прети да га угрози". (*Weaver, 373*)

Држава и нација су у источноевропским земљама поново удружене, сматра Вивер, односно у њима преовладава тежња за поновним сједињењем државе и нације, што је директно везано за захтеве за подударане етничких и политичких граница. (*Weaver, 372*) Овај процес закономерно води у сукобе око територије, граница, права мањина, итд, односно поновног буђења национализма "који повлачи за собом опасност да бројни нерешени територијални неспоразуми поново постану актуелни". (*Moller, 24*) Крајњи резултат може бити поновна рехабилитација традиционално схваћене државне (националне) безбедности на штету појединца и друштва као нових референтних објеката безбедности. (*Бајагић, 2006: 25*)

Најзначајнији покушај ширења концепта безбедности од државе према друштву као референтном објекту безбедности дошао је од тзв. Копенхагенске школе, чији су представници први предложили прихватање људских групација као референтних објеката безбедности (*Moller, 20*) и увели у теоријске расправе термин социјетална безбедност. (*Hyde-Price, 2001: 38*) За ову школу идентитет за друштво је исто што и суверенитет за државу, тако да је "опстанак за друштво питање идентитета", а расправа о идентитету представља начин на који друштво говори о суштинским претњама: ако се то деси ми више нећемо бити у стању да живимо као ми". (*Ibid*)

Овакво схватање социјеталне безбедности има одређених мана, пре свега због наглашене тенденције да се друштво и идентитет прихвате као нешто унапред дато. Наиме, овај аналитички приступ болује од неколико проблема, првенствено што ни у самој социологији још није јасно истражена "разлика

БЕЗБЕДНОСТ

између друштва и друштвених група, а није јасно ни како друштво артикулише и изражава њихов идентитет: преко политичких партија или покрета (нпр. Солидарност у Пољској), или организационих структура са атрибутима државе (као у случају Срба и Хрвата у Босни)? Зато је, сматра Хајд-Прајс, концепт социјеталне безбедности подтеоризован и нејасан у овом смислу и тешко га је операционализовати".

Основни проблем замисли и концепта социјеталне безбедности Копенгагенске школа је недовољно објашњење онога што називају "обезбедњавање" (*securization*), и увођења у расправу о безбедности скоро свих друштвених питања (*Симић*, 62), посебно идентитета који је тешко једном заувек јасно одредити. Није спорно, наиме, увођење идентитета друштва у расправу о безбедности као новог квалитета у расправама унутар савремених студија безбедности. Међутим, "студије обезбеђивања" у најбољем случају могу чинити један аспект студија безбедности (*Исто*, 39), али не и прецизно епистемолошко утемељење теоријски уобличеног концепта социјеталне безбедности. Обезбеђивање свих друштвених питања и проблема, без јасне аналитичке прецизности, представља још један покушај безобалног ширења замисли безбедности.

У анализи оправданости стављања идентитета у центар замисли социјеталне безбедности помажу нам и ставови Терифа, који сматра да, ако се "урођени осећај човека за самоспознајом" настоји одредити заувек датим оквиром идентитета, односно "саморефлектовањем у терминима идентитета, човек по дефиницији није безбедан". Идентитет у овом смислу може бити очуван само непотпуном безбедношћу, па је и "безбедност идентитета" у том случају контрадикторан појам. (*Weaver, 2000: 373*)

Према томе, концепт социјеталне безбедности није у теоријско-истраживачком смислу потпуно уобличен; он се постепено развија, уважавајући исправност захтева националних и етничких група за очување традиције, културе, језика и обичаја, али и допуњавањем ових елемената њиховог идентитета новим садржајима које у себи носе процеси успостављања поверења и сарадње између различитих нација и етничких заједница у свим областима живота, па и питањима која се односе на безбедност. Тај процес је тежак јер су савремени изазови и претње безбедности, посебно унутрашњи (етнички и верски) сукоби, тероризам и др, довели у питање процесе интеграције и повезивања који одликују политичку сцену Европе и света крајем XX и XXI века. (*Бајагић*, 257). Ако се традиционално схваћена национална безбедност (безбедност државе) разуме у "пресеку претњи и могућности" (*Nelson - In: Gartner, Hyde-Price, Reiter, 2001: 356*), социјетална безбедност мора се градити кроз анализу пресека између тежњи за идентитетом - његовим очувањем и даљом изградњом и процеса интеграције (спољних и унутрашњих). Такође, уобличавање концепта социјеталне безбедности подразумева и истраживање услова под којима друштво може самостално, без директног мешања државе, сопственим капацитетима решити проблеме који се јављају или могу јавити између појединих нација, етничких и верских група. Предуслов за то јесте висок ниво појединачне безбедности и деловање државе која допушта слободну артикулацију специфичних групних интереса. Ово подразумева си-

туаацију у којој су држава и друштво јасно раздвојени. У супротном, социјетална безбедност остаје само пука идеја, где би држава, зарад сопствених интереса, тежила да наруши (угрози) вредности појединих или свих друштвених група или друштва у целини. Ту се друштво и држава поистовећују у корист државе, а безбедност друштва се налази у готово нерешивим проблемима, јер се сви друштвени (национални/етнички и економски) интереси поистовећују са државним интересима. Тако да се губи разлика између уско схваћене, државноцентричне националне безбедности и социјеталне безбедности.

Да би се ове недоумице превазишле, савремене студије безбедности се морају посебно усредсредити на шире социолошко истраживање друштва и друштвених група и њиховог односа према сопственој држави, као и међусобних интеракција са друштвеним групама из других држава, све у контексту шире расправе о безбедности. Иако овакав приступ носи опасност "безобалног ширења" концепта безбедности, настојања у смеру успостављања концепта социјеталне безбедности, уз све поменуте резерве, имају одређене вредности за даљи развој савремених студија безбедности, јер се тиме може боље разумети природа неких феномена за које се сматрало да припадају историји (поновно јачање национализма, бујање етничких и верских сукоба, појаве етничког чишћења и геноцида, проблеми везани за миграције, итд).

ЛИТЕРАТУРА:

1. **Baylis**, John, **Smith**, Steve, *The Globalization of World Politics: An introduction to international relations*, (second edition), New York: Oxford University Press, 2001
2. **Buzan**, Barry, *People, State & Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era* (second edition), London: Pearson Longman, 1991.
3. **Booth**, Ken, "Security and Emancipation". In: *Review of International Studies*, Vol. 17, No. 4 (October 1991).
4. **Бајагић**, Младен, "Нови концепти безбедности: сарадња у безбедности". - У: *Безбедност*, Бр. 6(2004), стр. 815-832.
5. **Бајагић**, Младен, *Изазови и претње у измењеном контакту безбедности* (Докторска дисертација), Београд: Факултет политичких наука, 2006.
6. **Terriff**, Terry, **Croft**, Stuart, **James**, Lucy, **Morgan**, Patrick M., *Security Studies Today*, Cambridge: Blackwell Publishers Inc., Polity Press, 2001.
7. **Gartner**, Heinz, **Hyde-Price**, Adrian, **Reiter**, Erich (eds), *Europe's New Security Challenges*, London: Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2001
8. **Симић**, Драган Р., *Наука о безбедности: савремени приступи безбедности*, Београд: Службени лист СРЈ и Факултет политичких наука, 2002.
9. **Симић**, Драган Р., *Позитиван мир: схватања Јохана Галтунга*, Београд: Академија Нова, Архив Кљакић, 1993.

БЕЗБЕДНОСТ

10. **Job**, Brian L., "The Insecurity Dilemma: National, Regime, and State Securities in the Third World". In: **Job**, Brian L. (ed.), *The Insecurity Dilemma: National Security of Third World States*, Boulder CO: Lynne Reiner, 1992.
11. **Weaver**, Ole, "Societal Security: The Concept". In: **Moller**, Bjorn, *National, Societal, and Human Security*, Paris: UNESCO, 27-38 November 2000.
12. **Weaver**, Ole, "European Security Identities 2000". - У: **Мирослав**, Хаџић (ed), *Реформа сектора безбедности*, Београд: Институт Г 17, Центар за Цивилно-војне односе, 2003.
13. **Chandrani**, Yogesh (eds), *World Security Challenges for a New Century* (third edition), New York: St. Martin's Press, 1998, p. 1.

INDIVIDUAL AND SOCIAL SECURITY

Abstract: Dynamic and troubled processes that characterized the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries have left significant traces in all fields of social life economy, culture, politics and especially on the security of the emerging global society. Traditional comprehension of the concept of security based on the premise of the realistic idea of national security which, during the cold war, was identified with the *foreign* security of a state and could be attained by accumulating power, has been changed by a more universal comprehension of security or by contemporary security studies. These studies comprise various new research schools, which dramatically but in a conceptually proper way, widen the research field of security based on new credible orientations. Consequently, the research field of security includes not only the concepts of national and foreign security but also global, individual and social security. Therefore security studies as a scientific discipline consists of two levels, i.e. two theoretical concepts the concepts of individual and social security.

Key words: security, individual security, social security, national security, human rights, identity.

Зоран КЕСИЋ,
Полицијска академија

ЕТИОЛОШКА ДИМЕНЗИЈА ПОСЛЕРАТНОГ КРИМИНАЛИТЕТА У СРБИЈИ

Резиме: Прихватајући "мултифакторско" тумачење етиологије злочина, прихватамо објашњење да су појаве криминалитета механички условљене факторима биопсихичког и социјалног карактера. У зависности од појединачних случајева неке од њих имају пресудан значај и већи утицај у односу на друге, неке делују посредно, а неке непосредно у узрочности криминалног понашања.

Овај рад представља покушај објашњења деловања криминогених фактора у специфичном окружењу и условима живљења који настају у послератном периоду, с посебним акцентом на стање у Републици Србији након грађанског рата вођеног на подручју бивше Југославије, дакле након 1995. године. Иако ће у раду криминогени фактори бити излагани појединачно, а све ради боље прегледности и представљања њиховог појединачног деловања, не треба заборавити да они у већини случајева делују јединствено у проузроковању криминалног понашања.

Кључне речи: криминогени фактор, послератни криминалитет, послератни период, Република Србија.

УВОД

Рат и његове последице у послератном периоду, са етиолошког аспекта представљају специфичне услове, који се јављају као допунски фактор, који "подстрекава", омогућава или олакшава делинквентно понашање. Производећи прилике и пропратне стимулансе они значајно утичу на деловање, како унутрашњих тако и спољашњих криминогених фактора. У таквим условима и окружењу ти фактори добијају посебну димензију и могућност деловања. **Послератни период** не може прецизно да се дефинише, нити може да се омеђи његово трајање, јер није апсолутна категорија и разликује се од случаја до случаја. Уколико се говори о овом периоду обично се мисли на време трајања и деловања последица, које је рат проузроковао, како на индивидуалном тако и на друштвеном плану, све до њиховог санирања и престанка њиховог утицаја. Појам **послератни криминалитет** може се де-

БЕЗБЕДНОСТ

финисати као укупност извршених кривичних дела, који су учињени под утицајем ратом изазваних промена, које у новонасталим животним условима делују као криминогени фактори, на одређеном простору, где се осећају и делују ратне последице и у времену које се одређује као послератни период.

Деведесетих година двадесетог века Република Србија је била константно под утицајем неповољних друштвених догађања, који су се манифестовали кроз дугогодишње санкције и економску блокаду, хиперинфлацију, константан пад друштвеног производа, политичке кризе, социјалне немире и постојање ратног стања у окружењу. Грађански рат, иако вођен ван подручја Републике Србије, условио је настанак разноврсних криминогених фактора и на њеној територији. Створене су основе за пораст криминалитета у целини, а нарочито тешких облика кривичних дела против живота и тела, као и деликата против имовине извршених уз употребу ватреног оружја. Велики прилив становништва из ратом захваћених подручја, живот на рубу егзистенције, незапосленост и неизвесност у погледу сутрашњице утицали су на повећање броја примарних делинквената и лица чија су кривична дела плод ситуационих чинилаца у односу на повратнике и лица, који се одликују криминалном каријером. Немогућност успешног и целовитог сагледавања безбедносне ситуације, учестало вршење кривичних дела, за чије извршење у многим случајевима се ни не зна, непријављивање дела од стране жртве, присутност великог броја тзв. "деликата без жртве", само су неки од разлога зашто се претпоставља да је тамна бројка криминалитета и у послератном периоду изузетно висока, нарочито на подручјима бивших република СФРЈ, где је рат и вођен, али и где се највише осећају његове последице.

КРИМИНОГЕНИ ФАКТОРИ ПОСЛЕРАТНОГ ПЕРИОДА

Индивидуални фактори

Биопсихички фактори:

Ратови на територији бивше Југославије поспешили су развој негативних црта човековог карактера, темперамента, учесталости емоционалних нестабилности и поремећаја у односу ид-а и ега. Нарочито су оставили за собом значајне последице по ментално здравље становништва, што се посебно рефлектује у ратним неурозама, психозама и ниском прагу фрустрационих толеранција, чије дејство се највише испољава у послератном периоду. За овакве поремећаје често се користи појам *посттрауматски стресни поремећај* (ПТСП) или *ратни синдром* (*вијетнамски синдром и сл.*) Посттрауматски стресни поремећаји (ПТСП) су специфични ментални поремећаји, који подразумевају реактивне, психореактивне, психогене поремећаје из домена психосоцијалне адаптације психијатријског, психосоматског и соматског морбидитета, интензивни страх, беспомоћност, ужас, психички поремећај, након катастрофалних искустава, које превазилазе уобичајена људска искуства. (Милић, 2002:65-74). Посттрауматску психопатологију прате породично, со-

цијално и професионално дисфункционисање. То је највише изражено у популацији жртава тортуре и мучења, избеглица, понајвише оних у колективним смештајима и деце. Неке студије указују да чак 84% најтеже злостављаних затвореника и жртава психофизичке тортуре развија доживотни ПТСП. (Илић, Лечић-Тошевски, Јовић, 2000:83-89).

Последице ратова су далеко теже од последица других несрећа и катастрофа, због изложености интензивним стресним догађајима у дужем временском периоду, као што су губитак блиских особа, угроженост сопственог и живота члана породице, повреде, мучења, присуствовања масакрима и вандализму, губитак имовине, сиромаштво, глад. Рат привикава човека на трагедије и смрт, што временом доводи до опште "навикнутости на ужас", која такође може бити криминогеног значаја. У ратом захваћеним земљама висок проценат популације пати од "*колективне трауме*". Таква друштва доживљавају значајан пад квалитета живота због проблема менталног здравља попут: повећане фреквенце злоупотребе алкохола и дрога, повећане стопе убиства и самоубиства, повећане фреквенце злочина и организованог насиља, што се врло често наставља и у послератном периоду. Многи војници се враћају кућама телесно неповређени, али њихова психа је тешко оштећена. Такви представљају проблем до краја свог живота. Појединачно или уз комбинацију са другим криминогеним факторима, поремећаји психичке структуре личности и психопатолошке појаве могу да буду значајан покретач разних облика девијација и делинквенција.

Болести зависности

У етиолошком смислу болести зависности, а међу њима посебно **алкохолизам и наркоманија**, представљају значајан криминогени фактор. У клими која одговара њиховом развоју оне лако проналазе уточиште у свим сферама друштва и попуњавају његове празнине, пружајући привидну утеху и лажну наду својим будућим жртвама. Ефекти ратне трауме и ужаса се не заборављају лако, због чега се код одређене групације људи и у послератни период преноси лоша навика и потреба коришћења психоактивних супстанци. Овај проблем је нарочито заступљен код бивших бораца, жртава разних облика тортуре и лица са симптомима PTSD. Чињеница доступности разних врста наркотика и опојних средстава и у оним срединама, које никад нису биле суочене са том проблематиком, већ тек у рату и послератном периоду, утичу на повећање корисника, од којих посебно предњаче малолетници. Међу корисницима одређен број лица постаје овисник, са свим последицама које тај епитет носи. Позната је тврдња да злоупотреба психоактивних супстанци ланчано производи појаву "алкохоличарског" и "наркоманског" криминалитета, тако да је, с обзиром на претходне тврдње, логично да и у структури кривичних дела послератног криминалитета, значајно место заузимају дела, која се сврставају у ове две групације.

БЕЗБЕДНОСТ

Друштвени фактори:

Породица

Према контролној теорији *Travisa Hirshia*, повезаност младих пре свега са породицом, далеко од делинквентних утицаја и негативних примера, је један од битних услова да се млади везују за систем доминантних вредности. (Hirshi, 2002:287) Уколико породица није складна и потпуна она не може ефикасно да врши своју приоритетну функцију, која се огледа у контроли и васпитању деце. То се посебно примећује код структуралних аномалија породице. Послератном периоду приписује се знатан криминогени утицај на криминалитет малолетника, јер рат изазива велики губитак људи, што са социолошког аспекта значи повећан број "непотпуних породица", разорених бракова и потешкоћа у одржавању егзистенције породице уопште. У току грађанског рата више од 7.500 деце су изгубили своје родитеље на територији бивше СФРЈ, а свако четврто дете је имало испод 7 година. (Чавић, 2001:12) Ако узмемо у обзир ове чињенице, а сложимо се са Фројдовом констатацијом да је кључ човековог психичког здравља у најранијем детињству и да је од посебног значаја родитељско "оптимално" васпитање деце у циљу сузбијања њихових нагона, постављају се питања: "Шта ће се десити са том децом и колика је могућност да неће бити уплетени у мрежу злочина, што као жртве, што као његови извршиоци?" и "Ко најбоље може да замени њихове биолошке родитеље и изведе их на прави пут?" Проблем представља и васпитање деце, нарочито мушке, од стране самохраних мајки, чији су мужеве страдали у рату. Таква деца у току свог одрастања, највише због самопотврђивања код вршњака, упорно одбијају улогу "мајчине мазе", а да би оповргли такве тврдње, у неким ситуацијама се понашају и делинквентно, када прибегавају ситним крађама, вандализму, па и самом насиљу.

Миграције

Принудне миграције, прогони, избеглиштво и живот у егзилу, изазвани ратним дешавањима спадају у тзв. "велике несреће". Способност адаптације појединаца и заједнице на новонасталу ситуацију и ново окружење, могу значајно ублажити последице несреће, нарочито уколико им је на располагању материјална и психолошка подршка. Један од највећих изазова са којима се суочавају избеглице је усвајање нових правила социјалних релација који ће убрзати њихову адаптацију на различиту и непознату културу. Њихова почетна реакција на ново окружење могла би се назвати *културни шок*. Културни шок је психолошка реакција праћена жестокима емоцијама, која настаје код људи, који се нађу у непознатом културном окружењу. Сматра се да је културни шок привремено стање које пролази кроз фазе еуфорије, разочарења и беса. (Чавић, 2001:18). Овај шок може да се оконча интеграцијом у нову средину, кроз процесе асимилације, акултурације, губљења идентитета дошљака, али и одбацивањем културе земље прихватнице, што узрокује низ потешкоћа у процесу адаптације и доводи до *културног конфликта*.

Ксенофобија и неповерење су најчешћа осећања, која се запајају код староседелаца. Они веома често избеглице сматрају незахвалним профитерима и оптужују их да отимају посао незапосленим староседеоцима. Ова, на први поглед безазлена ситуација, може да прерасте у озбиљан конфликт, нарочито између млађе популације избеглица и староседелаца, када се та нетрпељивост изражава кроз примену насиља. Такав однос староседелаца, код избеглица ствара бунт и презир, због чега они не прихватају културне обрасце новог окружења, већ упорно следе своје обичаје и кодексе, или пак стварају нову поткултуру са специфичним и себи својственим правилима понашања, што је нарочито присутно код млађе популације. Емпиријска истраживања показују да је криминалитет бројнији у срединама где се јављају такви сукоби, где је већа културна хетерогеност и где долази до изражаја процес "културног заостајања". (Милутиновић, 1986:345).

Многи мигранти су раније живели на селу или у провинцији, да би стицајем ратних околности, неки од њих живот наставили у великим градовима. Колико та нова средина за неке од њих отежава процес адаптације и прихватање нових културних образаца, толико им и помаже да се лакше одреде за преступ, што потврђује и тврдња *Clifford Shaw* и *Henry McKay*: "Урбани свет са својом анонимношћу, већом слободом, различитијим карактером својих односа, обезбеђује општи оквир, посебно погодан за развој девијација". (Shaw, McKay, 2002:136).

Суседство

У послератном периоду многи проналазе уточиште у новој средини и принуђени су на специфичне услове живота. Избеглице у колективним смештајима представљају најугроженији део популације послератног периода. Доминантни психосоцијални проблеми избеглица у колективном смештају су удаљеност од града, незапосленост и оскудне друштвене активности. Они лоше оцењују средину у којој живе и према њој изражавају неповерење и песимизам. Суживот великог броја људи са сличним тешким искуствима појачава страх, депресивност, гнев, стимулише пасивност и социјалну изолацију, што доводи до специфичних промена у интерперсоналном и психосоцијалном функционисању. Већина колективних центара су смештени из града на периферију, далеко од других насеља, налик гету, а чињеница је да гетоизација и отуђење рађа низ негативних појава, од којих су најчешће социопатолошке појаве (алкохолизам и наркоманија), које у доста случајева ланчано производе и појаву криминалитета. Уколико се колективни центри налазе у граду, то су обично сиротињске четврти великих градова или подручја напуштених индустријских зона. Најчешће су то монтажне куће, бараке или напуштени хотели. Живот је просторно скучен, породице са више генерација живе у једној просторији, а купатила су најчешће заједничка са суседима. Интерперсонални односи у колективним смештајима су углавном лоши, обележени напетом, незадовољством, честим свађама, увредама, претњама, крађама и повремено физичким сукобима.

БЕЗБЕДНОСТ

У таквим условима живота сви пате, али највише деца и малолетници, који су и најризичнија група криминалне заразе. Бекством од свакодневице и проблема, они своје уточиште налазе на улици и у суседству. У зависности од могућности које им ново суседство пружа и од тога који им је начин понашања више доступан значајно је одређена и њихова судбина и даљи живот. Познати амерички криминолог *Edwin Sutherland* у свом делу *"Диференцијална асоцијација"* је својевремено рекао: *"Криминално понашање се учи у интеракцији (међуделовању) са другим особама у процесу комуникације и особа постаје криминалац због чешћих контаката са криминалним образцима и због изолације од антикриминалних образаца."* (Sutherland, 2002:148) С обзиром на локацију колективних смештаја њихова нова околина, у већини случајева, представља типичну делинквентску средину и многи староседеоци тог краја су већ познати полицији, тако да је питање времена, када ће се деца и малолетници избеглице "утопити" у ту нову средину.

Слободно време

Слободно време значајно утиче на опредељења, ставове и понашање личности и оно често у одсуству позитивних садржаја прелази у разне облике девијантног па и делинквентног понашања. У послератном периоду, када многи остају без запослења, свакодневних обавеза и ангажовања, што се посебно односи на популацију избеглица, намеће се потреба да се све слободно време сврсисходно организује и правилно усмери. Људи у зрелим годинама, свесни својих пораза, животних губитака и тренутне ситуације у којој се налазе, одају се алкохолу, а деца и малолетници, посебно они без родитеља, или из непотпуних породица наркоманији. *Унутрашње суздржавање и јак осећај сопственог "ЈА"*, о коме говори *Walter Reckless* у својој теорији *суздржавања* (Reckless, 2002:283-286) је битан одбрамбени механизам од изазова које нуди доколица и досада. У помињаној *контролној теорији делинквенције*, која пре свега говори о томе како се млади везују за систем доминантних вредности, *Travis Hirshi* међу четири елемента, наводи и *ангажованост*, тј. *време и енергију коју појединац у толиком обиму троши на конвенционалне делатности, због чега нема времена за делинквентно понашање.* (Hirshi, 2002:292). Због тога је битно да се сваки дан испуни креативним садржајима, спортом, дружењем, учењем и сл. чиме се побеђује досада.

Друштвени статус

По завршетку рата убрзо се увиђа да је преостало становништво подељено на два друштвена слоја и то на богате и сиромашне. Губитак средње класе, која представља морални ослонац друштва, обично производи поремећај система вредности. Средњи слој, који је био носећи стуб предратног друштва је нестао, тако што је једна мања група прешла у "клуб" богатих, нарочито уз помоћ ратног профитерства и других криминалних делатности, док је већина завршила на "иским гранама". Тако велика међусобна разлика између богатства и сиромаштва на истом простору распирује страст и изазива искушења сваке врсте. Новостечени, послератни, друштвени статус тиме добија криминогени значај.

Иако сиромаштво и неповољан друштвени статус представљају генератор злочина, ни припадници вишег друштвеног слоја, међу које се у послератном периоду између осталих убрајају ратни профитери и "новокомпоновани" богаташи не одолевају лако криминалном искушењу. Задовољавајући своју сујету и вештачки нагомилане потребе, они се веома лако одлучују за извршење кривичних дела, користећи новац и своју позицију у друштву, као средство за "куповину" имунитета од кривичног прогона. Они обично врше злочине имовинске природе из групације корупцијског и криминалитета "белог оковратника". Овај тзв. "криминалитет изобиља" проузрокује неупоредиво веће и штетније последице од криминалитета оскудице, који врше припадници нижих друштвених слојева.

Распадом Југославије многе наше избеглице су изгубиле држављанство, а да нису стекле ново у земљи егзила, па се слободно може рећи да су доживеле судбину апатрида. У таквој ситуацији им је ускраћено право да се слободно крећу између држава и остварују право гласа, што је једно од основних људских права. Овакав друштвени статус избеглица води социјалној маргинализацији, што је још један додатни генератор испољавању њиховог незадовољства, а као крајњи резултат, у појединим случајевима може бити вршење злочина као израз социјалног бунта.

Неповољан друштвени статус може да произилази из политике *расне, верске, националне или идеолошке дискриминације*, што за последицу има *стигматизацију припадника тих друштвених слојева и стварање стереотипа криминалаца*. (Charman, 2002:225-228). Одређена национална, расна и верска припадност је пре свега виктимогена предиспозиција, што је потврдио и грађански рат вођен на подручју бивше Југославије. Злочини везани за ове дискриминације карактеристични су како у миру, тако и посебно у рату и послератном периоду и по мотиву извршења сврставају се у тзв. злочине мржње. Постојање оваквих злочина је у непосредној вези са идеологијом и политиком која се води у одређеној држави. Ове групације становништва чине посебно угрожену категорију, уколико представљају мањину у датом друштву или држави. Међусобне разлике у било којој од набројаних припадности на истом подручју представља криминогени фактор, јер само њихово постојање условљава разне манипулације, злоупотребе, претње, угрожавања сигурности и криминалитет, међу којим се посебно издваја насилнички.

Економија

За послератни период су карактеристична три момента: велика ратна миграција се враћа кући, економски просперитет престаје и преображај производње проузрокује ограничења на тржишту радне снаге, потискују се малолетници, жене, неквалификовани и стари, као и припадници мањина. (Hentig, 1959:402) Сужавање обима материјалне производње, услед опште исцрпљености и разорености материјалних производних снага, за последицу има несташицу животних намирница и других неопходних материјалних добара, нагли скок цена и поскупљење живота уопште. Таква новонастала ситуација представља погодно тле за шпекулацију, шверц, сиву економију и нагло повећање криминалитета ове категорије.

БЕЗБЕДНОСТ

Посматрањем радног статуса популације избеглица старијих од 15 година, добија се податак да 2/3 нема никакве приходе и да су ослоњени искључиво на хуманитарну помоћ, само 5% је стално запослено, а 4% ради на одређено време. (Чавић, 2001:12) За већину избеглица долазак у другу средину представља губитак радног статуса, зато је њихов основни проблем незапосленост и материјална оскудица, који представљају значајне узроке делинквентног понашања. Таква ситуација највише погађа ону групацију људи који су навикли на луксуз и велике прохтеве, а у рату су изгубили све, да би по његовом завршетку, живот наставили са "завежљајем" преко рамена, али са навикама и потребама из предратног периода. *Adolph Quetelet* има тезу у познатом делу "О развоју склоности ка злочину": "Човек није нагнан на злочин зато што је сиромашан него због тога што брзо прелази из стања удобности у стање беде и неспособности да задовољи вештачке потребе које је створио." (Quetelet, 2002:59), само доказује чињеницу да велики број људи у послератном периоду излаз из очајне ситуације налазе у вршењу кривичних дела, који би се могли сврстати у криминалитет оскудице.

Политика

У послератном периоду правовремена консолидација нових политичких структура и институција, благовремено и ефикасно предузимање мера на отклањању ратних последица, представља фактор стабилности и значајан удео у превенцији криминалитета. Уколико у саму политику сврстамо и кривичнозаконодавну, криминалну и казнену политику и надлежности које спадају у њихов домен, велики значај у спречавању и сузбијању криминалитета имају и благовремено и ефикасно предузете мере из ове области. Уколико те мере изостану или се не предузму благовремено, иако се сматрају приоритетом послератне политике, тада сама та неефикасна политика представља један од најзначајнијих криминогених фактора у послератном периоду.

Спровођење конкретне идеологије је у непосредној вези са политиком државе или друштвене групације. Криминогени значај идеологије посебно се испољава непосредно пред рат, у току рата, али и у послератном периоду. Одређена идеологија у свом садржају, нарочито уколико је обојена шовинистичким идејама, повлашћивању и омаловажавању других нација, народа и вера, може да буде директни узрочник рата и свих злочина, које он са собом носи. Нарочито је опасан утицај идеологије који служи у сврху ратне пропаганде и када се увек као приоритет борбе поставља остварење циљева идеологије (нпр. етнички чиста држава). Уколико се и послератни период заснива на таквој идеологији, а међу становништвом влада мишљење да је једини циљ рата и борбе било остварење идеја такве идеологије, онда и тај период може бити обојен злочинима, јер се у ту сврху насиљу даје легитимитет и продужују се сукоби.

Масовни медији

Криминогени утицај масовних медија није за потцењивање. Ако су средства масовног комуницирања у данашње време у могућности да доведу рат у сваки дом и ако су у току рата, били већином у служби ратне пропаганде, чији су основни циљеви били *дехуманизација противника* као оправдање и легитимитет за насиље над њима и изазивање агресивних емоција, као евентуални мотив за укључење у борбу, може се само наслутити какве је то последице производило и повод каквим злочинима је било њихово деловање.

Дејство ратне пропаганде се осећа и у послератном периоду, јер иако мржња није више војна потреба, она је дубоко усађена, она је постала императивни прохтев нашег нервног система. (Hentig, 1959:389) Константно приказивање насиља и ратног разарања и након рата подстиче мржњу и нетрпељивост, нарочито према непријатељу из претходног рата, подсећајући том приликом на ружну прошлост. Вођен таквим емоцијама, сматрајући да у другом и различитом од њега, да ли по националности, вери или боји коже, нема људскости, видевши и даље у њему ратног непријатеља и кривца за већину невоља и недаћа, које су га задесиле, човек је спреман и по завршетку рата да врши насиље и друге злочине над тим лицима, дубоко верујући да има оправдање за то што чини. Уколико овакво понашање прати неефикасна контрола или пасивно држање надлежних органа, правдају се извршени и даје повод новим злочинима.

Религија

У проучавању утицаја религије на криминалитет питање се мора решавати у контексту одређене друштвене средине, зависно од улоге коју религија има у тој средини. Религија својим моралним и канонским принципима и кроз проповеди значајно утиче на *превенцију и спречавање криминалитета*. Она пружа осећај смисла у сусрету са застрашујућом реалношћу и помаже људима да превазиђу усамљеност у индивидуалној патњи.

Али, не треба заборавити да *верски фанатизам* представља један од криминогених фактора, што потврђују и дешавања на подручју бивше Југославије за време рата, али и у послератном периоду, када је припадност одређеној вери била једна од пресудних виктимогених предиспозиција и повод многим злочинима.

Послератни период, који се карактерише егзистенцијалном неизвесношћу за одређене групације људи и њиховим свакодневним трагањем за бољим животом, представља идеалне услове за деловање разних *верских секти*. Такве организације нуде људима "руку спаса" и "прави пут" за избављење од невоља. Али права истина је да се иза такве "милосрдне" маске крије низ криминалних делатности (манипулација људском судбином, противправно лишавање слободе, деликти у вези са злоупотребом дрога и сл.) које представљају опасност по појединца, породицу и друштво тј. државу у целини. (Луковић, 2000:288).

БЕЗБЕДНОСТ

Морал

Морал пре свега има улогу спречавања и сузбијања криминалних тежњи појединца. Уколико верујемо да треба да поштујемо доминантне друштвене вредности и осећамо да смо дужни да их уважавамо, ако имамо развијен супер-его као најбитнији део психичке структуре личности и имамо јак осећај сопственог "ја", лакше можемо одолети искушењима делинквенције, јер савест представља јако оружје у борби са злочиним.

Колико морал и савест могу јако да делују у условима великих друштвених криза, међу којима је и рат и послератни период, а све у циљу одбране од искушења злочина, толико лако може доћи и до моралне изопачености и кризе етичких вредности друштва. Нарочито под јаким утицајем националних и идеолошки обојених осећања, моралност човека може да буде друштвено условљена и погрешно усмерена, толико да човек може да заборави разлику између доброг и лошег и тада, вођен нагонима, жељом за осветом и уништењем спреман је на извршење и највећих злочина.

Морал има непосредну везу са неформалном социјалном реакцијом друштва на злочин, јер он и одређује садржај те реакције, када појединци и друштво дефинишу шта је злочин, а шта није. *Howard Becker* у свом делу "Аутсајдери" наводи да: "Степен у коме ће други људи реаговати на дати чин као девијантан, веома варира у односу на временски период, у односу на то ко га чини и од тога ко се осећа оштећеним тим чином". (Becker, 2002:209), чиме аутор само потврђује колико је морал релативна категорија.

Право

Право је у непосредној вези са формалном социјалном реакцијом на злочин, јер оно дефинише и законима одређује надлежност и делокруг рада органа формалне социјалне контроле. С тим у вези право представља "иницијалну капислу" у борби против криминалитета.

И у послератном периоду та борба мора бити ефикасна, одлучна и организована кроз: формулисање националних стратегија у борби против криминалитета, доношење нових кривичних закона и подзаконских аката, прилагођених новонасталој ситуацији и у сагласности са друштвеном реалношћу, примену мера опште, посебне и индивидуалне превенције, ефикасан рад органа формалне социјалне контроле, нарочито у процесуирању предмета у вези са извршењем кривичних дела у ратном и послератном периоду, окончане адекватним санкцијама, с обзиром на околности начина и времена извршења тих дела. Изостанком или одлагањем оваквих мера, стиче се утисак да се криминалитет толерише, а право у том случају преузима улогу криминогеног фактора, јер потенцијални преступници користи ту кризу у нормативном систему.

ЗАКЉУЧАК

Ратне и послератне прилике представљају специфичне услове, који погодују појави, развоју и деловању комплекса индивидуалних и друштвених криминогених фактора. Попут наслеђене болести и у послератном периоду осећа се негативан утицај рата, а његове последице шире се попут заразе на појединце и цело друштво. У таквом амбијенту рађају се карактеристични појавни облици криминалитета и долази до различите манифестације у оквиру исте групе дела, што се свакако одражава на структуру, стање и кретање криминалитета. Трајање рата битно утиче на тежину послератног периода. *Hans von Hentig* наводи: "Уколико рат дуже траје, уколико смо снажније обасути пропагандом, уколико просперитет ратне индустрије више баца вео на стварни развој и заклања озбиљност, односно тежину криминалитета, утолико ће се снажније осетити наличје свега тога, наиме утолико ће жешћи бити преокрет". (Hentig, 1959:402).

Из ратног периода, обележеног снажном негацијом вредносног система, легитимизацијом насиља, кризом етичког и нормативног система, људском агресивношћу, човек излази битно промењен у моралном, здравственом и социјалном погледу. Једном стечене навике тешко се напуштају, једном проживљени ужаси и трагедије тешко се заборављају. Навикнутост на ужас и насиље, склоност криминалним радњама и њихово упражњавање у ратном периоду, мноштво прилика и могућности, стицај индивидуалних, биопсихичких предиспозиција за злочин и многобројних друштвених криминогених фактора, битно утичу на понашање појединаца у послератном периоду.

Овакво становиште указује на потребу да се мере криминалне политике (политике сузбијања криминалитета) једне државе и у послератном периоду морају заснивати на свеобухватној, мултидисциплинарној акцији и сарадњи. Процеси формалне и неформалне контроле криминалитета требали би се спроводити континуирано, плански и систематски кроз превентивно поступање као основну оријентацију, усмерену на спречавање деловања горе описаних криминогених фактора, али и кроз репресивно деловање надлежних органа као нужно поступање након извршеног конкретном кривичног дела.

ЛИТЕРАТУРА:

1. **Becker H.**: Аутсајдери -ин: Игњатовић Ђ.: Криминолошко наслеђе, Полицијска академија, Београд, 2002, стр. 203-213;
2. **Chapman D.**: Стереотип криминалаца -ин: Игњатовић Ђ.: Криминолошко наслеђе, Полицијска академија, Београд, 2002, стр. 225-228;
3. **Чавић Т.**: О избеглиштву психосоцијални аспекти, Задужбина Андрејевић, Београд, 2001;

БЕЗБЕДНОСТ

4. **Hirshi T.:** Контролна теорија делинквенције -ин: Игњатовић Ђ.: Криминолошко наслеђе, Полицијска академија, Београд, 2002, стр. 287-304;
5. **Hentig H. von:** Злочин узроци и услови, Веселин Маслеша, Сарајево, 1959;
6. **Илић З., Лечић-Тошевски Д. и Јовић В:** Психички поремећаји код жртава тортуре, Темида 2, (2000), стр. 83-89;
7. **Луковић З.:** Верске секте, приручник за самоодбрану, Драганић, Београд, 2000;
8. **Милутиновић М.:** Криминологија, Савремена администрација, Београд, 1986;
9. **Reckless W.:** Теорија суздржавања -ин: Игњатовић Ђ.: Криминолошко наслеђе, Полицијска академија, Београд, 2002, стр. 283-286;
10. **Quetelet A.:** О развоју склоности ка злочину -ин: Игњатовић Ђ.: Криминолошко наслеђе, Полицијска академија, Београд, 2002, стр.55-60;
11. **Sellin T.:** Сукоб култура и злочин -ин: Игњатовић Ђ.: Криминолошко наслеђе, Полицијска академија, Београд, 2002, стр.141-145;
12. **Shaw K. i McKay H.:** Малолетничка делинквенција и градска подручја -ин: Игњатовић Ђ.: Криминолошко наслеђе, Полицијска академија, Београд, 2002, стр.133-139;
13. **Sutherland E.:** Диференцијална асоцијација -ин: Игњатовић Ђ.: Криминолошко наслеђе, Полицијска академија, Београд, 2002, стр.147-150.

ETIOLOGICAL DIMENSION OF POST-WAR CRIMES IN SERBIA

Abstract: Accepting the "multi-factual" interpretation of crime etiology, we have accepted the explanation that the phenomena of crimes are mechanically conditioned by factors of biopsychological and social character. Some of these factors are more important and may have a greater influence on criminal behaviour when compared to the other ones. On the other hand, criminal behaviour can be caused by a direct or indirect influence of these factors.

The author has tried to explain the influence of crime factors in a specific environment and in living conditions that are characteristic for a post-war period, emphasizing the situation in the Republic of Serbia after the civil war led on the territory of the former SFRY after 1995. Although, for easy reference and the analysis of their individual influence, crime factors are listed one by one, we should not forget that in most cases they have equal and mutual influence on the criminal behaviour of offenders.

Key words: crime factor, post-war crime, post-war period, the Republic of Serbia.

СТРУЧНИ РАДОВИ

Др Јованка Шарановић,
Институт ратне вештине

КВАЛИТЕТ ПОПУНЕ ЈЕДИНИЦА ЦИВИЛНЕ ЗАШТИТЕ И ХУМАНА БЕЗБЕДНОСТ

Резиме: У овом чланку презентовани су резултати истраживања чији је циљ био да се утврди квалитет попуне јединица цивилне заштите и сагледају потребе и могућности измене постојећег стања у функцији унапређења хумане безбедности. Истраживање је извршено 2004. године на репрезентативном узорку лица у органима народне одбране, задужених за питања попуне и обуке јединица ЦЗ и на пригодном узорку руководиоца цивилном заштитом у време интервенције НАТО-а на СРЈ и експерата из области ЦЗ. Испитивање је обављено поступком анкетања и интервјуисања. Анкетањем су обухваћена лица из органа народне одбране задужена за попуњу и обуку (130 испитаника), а интервјуисањем руководиоци и стручњаци из области цивилне заштите (17 испитаника). Квалитет попуне утврђиван је у односу на следећа три критеријума: 1) стручна оспособљеност, 2) старосна структура и 3) здравствено стање припадника јединица.

Кључне речи: цивилна заштита, хумана безбедност, квалитет попуне.

УВОД

Катастрофалне последице недавних природних непогода (поплаве у Банату, Аустрији, Швајцарској, ураган Катрина...) на довољно очигледан и драматичан начин указују на значај функционисања система цивилне заштите у спасавању људских живота и материјалних добара и ублажавању људских патњи. Још једном били смо у прилици да се непосредно уверимо у оспособљеност степена хумане безбедности од оспособљености јединица цивилне заштите. Ефикасно функционисање тих снага, свакако, зависи од њихове материјалне опремљености која је у свим земљама лимитирана степеном економске развијености и пројектованим стандардима људске безбедности. Високо развијене земље у поређењу са неразвијеним земљама, по правилу, имају знатно више стандарде те врсте и у могућности су да у складу с тим опремају јединице цивилне заштите. Наравно, техничка опремљеност и адекватна организација система јесу неопходан али не и

БЕЗБЕДНОСТ

довољан услов да ове снаге успешно извршавају своје наменске задатаке. Други битан чинилац њихове ефикасности јесте квалитет попуне, то јест, примереност профила персоналног састава захтевима послова које они извршавају. Испуњавање тог услова зависи од низа околности као што су демографске карактеристике (бројно стање, просторни размештај и структура становништва), карактер образовног система, степен опште безбедносне културе (пре свега културе хумане безбедности), расположиви људски ресурси и критеријуми њихове расподеле у односу на поједине сегменте система безбедности.

ДОСАДАШЊИ НАЧИН ПОПУНЕ ОДБРАМБЕНИХ, БЕЗБЕДНОСНИХ И ЗАШТИТНИХ СТРУКТУРА

Нема сумње да би било крајње нереално очекивати да стање у снагама цивилне заштите, као интегралног дела система безбедности, у погледу степена и квалитета њихове попуне, буде у потпуности задовољавајуће, као што би био крајње песимистички став да се то стање, ма какво оно било, не може побољшати одређеним интервенцијама. Наравно, услов за то јесте да се зна шта је то што не одговара стандардним, реално одмереним захтевима и које су све околности томе допринеле. С обзиром на то да захтеви за људством одговарајућег профила долазе са више страна (војска, полиција, цивилна одбрана, предузећа) и да свим тим захтевима обично није могуће истовремено у потпуности удовољити, веома је важно знати који су захтеви приоритетни с обзиром на кадровску ситуацију.

У постојећим критеријумима расподеле људских ресурса мање-више су експлицитно исказани приоритети када је реч о потребама појединих сегмената система безбедности за кадровима одговарајућег профила. О томе, на пример, довољно убедљиво сведоче поједине одредбе "Уредбе о критеријумима за распоређивање грађана и нормативима материјалних средстава за потребе попуне Војске Југославије и друге потребе одбране земље."¹ Према чл. 6 ове уредбе распоређивање војних обвезника врши се по следећем реду првенства: 1) у ратне јединице и команде Војске Југославије до ранга пука, бригаде; 2) у ратне команде Војске Југославије вишег ранга од пука бригаде и у ратне установе Војске Југославије; 3) у јединице и органе унутрашњих послова; 4) у јединице везе и јединице осматрања и обавештавања; 5) у јединице и органе цивилне одбране и заштите; 6) у државне органе и предузећа и друга правна лица која производе предмете, односно врше услуге од посебног интереса за одбрану земље.²

¹ Према одредбама Уредбе, грађани се распоређују на дужности у Војсци Југославије и на друге дужности у одбрани земље према њиховој стручној оспособљености (војној евиденцијој специјалности), физичким и психичким способностима и другим својствима потребним за успешно обављање тих дужности. Уредба о критеријумима за распоређивање грађана и нормативима материјалних средстава за потребе попуне Војске Југославије и друге потребе одбране земље (Службени војни лист бр. 19 од 14. јула 1994)

² Сходно Уредби (чл. 4), војни обвезници по одслужењу војног рока, до навршених 35 година живота, распоређују се на дужности у Војсци и у јединице милиције. Изузетно, војни обвезници могу се распоредити и на друге дужности, ако су Војска и јединице милиције попуњени по формацији и ако за распоређивање на радна места по ратној систематизацији нема других лица оспособљених за обављање послова на тим радним местима.

ПОПУНА ЈЕДИНИЦА ЦИВИЛНЕ ЗАШТИТЕ

Овако дефинисани критеријуми доводе јединице цивилне заштите у неповољан положај у погледу могућности обезбеђивања кадра адекватне стручности, старосне доби, физичке способности и здравственог стања. Наведена уредба евидентно фаворизује популу оружаних снага тиме што омогућује да се у њих распоређују обвезници млађих годишта, а самим тим и обвезници бољег здравственог стања и већих физичких способности.

Осим тога, неадекватност постојећег начина популе јединица цивилне заштите огледа се у томе што се избор људства за поједине дужности врши на основу стручности (војноевиденционе специјалности) стечене током службења војног рока, а не на основу стручне компетентности по основу квалификације стечене у цивилству, односно на основу искуства из актуелног радног односа. С обзиром на то да велики број обвезника након одслужења војног рока обавља послове који су сасвим различити од оних за које су се оспособили у војсци, а да при томе нису редовно обнављали знања из оквира своје војноевиденционе специјалности, њихова стручност стечена у војсци није довољна гаранција њихове компетентности за обављање послова који им се, према том критеријуму, додељују распоређивањем на поједине дужности у јединицама цивилне заштите.

Истовремено, висока стручност и богато радно искуство великог броја обвезника стечено током радног века, по одслужењу војног рока остају углавном неискоришћени, када се они у јединицама цивилне заштите нађу на дужностима које су им припале по основу војноевиденционе специјалности из војске и када је та стручност сасвим различита од оне стечене у цивилству, што се, као што искуство показује, догађа врло често. Тако се, на пример, догађа да се у јединицу за пружање прве медицинске помоћи нађе обвезник који више година након одслужења војног рока скоро уопште није имао контакта са медицинском струком, а да се, при томе, медицински техничар, са богатим радним искуством, који је у војсци био, рецимо, возач, распореди на место возача камиона, иако је тај посао последњи пут обављао када је био на одслужењу војног рока.

Примена наведених критеријума доводи, дакле, до парадоксалне ситуације да не може да се обезбеди попуна јединица људством одговарајуће стручности, а да се, истовремено, на неком другом месту налазе управо ти дефицитарни кадрови присиљени да обављају послове за које, *de facto*, нису стручно компетентни. О размерама тог парадокса говоре подаци о степену и квалитету популе снага цивилне заштите добијени анкетирањем лица у органима цивилне одбране надлежним за популу и обуку јединица цивилне заштите.

СТЕПЕН ПОПУЊЕНОСТИ ЉУДСТВОМ ЈЕДИНИЦА ЦЗ

Ако бисмо судили само на основу података о степену попуњености јединица цивилне заштите добијеним од надлежних органа, могао би се, на први поглед, стећи утисак о изузетно повољној кадровској ситуацији у овом сегменту безбедности. Наиме, према службеним подацима, у које су имали увид анке-

БЕЗБЕДНОСТ

тирањем обухваћени испитаници, може се закључити да су јединице цивилне заштите, у великој већини, скоро у потпуности попуњене према постојећој формацији (табела 1).

Табела 1 Степен попуњености јединица ЦЗ

Ред. бр.	Врсте јединица ЦЗ	Степен попуњености %
1	Јединице за евакуацију и збрињавање	(72-110) 99,89
2	Јединице прве медицинске помоћи	(20-220) 99,26
3	Ватрогасне јединице	(10-110) 99,11
4	Јединице за уништавање НУС	(20-110) 94,50
5	Јединице за РХБ заштиту	(30-110) 98,85
6	Јединице за спасавање из рушевина	(70-110) 99,86
7	Позадинске јединице	(30-110) 99,49
8	Јединице за идентификацију	(75-110) 98,70
9	Команде одреда	(10-110) 93,78

Степен попуњености креће се, у просеку, од 93,78% за команде одреда до 99,89% код јединица за евакуацију. Истина, има појединих јединица чији је степен попуње веома низак, чак, само 10%. Међутим, њих је очигледно изузетно мало, тако да и низак проценат њихове попуњености није битно утицао на смањење аритметичке средине процењеног степена попуњености. У вези са неочекивано високим вредностима аритметичких средина наведених у табели, неопходно је указати на чињеницу да су неке од јединица, ако се има у виду људство које им, као резерва, стоји на располагању, попуњене и преко 100%. Укључивањем тих постотака, преко стопроцентне попуњености, у поступак израчунавања средњих вредности утицало је да се добије слика изузетно високог степена попуњености за све врсте јединица. Али, у сваком случају, није спорно да је, гледано у целини, стање у јединицама цивилне заштите, по овом питању, задовољавајуће.

На такав закључак посредно наводе и резултати добијени интервјуисањем лица која су била на руководећим дужностима у цивилној заштити у време НАТО бомбардовања на Савезну Републику Југославију. Наиме, они нису посебно наглашавали да је недовољан степен попуњености снага које су им стојале на располагању био један од кључних проблема функционисања цивилне заштите у том периоду. Нажалост, о квалитету попуње, и једна и друга категорија испитаника презентовала је сасвим другачије, неупоредиво неповољније показатеље. Наравно, то не значи да нису постојали и да не постоје проблеми који се тичу степена попуњености, али су они, очигледно, у сенци проблема квалитета попуње, који су неупоредиво озбиљнији. Ово тим пре када се имају у виду недавна искуства из ангажовања појединих јединица цивилне заштите у отклањању последица елементарних непогода

и других акцидената на нашем простору, којима је непосредно била угрожена људска безбедност (евакуација становништва са поплављеног подручја Баната, трагање за погинулима у саобраћајној несрећи на Тиси).³

КВАЛИТЕТ ПОПУНЕ ЈЕДИНИЦА ЦЗ

Прва врста проблема, у вези са квалитетом попуне, која је, несумњиво, последица постојећих критеријума расподеле људских ресурса у одбрани, који приоритет дају попуни оружаних снага, јесте незадовољавајућа старосна структура припадника јединица цивилне заштите. Подаци наведени у табели 2 показују да се са овим проблемом, скоро подједнако, суочавају све јединице.⁴

Табела 2 Квалитет попуне јединица ЦЗ с обзиром на старост обвезника

Ред. бр.	Врсте јединица ЦЗ	Квалитет попуне		
		у потпуности задовољава /%/	отежава успешно извршавање задатака /%/	онемогућава извршавање задатака /%/
1	Јединице за евакуацију и збрињавање	19,3	77,2	3,5
2	Јединице прве медицинске помоћи	20,2	75,4	4,4
3	Ватрогасне јединице	21,1	74,6	4,4
4	Јединице за уништавање НУС	15,3	80,3	4,4
5	Јединице за РХБ заштиту	20,2	75,4	4,4
6	Јединице за спасавање из рушевина	14,0	81,6	4,4
7	Позадинске јединице	23,7	72,8	3,5
8	Јединице за идентификацију	22,3	74,0	3,7
9	Команде одреда	43,0	54,4	2,6

Према проценама испитаника који непосредно имају увид у стање по овом питању, може се закључити да старосна структура састава јединица потпуно задовољава тек у једној шестини до једној петини јединица. При томе је, у око три четвртине јединица свих врста, старосна структура обвезника таква да отежава успешно извршавање задатака. У том погледу најнеповољније стање је у јединицама за спасавање из рушевина, где је старост обвезника у скоро 82 одсто случаја једна од препрека успешном извршавању задатака. Таква процена је, вероватно, резултат увида испитаника у велика физичка напрезања којима се излаже људство ангажовано на овој врсти задатака, и чијим захтевима могу потпуно да удовоље само људи који су у пуној физичкој снази, то јест они млађих годишта. Да би се тај услов могао испунити било би неопходно да се и ове јединице, попут јединица оружаних снага, нађу на листи оних које имају приоритет у попуни млађим обвезницима.

³ За евакуацију становништва ангажована је првенствено војска, иако је тај посао у надлежности јединица цивилне заштите (јединице за евакуацију и збрињавање). Претраживање корита Тисе, ради проналажења жртава саобраћајне несреће на мосту код Жабља, обављале су у почетку јединице жандармерије, да би се тек накнадно у тај посао укључиле наменске јединице цивилне заштите (јединице за спасавање на води и под водом).

⁴ У чланку су разматране јединице које се налазе у саставу одреда.

БЕЗБЕДНОСТ

Нешто повољније стање је у позадинским јединицама, чији је састав у скоро једној четвртини случајева оцењен као задовољавајући у погледу старости обвезника. Као што се и могло очекивати, у поређењу са стањем у јединицама, старосна структура одреда цивилне заштите представља знатно мањи проблем за њихово успешно функционисање. Ипак, податак да је тај проблем присутан у нешто више од 50 одсто случајева може се, такође, сматрати забрињавајућим у мери која налаже предузимање одговарајућих мера за побољшање стања.

У погледу здравственог стања обвезника, ситуација је нешто повољнија, али је далеко од тога да се може сматрати задовољавајућом (табела 3).

Табела 3 Квалитет попуне јединица ЦЗ с обзиром на здравствено стање

Ред. бр.	Врсте јединица ЦЗ	Квалитет попуне		
		у потпуности задовољава /%/	отежава успешно извршавање задатака /%/	онемогућава извршавање задатака /%/
1	Јединице за евакуацију и збрињавање	21,9	76,3	1,8
2	Јединице прве медицинске помоћи	28,1	70,2	1,8
3	Ватрогасне јединице	24,6	72,8	2,6
4	Јединице за уништавање НУС	23,5	74,8	2,7
5	Јединице за РХБ заштиту	23,7	72,8	3,5
6	Јединице за спасавање из рушевина	19,3	78,9	1,8
7	Позадинске јединице	29,8	68,4	1,8
8	Јединице за идентификацију	25,3	73,0	1,7
9	Команде одреда	40,4	58,8	0,9

Наиме, гледано у целини, већи је проценат јединица (19-30%) у којима здравствено стање у потпуности задовољава. Такође, мањи је проценат оних у којима је стање по овом питању такво да онемогућава извршавање задатака (1,8-3,5%). Међутим, још увек је недопустиво висок проценат јединица које карактерише извештан степен здравствене ограничености обвезника која је такве природе да, по процени испитаника, отежава извршавање наменских задатака. С обзиром на високу корелацију између здравственог стања и година старости, разумљиво је да је, и по овом критеријуму, најтеже стање у јединицама за спасавање из рушевина, а најповољније у позадинским јединицама. Због истог разлога могло се очекивати да је проблем здравственог стања људства, као и проблем старосне структуре, најмање изражен, али видно присутан и у командама одреда.

Изгледа, ипак, да би, судећи по проценама испитаника, највећа препрека успешном функционисању јединица цивилне заштите могла бити неадекватна стручна оспособљеност њихових припадника (табела 4).

Табела 4 Квалитет попуне јединица ЦЗ с обзиром на стручну оспособљеност

Ред. бр.	Врсте јединица ЦЗ	Квалитет попуне		
		у потпуности задовољава /%/	отежава успешно извршавање задатака /%/	онемогућава извршавање задатака /%/
1	Јединице за евакуацију и збрињавање	12,3	82,5	5,3
2	Јединице прве медицинске помоћи	20,2	75,4	4,4
3	Ватрогасне јединице	21,1	74,6	4,4
4	Јединице за уништавање НУС	13,4	81,4	5,2
5	Јединице за РХБ заштиту	14,9	69,3	15,8
6	Јединице за спасавање из рушевина	14,0	81,6	4,4
7	Позадинске јединице	22,8	71,9	5,3
8	Јединице за идентификацију	13,3	79,6	7,1
9	Команде одреда	38,6	57,0	4,4

У овом погледу ситуација је посебно неповољна у јединицама за евакуацију и збрињавање, јединицама за спасавање из рушевина и у јединицама за уништавање неексплодираних убојних средстава. Међу њима је велика већина, чак 82 одсто, оних чији састав је, по оцени испитаника, недовољно стручно оспособљен за успешно обављање наменских задатака. Оно што, у вези са овим критеријумом квалитета попуне, представља посебно изненађење и значајну разлику у односу на претходна два критеријума, јесте процена стручне компетентности обвезника јединица РХБ заштите. Наиме, у 16 одсто ових састава стручна оспособљеност људства је толико проблематична да онемогућава извршавање задатака. Узрок томе је, вероватно, нередовна обука обвезника цивилне заштите, које током последњих 15 година скоро и да није било. Осим тога, могуће је да су испитаници, процењујући стручност лица распоређених у ове јединице, имали у виду нове стандарде РХБ заштите, као и то да је последњих година, посебно након бомбардовања СРЈ и учесталих РХБ акцидената у свету и код нас, све више присутна свест о високом степену ризика од РХБ контаминације.

Томе треба додати и чињеницу о постојању реалне опасности од примене хемијских и биолошких агенаса у терористичким нападима, што је додатни фактор ризика по питању људске безбедности. У складу с тим, логично је да се примењују и строжији критеријуми при процени стручне оспособљености људства за обављање послова у области РХБ заштите. То је могао бити још један од разлога знатно лошије оцене којима су испитаници вредновали стручну компетентност обвезника наведених јединица.

У сваком случају, може се рећи да је, иако не једини, кључни разлог недовољне стручне оспособљености, постојећи начин попуне јединица цивилне заштите базиран на војноевиденционој специјалности и приоритет попуне јединица војске у односу на јединице цивилне заштите. Проблематичност тог решења утолико је већа када се има у виду нередовност обуке обвезника цивилне заштите. О каквој је нередовности реч довољно убедљиво говори

БЕЗБЕДНОСТ

податак да у 2003. години уопште није било обуке и да је у периоду од 1990. године извођена тек у неколико јединица. На основу тога може се рећи да обвезници цивилне заштите скоро и да нису били у прилици да на тај начин освежавају знања потребна за обављање дужности на које су распоређени. Наведене слабости уочене су и током ангажовања јединица цивилне заштите у време НАТО бомбардовања на Савезну Републику Југославију, о чему довољно убедљиво сведоче подаци добијени интервјуисањем лица која су у том периоду руководила пословима цивилне одбране.

СТАВ РУКОВОДЕЋИХ СТРУКТУРА И ЕКСПЕРТА ЦЗ О КВАЛИТЕТУ ПОПУНЕ ЈЕДИНИЦА ЦЗ

Оцене које су у вези са степеном и квалитетом попуне састава ЦЗ изнели интервјуисани руководиоци на пословима цивилне заштите, као и експерти за цивилну заштиту, углавном се подударају са претходно анализираним резултатима истраживања добијеним анкетирањем лица која су тренутно надлежна за попуњу и обуку јединица цивилне заштите. Мада у тим запажањима има извесних разлика које су, првенствено, последица различитог степена ангажовања појединих врста јединица у различитим регионима, није тешко изнаћи заједнички именитељ оцена које сведоче о стању у сектору цивилне заштите у периоду агресије. Ти заједнички именитељи могли би се исказати следећим ставовима:

Кад је у питању расподела људских ресурса, већина интервјуисаних истакла је да ни Уредба о критеријумима за распоређивање грађана и нормативима материјалних средстава за потребе попуне Војске Србије и Црне Горе и друге потребе одбране земље, није у потпуности поштована. Као могући узрок томе навели су и неадекватну координацију, по овом питању, на релацији: команде - ВТО - подручни орган СМО - предузећа и државни органи у вези расподеле људских ресурса за редовне и ванредне ситуације у миру и у рату. То је, осим самих критеријума који цивилну заштиту стављају у неповољан положај, додатно узроковало изразито неповољну старосну и квалификациону структуру снага цивилне заштите. Интервјуисани нису видели ваљано оправдање за такво стање, због чињенице да је у исто време постојао велики контингент нераспоредених мушкараца (старости до 40 година) са веома повољном квалификационом структуром за потребе цивилне заштите.

По процени руководиоца у цивилној заштити, критеријум који доводи до тога да се у јединице цивилне заштите распоређују, углавном, војни обвезници старијег годишта, највише се неповољно одразио на старосну и квалификациону структуру следећих снага: службе осматрања и обавештавања; јединица за РХБ заштиту; јединица за спасавање из рушевина; јединица противпожарне заштите; јединица за уништавање неексплодираних убојних средстава; јединица за спасавање на води и под водом; јединица прве медицинске помоћи. У том смислу, резултати се скоро у потпуности подударају са актуелним стањем утврђеним поступком анкетирања.

Иначе, испитаници су сматрали да се, при постојећим критеријумима, није ни могла обезбедити знатно боља попуна, јер како неки истичу, "дошло је до сукоба потребе и жеље да се попуне млађа годишта и могућности да их

војнотериторијални органи одобре, због дефицитарности појединих ВЕС-ова." У таквој ситуацији, на места на којима је требало да се нађу високоспецијализована лица, распоређивани су обвезници општег профила, који су, евентуално, накнадно похађали извесну обуку за конкретну дужност у цивилној заштити, али, често, нису уопште били у прилици да је практикују у свом редовном радном ангажману. У вези с тим, испитаници су једногласно заступали становиште да, барем, језгра за специјализоване јединице цивилне заштите морају бити професионалне службе, као и да се приликом попуњавања тих јединица морају уважавати постојећа професионална занимања људи.

Процењено је да се неадекватан квалитет попуне јединица цивилне заштите људством директно одражавао на ефикасност извршавања постављених задатака, и да је приоритетан услов за побољшање стања у том погледу промена постојеће законске регулативе која се односи на критеријуме расподеле људских ресурса у сфери безбедности.

Сва ова питања добијају посебно на значају када се има у виду реалан степен угрожености живота и здравља људи у ванредним ситуацијама, које се и уз најбоље превентивне мере не могу избећи. То значи да се смањењем вероватноће избијања ратних сукоба, што је један од актуелних безбедносних трендова, не умањује значај ефикасности функционисања система ЦЗ. Напротив, он се чак и повећава с обзиром на општи тренд унапређења стандарда хумане безбедности.

УТИЦАЈ КВАЛИТЕТА ПОПУНЕ ЈЕДИНИЦА ЦЗ НА РЕАЛИЗОВАЊЕ ЗАДАТАКА ХУМАНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Последице неадекватног квалитета попуне јединица ЦЗ најочигледније се испољавају у ванредним ситуацијама као што су: поплаве, земљотреси, РХБ акциденти, терористички напади... Већину тих ситуација није могуће предвидети (бар не довољно прецизно) тако да је суочавање са њима увек праћено релативно високим степеном изненађења. У таквој ситуацији успешно могу да функционишу само оне снаге које су добро организоване и састављене од високо обученог људства. Такође, послови на отклањању последица неких од ванредних догађаја (земљотреси, поплаве...) захтевају од извршиоца висок степен физичког напрезања, што значи да се за ту врсту послова треба да ангажују особе доброг здравственог стања и по могућству млађег узраста. С тог становишта, наведени резултати истраживања показују да квалитет попуне појединих јединица ЦЗ, обезбеђиван досадашњим критеријумима и поступцима, представља озбиљан ограничавајући фактор њиховог ефикасног деловања. То се углавном односи на све наведене ванредне ситуације, посебно оне у којима је у већој мери присутан фактор изненађења.

Поплаве се, на пример, могу са релативно високим степеном вероватноће предвидети, јер надолазак великих количина воде није изненадан. Могуће је на време извршити потребне припреме за спасавање људи и добара и за смањење материјалне штете. Поплавом може бити захваћена знатна територија и на њој могу озбиљно бити угрожени животи људи и њихова имовина,

БЕЗБЕДНОСТ

као и оштећени и загађени основни извори снабдевања водом, нарочито индивидуални водни објекти.⁵ Накнадни ефекти, епидемије или спорадичне појаве обољења од цревних заразних болести, лоше снабдевање водом за пиће могу да погоршају, ионако већ тешку, хигијенско-епидемиолошку ситуацију. Јединице ЦЗ, посебно јединице за евакуацију и збрињавање угроженог становништва и материјалних добара, јединице прве медицинске помоћи, јединице за спасавање на води и под водом, као и јединице за идентификацију погинулих морају да буду одговарајуће попуњене по све три ставке квалитета (стручност, здравствено стање и старост обвезника) како би одговорили сложеним захтевима такве ситуације.

За разлику од поплава, земљотресе није могуће предвидети тако да проблеми благовременог и ефикасног реаговања јединица ЦЗ неадекватног квалитета попуње у том случају могу бити још израженији.⁶ У првој фази после земљотреса преовлађују повреде, а у следећој фази идеални су услови за појаву епидемија заразних обољења и социјално-медицинских проблема, условљених масовном миграцијом становништва. Појава епидемије цревних заразних болести најчешће је последица лошег или незадовољавајућег решења снабдевања водом, слабог решења уклањања отпадних материја и сл. Од посебног значаја на санирању и ревитализацији угроженог подручја су активности јединица за спасавање из рушевина, јединица за евакуацију и збрињавање, ватрогасних и јединица прве медицинске помоћи. Наше истраживање показује да ове јединице, за сада, не могу квалитетом попуње да удовоље основним захтевима тог тренутка, што значи да нису својим квалитетом биле примерене савременим стандардима хумане безбедности.

Технолошка револуција нашег века захтева од сваког човека виши степен техничке културе у најширем смислу речи. Радиоизотопи, хемијска једињења и супстанце, као и биолошки агенси, давно су постали средства у научним истраживањима, повећању производње хране, или у лечењу болесних људи од опаких болести. Врло развијеном и усавршеном технологијом ова средства се свакодневно производе и користе у пољопривреди, домаћинствима, индустрији, научним институцијама и здравственим установама. Све је већи број људи који се свакодневно или веома често сусрећу са супстанцама и агенсима високе биолошке активности. Најзад, производња и широка примена пестицида и других средстава поступно али све више контаминира ваздух, воду, храну и тло наше животне средине. Све то повећава ризик од РХБ аксидената. Томе, свакако, треба додати и могућност терористичког напада уз коришћење ове врсте средстава, с обзиром да је евидентан ризик од могућности да терористичке организације дођу у посед те врсте оружја. Сасвим је разумљиво да се на отклањању последица наведених аксидената односно евентуалних терористичких напада тога типа могу да ангажују састави ЦЗ попуњене људством са одговарајућом школском спремом и наменски обучаваним за послове те врсте. Досадашњи квалитет попуње ових јединица с обзиром на стручну спремину, према резултатима нашег истраживања, је такав да у 70 одсто случајева отежава успешно извршавање задатака.

⁵ У поплавама које су задесиле нашу земљу (општине Сечањ и Житиште) око 85.000 ха земље и око 34.000 људи је било угрожено.

⁶ Само у "Цунамију", изазваном разорним земљотресом у близини индонезанског острва Суматре страдало је преко 200.000 људи. У недавном земљотресу у Пакистану живот је изгубило више десетина хиљада људи.

ПОТРЕБЕ И МОГУЋНОСТИ ПОБОЉШАЊА ПОПУНЕ ЈЕДИНИЦА ЦЗ

Судећи по резултатима наведеног истраживања, може се закључити да је степен попуне јединица цивилне заштите углавном добар, али да је квалитет попуне, како у погледу старости, здравственог стања и стручне оспособљености обвезника, на нивоу који доводи у питање успешно извршавање наменских задатака, а самим тим, у значајној мери ограничава могућност испуњавања савремених стандарда хумане безбедности. Тај проблем би, уколико се не предузму одређене мере, могао бити додатно усложен, поред осталог, и све присутнијом тенденцијом, погоршавања старосне структуре становништва, што је закономмерно праћено опадањем удела за ангажовање у одбрани способног становништва. Такав тренд неминовно би се неповољно одразио на ефикасност функционисања јединица цивилне заштите.

Нема сумње да је досадашња неповољна старосна и квалификациона структура ових јединица у великој мери последица још увек важећег критеријума попуне, који је базиран на војноевиденцијој специјалности и који приоритет даје попуни војних јединица. Као такав он је представљао препреку рационалнијем располагању људским ресурсима безбедности с обзиром да је, и без формалних ограничења, практично онемогућавао ангажовање жена на појединим дужностима у цивилној заштити на којима су оне, уз одговарајућу стручну оспособљеност, могле да испоље високу ефикасност. Задржавање таквих решења, која, осим што су нерационална, противурече захтевима равноправности полова, неоправдано је, тим пре, што постоји евидентан дефицит обвезника мушког пола одговарајуће старосне доби и потребног стручног профила за ангажовање на специјализованим пословима цивилне заштите и другим снагама безбедности.

Дакле, ако би се задржао постојећи приоритет у попуни Војске СЦГ, што није без основа, и ако би Војска истрајавала на традиционалној пракси да претежно ангажује мушку популацију, проблем обезбеђивања довољног контингента мушкараца адекватног годишта, неопходног за одређене послове у цивилној заштити, био би све израженији. То значи да се, у том случају, не би могло рачунати на значајно побољшање стања у погледу безбедности људи и материјалних добара, чак и под претпоставком реално могућег унапређења техничке опремљености јединица цивилне заштите. Променама које су се у међувремену одиграле у систему безбедности и онима које су у току, већ су створени одређени услови за отклањање уочених слабости. Наиме, са знатним смањењем војске, део обвезника млађих годишта, повољније квалификационе структуре и задовољавајућег здравственог стања, већ може да се "преусмери" ка јединицама ЦЗ чиме ће њихова структура постепено да се побољшава без довођења у питање приоритета попуне јединица војске.

Међутим, тиме се проблем само делимично решава, те су потребне и додатне мере. Могућности за то свакако постоје. То су, пре свега: 1) стављање цивилног служења војног рока непосредно у функцију цивилне заштите и 2) веће ангажовање жена у тој области, којима су (женама), због досадашњег начина попуне (по основу војноевиденционе специјалности), практично била недоступна места у појединим саставима. Поред измене прописа који регулишу ову материју (што је у поступку реализације), битна претпоставка за макси-

БЕЗБЕДНОСТ

мално искоришћавање наведених могућности, јесте успостављање система основног и наменског оспособљавања за потребе ЦЗ. У том погледу од посебног је значаја пилот пројекат увођења предмета "Безбедносна култура" у одређеном броју средњих школа у Србији. На основу резултата тог пројекта требало би да се дефинишу наставни садржаји, који ће убудуће бити обавезан део програма средњошколског образовања, а самим тим и основа за наменско оспособљавање за одређене дужности у области ЦЗ.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Јаковљевић, В. (1999), Динамика развоја и афирмације цивилне заштите у двадесетом веку, Београд, Зборник Факултета одбране и заштите.
2. Јовић, Р. (1999), Концепција и доктрина и достигнути степен развоја система цивилне одбране (заштите) у нас и у свету, Београд, Тематски зборник Факултета одбране и заштите.
3. Прентовић, Р. (2001), Цивилна одбрана у демократском друштву, Војно дело, бр. 6.
4. Припремљеност цивилне заштите за деловање у миру и рату (студија), (1987), Винча, Институт за нуклеарне науке "Борис Кидрич".
5. Уредба о критеријумима за распоређивање грађана и нормативима материјалних средстава за потребе попуне Војске Југославије и друге потребе одбране земље, (1994), Службени војни лист, бр. 19.
6. Шарановић, Ј. (2004), Ангажовање жена у функцији рационалнијег располагања људским ресурсима у одбрани, Београд, факултет цивилне одбране.

THE QUALITY OF REINFORCEMENTS OF CIVIL DEFENCE UNITS AND HUMAN SECURITY

Abstract: The paper presents the results of the research, the goal of which was to establish the quality of reinforcements of civil defence units and to consider the needs and possibilities for modifications of the existing conditions in order to improve human security. The research was done in 2004 on a representative sample, i.e. on the personnel employed in the organs of national defence who were responsible for reinforcements and training of the units of civil defence, on the experts in the field of civil defence, as well as on a sample of officers in charge of civil defence units during the NATO intervention in the FRY. The research was carried out by polling and interviewing the aforementioned representative selection of people. The polling involved the employees in the organs of national defence who were responsible for reinforcements and training (130 respondents) while the interviews involved the officers and experts in the field of civil defence (17 interviewees). The quality of reinforcements was determined in relation to the following three criteria: 1) vocational training 2) age distribution and 3) health condition of the members of the units.

Key words: civil defence, human security, the quality of reinforcements.

Мр Драган МАНОЈЛОВИЋ,
МУП Републике Србије

ТЕОРИЈСКИ И ПРАКТИЧНИ АСПЕКТИ КРИМИНАЛИСТИЧКО-ОБАВЕШТАЈНИХ ИЗВОРА

Резиме: Супротстављање криминалу у трећем миленијуму намеће нужно коришћење и промену великог броја савремених криминалистичко-обавештајних метода, кроз криминалистичко-обавештајне операције, на начин како то захтева тренутак и извесно, будућност оптерећена све ефикасијим деловањем појединаца и криминалних организација у припремању и извршењу кривичних дела. Међу савременим криминалистичко-обавештајним техникама, посебно место свакако заузимају криминалистичко-обавештајни извори.

Кључне речи: криминалистичко-обавештајни извор, криминалистичко-обавештајне операције, прикупљање криминалистичко-обавештајних информација.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Велики број научника из области криминалистичких, кривично-правних, криминолошких, полицијских и безбедносних наука, осврће се у својим радовима на чињеницу да се криминал, као негативни феномен, непрекидно развија, квантитативно, а нарочито квалитативно, указујући да он достиже све опасније и перфидније форме пре извршења кривичног дела, намећући тако развој нових метода, техника и форми супротстављања, као нужност свим земљама. Овај рад ће пратити сусретање и условљеност ових двеју чињеница, јер у себи сажима два предмета - са једне стране развој криминалне делатности, а са друге стране потребу да се друштво супротстави тој делатности.

Циљ нам је да у раду теоријски обрадимо проблематику криминалистичко-обавештајних извора, узимајући у обзир њихов криминалистичко-обавештајни аспект, а затим укажемо на могућност њихове примене при супротстављању криминалним делатностима. Овде је такође значајно истаћи да рад неће обрађивати проблематику прикривеног иследника, агента провокатора, или

БЕЗБЕДНОСТ

поузданика (*лице које ангажује тужилац, а полиција пружа подршку због своје специфичности, када је у питању примена технике*). Важно је овде схватити да и агент провокатор и прикривени иследник, као и човек тужилаштва могу бити криминалистичко-обавештајни извори, али је у овим случајевима могуће коришћење извора у истражним радњама,¹ док криминалистичко-обавештајни извор који се користи за прикупљање криминалистичко-обавештајних информација, нема могућност учешћа у истражним техникама, јер се не ради о извору који има тај статус.² Мада, овде морамо бити опрезни, у појединим земљама дозвољен је прелаз из статуса криминалистичко-обавештајног извора који прикупља информације, без учешћа у криминалним делатностима, у фазу/ статус извора који учествује у извршењу криминалног деликта под одређеним условима: прецизно дефинисаном процедуром и на начин како то уређују законски прописи те земље.³ Овде је пресудно на који начин државни службеник (*полиције*), води криминалистичко-обавештајни извор и каналише његове намере (*захтеве органа*). Криминалистичко-обавештајна активност преко извора, у овом случају, не може представљати **захват** у индивидуална права грађанина. Извор износи сазнања која је сазнао из окружења, услед препознавања појава (*није захват у права грађанина који је понудио на продају свој криминални плен*).⁴

ОСВРТ НА ИСТОРИЈУ КРИМИНАЛИСТИЧКО-ОБАВЕШТАЈНОГ ИЗВОРА У ЕВРОПИ

Ако као ембрион стварања јединственог супротстављања криминалним делатностима, узмемо Први конгрес судске полиције, који је одржан 1914. године, на коме је учешће узело четрнаест земаља, где је предложено између осталих закључака, изградња јединственог међународног органа за централизацију криминалистичких и полицијских података. Од тада је морало да протекне више деценија да би се покренули конкретни кораци на изградњи јединственог одређења, употребе и обезбеђења криминалистичко-обавештајних извора у Европи. ЕУРОПОЛ-ова јединица за дрогу (ЕДУ), ембрионски облик садашњег ЕУРОПОЛ-а, 1996. године, спровела је студију о случајевима контролисаних испорука у оквиру ЕУ. Циљ ове студије био је да се пронађу главни разлози за "*неуспехе и успехе*" тих операција, и да се на основу тога покушају идентификовати решења, сфере законодавне активности и практичне криминалистичке делатности у раду полиције.

¹ Свако евентуално појављивање криминалистичко-обавештајних извора за прикупљање криминалистичко-обавештајних информација пред судом, а нису у категорији: са учествовањем, прикривеног иследника, агента провокатора, поузданика, је необорив доказ да је полиција као послодавац поступала супротно важећим правилима криминалистичке комбинаторике, јер је извор усмераван у захват, а не на амбијентално препознавање криминалних индикација и њихово достављање. Довођење криминалистичко-обавештајног извора који прикупља податке без учествовања пред суд је недопустиво, то је полицијски пораз, кршење фер-плеја, губљење поверења код извора који су "очи и уши" полиције.

² Howe, S.: *Slabosti obaveštajnog rada, Policing Today, Izbor, 2/97.*

³ У Законику о кривичном поступку, а затим и у Закону о полицији, треба, по мишљењу проф. Водинелића, донети прецизну генералну полицијску клаузулу о одбрани од опасности, не правити никакве непотребне тајне, проветрити ваздух и тако полицији вратити дигнитет, а грађанима видљиву заштиту.

⁴ Веома је значајна одлука Савезног уставног суда Немачке - "за подручје сузбијања криминала може бити важнији интерес држања у тајности извршавања овог задатка, него интерес кривичног стања. Захват у правну позицију грађанина ваља стога пре сматрати примереним, ако служи непосредној заштити правног добра, него циљевима: државног захтева на казну".

У исто време, вођене су дискусије у вези руковођења криминалистичко-обавештајним изворима. Извори имају могућност да путују и прелазе границе у складу са потребама криминалних организација којима припадају, чиме им је пружена могућност да преносе своје информације већем броју националних органа (*полицији и другим*). Њихова мотивација је превасходно финансијске природе, мада, такође, може бити и ометање ефикасности полиције и наношење штете међународној сарадњи. Два главна проблема, који су директно везани за коришћење криминалистичко-обавештајних извора, а уочени су у студији, су: контрола или руковођење проблемима и наградама. Неке државе чланице су истакле проблем у вези са наградама, што је довело до прикупљања одговора на следећа питања: да ли је криминалистичко-обавештајном извору плаћено за његово ангажовање; да ли постоји званична или незванична тарифа; ко је одговоран за испоруку?

Имајући у виду та питања на европском нивоу, предузета су два корака: **први** је имао задатак да успостави одржив систем за елиминисање могућности да извор даје исте информације по најбољој цени, или по жељи неких од њих да продају своје информације више пута; **други** - да се развију општа правила у вези са евидентирањем извора на европском нивоу, што је системима на националном нивоу већ успостављено у неким земљама. Наиме, из изложеног се јасно оцртава намера ЕУРОПОЛ-а да има информације о криминалистичко-обавештајним изворима, које ће му помоћи да у опција стави брз систем размене информација, које су доступне унутар ЕУ и тиме пружи детаљне информације о безбедносно интересантним лицима, које се могу добити прихватањем те особе као криминалистичко-обавештајног извора.

Са јасном визијом да се приступи свеобухватном развоју правних (*унутрашњих и међународних*), полицијских и других правила потребних за успешно функционисање криминалистичко-обавештајних извора, на иницијативу Еуропол-а 1996. године, одржан је први експертски састанак о криминалистичко-обавештајним изворима,⁵ са следећим циљевима: повећати свест земаља чланица о методама за руковођење изворима; ставити на располагање информације о неким специфичним аспектима ангажовања извора у оквиру ЕУ - као што су регрутовање, коришћење и исплата; проучити формирање специфичне номиналне базе података за ове потребе, посебно за изворе који су "*на црној листи*"; побољшати могућност размене веома осетљивих информација које су прикупљене коришћењем/употребом извора.

На састанку је закључено да је потребно спровести дубља истраживања у овој области са развојем Пројекта који би обухватио: одређење појма криминалистичко-обавештајни извор; испитивање могућности развоја заједничког ситема земаља чланица, узимајући у обзир искуства неких земаља у вези кодификације; дефинисање изводљивости формирања базе података о криминалистичко-обавештајним изворима (*са делом дискредитованих и непоузданих извора*).⁶

⁵ Document EUROPOL 5.1.2.1., 1999.

⁶ Четири земље су се јавиле добровољно: Белгија, Немачка, Француска и Уједињено Краљевство.

БЕЗБЕДНОСТ

Како је Пројекат дао одређене путоказе, у времену од 1996. до 2000. године, развијана је методологија која је омогућила закључење *Споразума о размени криминалистичко-обавештајних информација*, формирање базе података и европског система за кодификацију и основних правила како то постићи. Нарочито је значајно, што је дошло до сагласности око заједничког одређења/дефиниције криминалистичко-обавештајног извора.⁷ Иако је одређење појма инструменталне природе, дата је дефиниција следеће садржине: "*криминалистичко-обавештајни извор је лице*" према коме се делује са поверљивошћу и које преноси информације и/или пружа помоћ надлежним органима. Као што се може закључити, ово није правна дефиниција, већ средство за побољшање размене криминалистичко-обавештајних информација између држава, односно органа тих држава за супротстављање криминалним делатностима. Овим одређењем се, такође, не потврђују националне дефиниције или смернице у вези одређења криминалистичко-обавештајног извора.

Охрабрени постигнутим, са жељом да се систем још више развија, чланови истраживачког Пројекта усмерили су истраживање у правцу: развоја професионалних стандарда (*начела и процедура*) за руковођење изворима, који могу постати европска норма у овој области; изградње тренинг модела за обуку руководиоца под окриљем ЕУРОПОЛ-а, као и модела за јединствено обезбеђење извора.⁸

СТАЊЕ У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ

Тренутна законска регулатива у земљама чланицама ЕУ није јединствена у погледу коришћења криминалистичко-обавештајних извора, мада је сарадња са изворима уобичајена и раширена пракса. У неким земљама чланицама не постоје закони који регулишу ову област, док у другим постоје неке смернице. Криминалистичко-обавештајни извори се користе, не само у државама чланицама, већ и ван граница, као облик узајамне правне помоћи. Поред законског регулисања функције и односа, често се појављују проблеми при коришћењу криминалистичко-обавештајног извора у ЕУ, због различитих законских решења на које се наилази када се ради на међународним нивоу (*ван граница земље порекла-ангажовања извора*). Могу настати и веће потешкоће када се такве мере користе у земљама које нису чланице ЕУ, где је коришћење криминалистичко-обавештајног извора дозвољено само у ограниченом обиму. С обзиром да је коришћење криминалистичко-обавештајног извора, у принципу, криминалистичко-обавештајна мера са великим шансама за успех и представља нужан саставни део модерне криминалистичке комбинаторике (операција) високог обавештајног капацитета. Из претходно изнетог се лако уочава да постоји потреба за законодавном и криминалистичком (*теоријском и емпиријском*) активношћу у овој области у Европској унији.

⁷ Document EUROPOL 5.1.2.1. – 20.000 530., Hague, 2000.

⁸ Document EUROPOL 5.1.2.1. – 20.001 017., Hague, 2000.

СТАЊЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Од међународног полицијског саветовања које је одржано у Охриду, новембра месеца 1993. године, о информанту, информатору и прикривеном полицијском извиђачу, из области ове полицијске делатности у полицији Републике Србије, није правилно схваћен значај његове поенте.⁹ И поред значајног закашњења од више деценија још увек се **не уочавају** структуралне промене у динамици развоја и кретања криминалних делатности, **дуго затварају се очи пред све већом сивом зоном у коју полиција не може да продре**. Указивање познавалаца криминалистичко-обавештајних делатности (*првих пет година трећег миленијума*), да су класични криминалистичко-тактички инструменти и институт прикривеног иследника у рукама *Управе за борбу против организованог криминала*, погрешна представа (*збиље стварности и онога како то савремени свет ради*) о томе шта су то криминалистичко-обавештајни извори, ко и на који начин проводи криминалистичко-обавештајне операције, не схвата се као апел за нужним променама у овој сфери (*у реформи полицијских структура и људских ресурса*).

Несхватање да срж борбе против криминалних делатности, не лежи само и једино у усмерености на организовано криминално деловање, већ много више на опште криминално деловање, битно умањује полицијску компетентност, чини је "импотентном" када је њена функција у питању.¹⁰ Истраживања која су провођена на простору Републике Србије, указују да је присуство организованог криминалног деловања изражено у процентима 0,038%, (*много мање од једног процента*) док је сама прекогранична активност криминалних група које **немају** одлике организованог криминалног деловања већа од десет процената, што оправдано указује на опасност од чекања да дође до организованог криминалног деловања.¹¹ За деловање полиције у предпољу криминалних делатности ради превентивног спречавања наступања последице - по потенцијалног оштећеног, нужно су потребне далекосежне информације, које се перманентно прикупљају, а указују на тренд криминалне делатности и криминала. Ово може да гарантује једино нова полицијска стратешка оријентација - поуздана обрада поузданог криминалистичко-обавештајног материјала, вођена на начин који је у сусретању са "савременим" кретањима у криминалним делатностима. Сепаратна стратегија (**сваки службеник има своје криминалистичко-обавештајне изворе, као што је сада присутно у овој области**) је пут уназад. Напротив, савремена

⁹ Разликовање приватне сфере личности од интимне је круцијална за рад криминалистичко-обавештајних извора и службеника полиције који воде криминалистичко-обавештајне операције. Да ли ћемо правним актима ову област регулисати тако као што се то чини у европским државама, где је захват у интимну сферу недозвољив, а у приватну дозвољив онда када постоји на закону заснован основ, зависи од нивоа и снаге акта који буде правно регулисао ову област. Уколико и даље ова област буде уређивана инструкцијама, штета ће бити обострана (захват у интимну сферу личности и немогућност спречавања опасности).

¹⁰ Данас, у Европи, влада спознаја да је криминалистичко-обавештајна делатност кључ за успешан пут на супротстављању криминалним делатностима, путем изградње криминалистичко-обавештајне мреже, коју истовремено прати изричито правно уређена област, од ангажовања, вођења, обезбеђења до евидентирања и деангажовања криминалистичко-обавештајног извора. Све полиције своју делатност граде на поузданом криминалистичко-обавештајним податку, као и стратегију будућег правца развоја структура и делатности полиције, у Howe, S.: Слабости обавештајног рада, Policing Today, New York, 1997.

¹¹ Аутор је у периоду од 2002/2004. године спровео истраживање на подручју Републике Србије из области организованог криминалног деловања, које је дало наведене резултате.

БЕЗБЕДНОСТ

стремљења проистекла на основу свеобухватних истраживања **нужно захтевају развој криминалистичко-обавештајних извора на глобалном нивоу, са јединственим организационим обликом (од регрутовања до обезбеђења, јер то диктира описана ситуација) или је напросто нема.**

Дефинисање криминалистичко-обавештајних извора као "добронамерног грађанина који добровољно пружа обавештења и податке од интереса за Службу јавне безбедности", или "особа која свесно, организовано и тајно пружа обавештења, податке и друге чињенице Служби јавне безбедности о кривичним делима односно њиховим извршиоцима", је застарело одређење које је у употреби у инструкцијама више од пет деценија. Ово јасно указује на потребу прецизног правног регулисања криминалистичко-обавештајних делатности, да би се што више смањила "сива зона", ових делатности. Пут треба да буде усмерен у правцу да се каталогом процедура и начела одреди изричито, прецизно и свеобухватно правна основа криминалистичко-обавештајних делатности. Савремена демократска опредељења треба да иду за тим да се одредбе о криминалистичко-обавештајним овлашћењима из Закона о полицији, преточе у Законик о кривичном поступку, **чиме би им био дат дигнитет највишег могућег правног квалитета**, јер управо Законик о кривичном поступку представља конкретизацију уставно-правних начела у кривичној области.¹²

Суштина нове стратегије, коју предлажу познаваоци криминалистичко-обавештајног рада, лежи у томе да се општа полицијска делатност издигне високо изнад садашње оперативне информације и криминалистичке обраде изолованог/их кривичног/их дела, те главну пажњу усмери на стварање и култивисање криминалистичко-обавештајног рада и полицијских послова вођених поузданим криминалистичко-обавештајним податком, податком који је обогачен. Ово је дуг, али плодоносан процес. Краткотрајни ефекти драматичних полицијских операција у очима јавности не доприносе отклањању опасности и успостављању жељеног нивоа безбедности.¹³

Непостојање криминалистичко-обавештајне стратегије огледа се у организацији (*структури*) криминалистичке полиције, која познаје само специјализацију према криминалошки заснованој подели кривичних дела, а не и према извршиоцима који не извршавају најчешће само једну врсту кривичног дела. Неприхватање нових метода који се више деценија примењују у свету, да се криминалистичко-обавештајна делатност утврди као претходница свих полицијских активности, са усмерењем на извршиоце, а не на кривично дело, путем примене криминалистичко-обавештајних операција преко криминалистичко-обавештајних извора, је још веће удаљавање од збиље стварности.

¹² Водинелић, В.: "Демократска је она држава, која законски одређује своју власт (у том је смислу ограничава), чиме је понекад спремна да жртвује полицијску ефикасност и судску истину при сузибијању криминалитета", Проблематика криминалистичко-тактичких института-информант, информатор и прикривени полицијски извиђач у демократској држави, *Безбедност*, број 1/94. Београд, 1994.

¹³ Манојловић, Д., Јовић, В.: *Национална криминалистичко-обавештајна служба, Безбедност*, број 3/03., Београд, 2003.

Допуштеност ангажовања и коришћења криминалистичко-обавештајног извора, није у свету начелно нигде спорна. Наиме, сматра се, да полиција има овлашћење да прикупља информације од сваког грађанина, који то чини без присиле, а налази се у таквој ситуацији да их може сазнавати. У Србији не постоји правни основ за њихово ангажовање. Ни у Закону о унутрашњим пословим, ни у Законик о кривичном поступку није могуће пронаћи изричито специјално овлашћење, за прикупљање информација путем криминалистичко-обавештајног извора. Стално јачање осећања за потребом поштовања људских права и слобода грађана, захтева да се ова област правно уреди.

Уређена област криминалистичко-обавештајних извора разрешила би дилему: да ли криминалистичко-обавештајни извор контролисан од стране службеног лица, који га организује, упућује, контролише у прикупљању криминалистичко-обавештајних информација, захвата индивидуалну сферу грађанина. Или је, за рад са криминалистичко-обавештајним изворима ове врсте, полицијским службеницима довољно да им Закон о полицији и Законик о кривичном поступку поставе задатак "сузбијање криминала", што би опет требало изричито правно одредити, избегавајући досадашње одреднице "да предузму потребне мере" - не наводећи које. Овакво одређење је непрецизно и ствара могућност произвољног тумачења од стране службеника, као и опасност да буде одговоран за одлуку у најбољој вери, јер тужилац сматра да је радња могла да се предузме на "други начин", који такође није јасно одређен. Дакле, потребно је избећи неодређеност.¹⁴ Најконкретније, ову област треба правно уредити тако, да службеник полиције, који се придржава прописаних начела и процедура послодавца (Владе-Министва унутрашњих послова), има апсолутну заштиту .

САВРЕМЕНИ ПОГЛЕДИ НА КРИМИНАЛИСТИЧКО-ОБАВЕШТАЈНЕ ИЗВОРЕ

Није неопходно детаљно и суштински испитивати "лабиринт полицијских активности" да би се уочио фундаменталан значај криминалистичко-обавештајних извора у раду полиције. Криминалистичко-обавештајни извор се налази у почетној фази прикупљања криминалистичко-обавештајних података. Квалитет криминалистичко-обавештајног рада, директно је пропорционалан квалитету криминалистичко-обавештајног извора. То је разлог зашто се у већем броју европских земаља приступило доношењу законских правила у области криминалистичко-обавештајних извора, било да се говори о људском или техничком извору, која треба да доведу до одговарајућих начела и про-

¹⁴ Службеници Одељења за обавештајне операције - Федералног истражног бироа, у примени мера тајних операција са криминалистичко-обавештајним изворима, примењујући прописана начела и процедуре послодавца (FBI), заштићени су од дејства приватне тужбе, о службеном предузимању прогона се и не размишља, када комисија утврди да је службеник поступао по прописаним упутствима. Овакво правно уређено поступање гради капацитет и дигнитет службе и самог службеника и ствара сигурност да, уколико се буде придржавао прописаних правила, има сву заштиту. Овакво уређење је насушна потреба за поступање службеника полиције у Србији. Садашње стање у полицији Србије у области криминалистичко-обавештајних делатности може се сажети у изреци **"опери платно само пази да га не поквасиш"**. Предавање о прикривеним операцијама - експерти FBI, Земун, 2005.

БЕЗБЕДНОСТ

цедура у избору, припреми, ангажовању, вођењу и обезбеђењу извора. Доношење писаних аката из ове области треба да омогући државним органима - полицији: *побољшање морала у вези са овом најосетљивијом криминалистичко-обавештајном операцијом; успешније прикупљање криминалистичко-обавештајних информација, коришћење и експлоатацију прикупљених информација; боље руковођење самим криминалистичко-обавештајним извором, на основу његове/њене сфере активности; ефикаснији продор у криминалну средину; директно прикупљање криминалистичко-обавештајних података са учествовањем или без учествовања извора; да изгради превентивна истраживања ради пресецања криминалних делатности мрежа, појединачна, организација; раног упозорења; изградње студија трендова криминалне делатности и облика криминала; да "растегне" време истраге унапред.*¹⁵

Криминалистичко-обавештајно искуство европских полиција говори: криминална делатност и обезбеђење доказа у зачетку криминалне делатности, појединца или криминалне групе, имају пресудно значење у погледу исхода криминалистичко-обавештајне операције, нарочито у пресецању делатности да не произведе жељену последицу, и касније вођење кривичног поступка. Криминолошка и криминалистичка анализа извршених криминалних делата у европским размерама показује да до испољавања криминалне делатности најчешће није дошло спонтано него је она унапред испланирана. **Као прва** полицијско-криминалистичка превентивна мера јавља се потреба за спречавањем настајања и испољавања криминалне делатности, **као друга** да прикривеност криминалне делатности сведе на најмању могућу меру, и **трећа** да криминалистичко-обавештајна операција буде ненаметљива. *Прва* претпоставка, да би се остварило сужавање криминалних делатности, јесте правовремено прикупљање криминалистичко-обавештајних информација; *друга* претпоставка је, да државни орган има криминалистичко-обавештајни капацитет да проведе своју операцију у том правцу. Са криминалистичког аспекта посматрано, постоје бројни методи којима се могу прикупљати криминалистичко-обавештане информације и докази о криминалним делатностима, и поред феноменолошке карактеристике тих делатности да су прикривене у предпољу извршења (*припреми*), у пољу извршења и након извршења кривичног дела. Према ставовима већине кривично-правних, криминалистичких, безбедносних и полицијских теоретичара, могуће је очекивати већи степен ефективности приликом супротстављања свим облицима криминалне делатности, уколико се изнађу методи којима се неће додатно задирати у заштићено подручје људских права и слобода. У проналажењу моста између два супротна пола, која истом циљу теже: права грађанина на несметано коришћење људских права и слобода и његовог оправданог и на закону заснованог захтева да буде безбедан, као и у чувању оправданих интереса оштећеног, лежи велика мудрост у употреби криминалистичко-обавештајних извора.

¹⁵ Фатић, А.: *Криминал и друштвена контрола у источној Европи*, "Институт за међународну политику и привреду", Београд, 1997.

Веома значајно питање, које се поставља пред криминалистичко-обавештајне делатности/операције, је како организовати рад извора у вертикалној и хоризонталној структури (*по линијском принципу рада /што ми схватамо као проблемски рад, а он то није/, територијалном принципу рада*). Наиме, већина криминалистичко-обавештајних делатности (*тима и криминалистичко-обавештајних служби*) организовано је према организационој структури службе, односно **вертикални** принцип послова обезбеђује разграничење делатности, координацију, односно редослед у одлучивању и капацитет одлуке. Хоризонталним принципом обављања криминалистичко-обавештајних делатности задовољавају се процедуре и технологија рада (*активности структура*).¹⁶

Увођењем криминалистичко-обавештајних операција у структуре полицијске организације, с обзиром да се ради о новој, до сада код нас непостојећој структури, са аспекта криминалистичко-обавештајне делатности вођења послова полиције, поставило се питање метода. Наиме, савремено доба карактерише брзи развој у свим криминалним делатностима, скокови у тој области су неупоредиво бржи и већи од напретка у развоју структура и послова полиције. Све ово захтева стално прилагођавање структура и послова. Увек требамо имати у виду да структура криминалистичко-обавештајних делатности осликава све што ти послови представљају - сврху, циљеве, методе и средства, а то, са аспекта успешности у супротстављању криминалним делатностима, има одлучујућу улогу при ангажовању криминалистичко-обавештајног извора.

Криминалистичко-обавештајни рад је врло динамичан и у својим фазама узајамно зависан процес, тако да све структуре у ланцу послова морају бити чврсто узрочно-последично повезане. Можемо посматрати криминалистичко-обавештајни рад као процес са три кључна дела, прикупљање криминалистичко-обавештајних података, обрада криминалистичко-обавештајних података, употреба или коришћење тих података. Шире и примереније посматрање које је прихваћено у дефинисању криминалистичко-обавештајних делатности, упућује нас да је процес са три елемента сувише уско схватање криминалистичко-обавештајног рада, јер су у криминалистичко-обавештајном раду незаобилазни елементи: вођење и рад са криминалистичко-обавештајним изворима, средства, техника, операције.

Један број познавалаца криминалистичко-обавештајних делатности, криминалистичко-обавештајних структура и служби у Европи, износи да циклус рада почиње усмеравањем извора, док други сматрају да почиње са прикупљањем криминалистичко-обавештајних података, који тече упоредо са обрадом већ прикупљених података. Ово посматрање је за савремени рад криминалистичко-обавештајних служби примереније, јер гради стални процес, који у свом функционисању укључује и усмеравање.

КАТЕГОРИЈЕ КРИМИНАЛИСТИЧКО-ОБАВЕШТАЈНИХ ИЗВОРА

Досадашња правна правила и полицијска пракса у оквиру Европске уније, дају нам сазнања да криминалистичко-обавештајни извори могу бити

¹⁶ EUROPOL intelligence handling, Hague, 2004.

БЕЗБЕДНОСТ

разврстани у категорије: **без учествовања**, који криминалистичко-обавештајне информације прикупља из окружења, без дозволе да учествује у кривичном делу које други припремају да изврше, са статусом **а) опасан** криминалистичко-обавештајни извор се налази у високоризичним ситуацијама. Присутан је историјат давања лажних или непоузданих информација које могу озбиљно штетити полицијским операцијама, или довести полицијске службенике или заједницу у опасност; **б) криминалистичко-обавештајни извор високог ризика**, је онај извор који са собом носи знатно виши ниво ризика, опасан је за себе, вођу, службу или државу; **в) европски криминалистичко-обавештајни извор високог ризика** је извор који делује или има могућност да делује на међународном нивоу, али је опасан за себе, вођу, службу или државу;¹⁷ **г) увек поуздан**, криминалистичко-обавештајни извор је онај чије информације имају криминалистичко-обавештајни капацитет у чију се поузданост не сумња; **д) углавном поуздан** - у већини случајева криминалистичко-обавештајне информације прибављене преко овог извора су биле поуздане; **ђ) понекад поуздан** - криминалистичко-обавештајне информације прибављене коришћењем овог извора углавном су биле неопуздане и без криминалистичко-обавештајног капацитета; **е) непоуздан** - чије информације немају криминалистичко-обавештајни капацитет, а захтевају накнадну проверу, добијене из "друге или треће руке"; **ж) непроверен** - криминалистичко-обавештајне информације прикупљене од овог извора се не одбацују, али захтевају претходно криминалистичко-обавештајни рад ради провере веродостојности. **Са учествовањем - укључени**¹⁸ криминалистичко-обавештајни извор је онај извор којем је, уз одобрење овлашћеног органа, дозвољено да учествује у кривичном делу које други намеравају да изврше, а у складу са националним законима или смерницама;

ПРОЦЕНА КРИМИНАЛИСТИЧКО-ОБАВЕШТАЈНОГ ИЗВОРА

Неки аутори, познаваоци криминалистичко-обавештајних делатности - операција на западу, праве поделу на стратешке и тактичке криминалистичко-обавештајне изворе, тиме и криминалистичко-обавештајне информације и процене. Они под стратешким подразумевају оне изворе, информације и процене који врше координацију свих криминалистичко-обавештајних активности других (тактичких) структура полиције и дају дугорочне процене и предвиђања о кретањима криминалних делатности на националном нивоу, а тиме и основ за планирање и вођење криминалистичко-обавештајних делатности/операција, док су тактички криминалистичко-обавештајни извори, информације и процене, у функцији непосредног прикупљања криминалистичко-обавештајних података у оквиру сталног процеса прикупљања, а краткорочних (*краћих од стратешких*), криминалистичко-обавештајних делатности/операција на актуелним задацима.

¹⁷ EUROPOL document 5.1.1.1., Hague, 2000.

¹⁸ Манојловић, Д.: Криминалистичко-обавештајни рад, препознавање појава из окружења, *Безбедност* број 6/04., Београд, 2004.

Криминалистичко-обавештајни податак добијен из извора након кавалитетне процене, би требало да има квалитете који би омогућили предвиђање и процену: трендове развоја изазова, ризика, претњи криминала, криминалних организација, лица која врше кривична дела, као резултата људског понашања, односно да формира сазнања из ових области ради превенције, спречавања, и доказивања.

Криминалистичко-обавештајни податак је мозак и средство разумевања и вођења послова полиције. Он је око и ухо полиције, према којем се процењује, оцењује, координира, планира и одлучује. Он има улогу навигационог средства/компаса у вођењу послова у превенцији, супротстављању криминалу, криминалним организацијама. Да би могао да испољи своју вредност на најквалитетнији начин, неопходна је стална комбинаторика (*криминалистичко-обавештајна анализа*), којом се он доводи у корелацију са другим подацима, и том приликом гради квалитетну слику збиље стварности, или потенцијано надлажеће опасности, дајући време полицији да одабиром адекватних средстава реагује на појаву у времену и стању њеног зачећа, спречавајући је да изазове последицу.¹⁹

Сазнање засновано на традиционалном оперативно-полицијском раду је претпоставка, која се још увек не сматра потпуно тачном, док је сазнање засновано кроз криминалистичко-обавештајне делатности, ангажовањем извора, процес стицања, и завршен је тек када се другим проверавањима, применом осталих криминалистичко-обавештајних метода, претвори у чињеницу.

Повећање знања у криминалистичко-обавештајној бази и умањивање непознаница о трендовима криминала, криминалним организацијама, извршиоцима, основна је одредница криминалистичко-обавештајног извора. Реализација интереса заједнице, када је у питању контрола криминалних делатности, је стратешки значај, а стварање услова за то је тактички циљ.²⁰

Свест да је добра обавештеност предуслов за успешност у супротстављању криминалу, присутна је у свету, што значајно доприноси укупној активности полиције. Сматра се да поједине државе 90% сазнања о криминалу прибаве путем криминалистичко-обавештајних делатности.²¹

Процес у коме се врши процена криминалистичко-обавештајне информације, обухвата серију активности и процедура, које воде ка најпрецизнијим и највалиднијим закључцима, који се могу добити из информација којима располажемо при процени. У наредним табелама изложићемо методе које се користе у полицијама земаља Европе, за процену извора и капацитета информације.

¹⁹ Интернет сајт <http://www.ncis.co.uk>, доступан 18.6. 2002. године.

²⁰ Јовић, В.: *Криминалистичко-обавештајни рад, појам и криминалистички аспект*, Правни факултет, Крагујевац, 2004.

²¹ Интернет сајт <http://www.ncis.co.uk>, доступан 18. 6. 2002. године.

БЕЗБЕДНОСТ

Метод одређења поузданости криминалистичко-обавештајног извора

Оцена	Опис	Запис
А	Увек поуздан	Нема сумњи у аутентичност, веродостојност, компетентност, историја извора је поуздана у свим случајевима.
Б	Углавном поуздан	Извор који је у већини случајева доказан као поуздан.
В	Понакад поуздан	Извор који је у већини случајева доказан као непоуздан и безвредан.
Г	Непоуздан	Извор који је у прошлости рутински доказан као непоуздан, или постоји нека сумња о аутентичности, веродостојности или компетентности, нпр. информација потиче из друге или треће руке.
Д	Непроверен извор	Не значи да је информација непоуздана, и поред тога је треба узимати са обзривошћу.

Табела број 1 приказује метод одређења поузданости криминалистичко-обавештајног извора²²

Метод одређења вредности сазнања из криминалистичко-обавештајног извора

Оцена	Опис	Запис
1	Тачна	Када се зна да је информација истинита без резерве.
2	Верује се да је тачна	Када је информација лично позната извору, али није особи коју извештава.
3	Вероватно тачна	Када информација није лично позната извору, али је потврђује друга сакупљена информација.
4	Не може се оценити	Када је информација непозната извору, нити се на други начин може потврдити.
5	Сумња се да је погрешна	Информација се узима са високим степеном опрезности, и тражи потврђивање из више поузданих извора.

Табела број 2 приказује одређење вредности сазнања из криминалистичко-обавештајног извора²³

КОРИШЋЕЊЕ ИНФОРМАЦИЈА ИЗ ИЗВОРА

Криминалистичко-обавештајне информације добијене од извора имају статус "информације за рад" и, у зависности од процене вредности сазнања, добијају статус који је степенован нивоима заштите – а) "мора да зна"; б) "потребно

²² EUROPOL intelligence handling, Hague, 2000.

²³ EUROPOL intelligence handling, Hague, 2000.

је да зна" **в)** "треба да зна"; **г)** "може да зна"; **д)** "не може да зна".²⁴ Криминалистичко-обавештајни подаци из извора се достављају у форми извештаја, без могућности сазнања о начину доласка до информације, тако што обавештајна информација може бити представљена само лично и пренета под ситемом заштите, никада отворено. Уводни или евиденциони део криминалистичко-обавештајне информације се шифрује, тако да кључ остаје у рукама одговорног службеника за вођење извора, а сви остали, према скали се упознају са текстом, где су кључне идентификационе ознаке затворене. На основу нивоа степеновања, дозвољен је улаз у информацију, на начин којим се не ремети целина сазнања и не излази из предмета сазнања.

ОСОБИНЕ КРИМИНАЛИСТИЧКО-ОБАВЕШТАЈНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ

Информација је универзално средство саобраћања људи са светом и међусобно. Као таква, информација је један од главних видова и оруђа човекове практичне и теоријске делатности. Постоји између два човека, али и између човека и машине. Информација је податак који нешто значи. Ако је знак увек знак нечега, онда је информација обавештење о нечему и за некога. За постојање информације или њено примање у релацији у којој постоји знак, неопходно је да буде присутан барем један свестан фактор. Податак може бити информација само онда када га прималац може правилно третирати, само када нешто значи. Са становишта савременог научног сазнања немогуће је тачно дефинисати шта је информација. Међутим, верује се да се ми налазимо у уређеном свету и да су закони који су откривени важећи, независно од места и времена. С обзиром на немогућност научног доказа постојања реалности у којој живимо, остављамо по страни порекло и значење многих појава. Информација може постати само ако постоји носилац. Информације имају три различита аспекта: синтаксни, семантички и прагматични. Синтакса описује правила понашања носиоца информација. Семантички аспект информације односи се на значење поруке. У случају семантичког аспекта, нисмо заинтересовани како је информација примљена или за њену синтаксу, већ само за њено значење, а то се даље користи у сврху њене интерпретације, или у процесу доношења одлуке. Информација је однос између могућих одговора - пре и после пријема поруке (*Luj-Marsel Briljon*).²⁵

Да би криминалистичко-обавештајна информација имала капацитет она би требало да: **а)** буде проверљива; **б)** буде прецизна, према датим могућностима и према нормама методологије за прикупљање и обраду криминалистичко-обавештајних податка; **в)** повезује, објашњава и тумачи до сада прикупљене податке; **г)** може бити употребљена за предвиђање нових појава које у свом постојећем облику може да објасни, **д)** буде плодна; **ђ)** буде перспективна - применљива у даљој обради са другим сазнањима; **е)** гради пут за изградњу криминалистичко-обавештајне студије; **ж)** даје више крими-

²⁴ *EUROPOL intelligence handling*, Hague, 2004.

²⁵ Цигурски, О.: Информатика, Фото Футура, Београд, 2002.

БЕЗБЕДНОСТ

налистичко-обавештајних производа; **з**) омогућује предупређење (*превентивно реаговање*); **и**) гради извештај који усмерава криминалистичку истрагу; **ј**) даје трендове криминала; **к**) омогућава ефикасније праћење појаве из области безбедности, криминала; **л**) значајно ојачава криминалистичку истрагу; **м**) омогућава анализу националне безбедности; **н**) омогућава превенцију безбедносних изазова, ризика и претњи; **њ**) обезбеђује праћење криминалних активности изван граница државе; **о**) обезбеђује посматрање субјеката безбедносног интереса; **п**) омогућава превентивно истраживање и праћење криминалних делатности; **р**) осујећује инфилтрацију у државне органе; **с**) омогућава рано упозорење; **т**) идентификује нове модусе извршења кривичних дела; **у**) омогућава препознавање идентификатора криминалног деловања; **ф**) омогућује успешну прогностику; **х**) открива услове који доводе да настанка криминалне делатности; **ч**) омогућује изградњу криминалистичко-обавештајне мреже; **ц**) помогне идентификацију лица (извршиоца); **ш**) учини ефикаснијим потражне делатности, нарочито циљане.²⁶

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ОБАВЕШТАЈНИ ИЗВОР – ВОЂА ПРАВИЛА

За ефикасан рад криминалистичко-обавештајног извора на закону заснован, под будним оком вође, морају се поштовати начела и процедуре/правила, која управљају односом извор/вођа. Она се у европским, па и светским полицијама и службама за супротстављање криминалним делатностима, најчешће називају "**Златна правила односа извор/вођа**", без којих би смо, по мишљењу многих криминалиста на западу и полицијских теоретичара и истраживача, имали замагљену комуникацију са доста нејасних поступака. Истражујући област вођења извора, теоретичари и практичари су дошли до следећих правила: **а**) све састанке са извором унапред мора одобрити контролор; **б**) контролор мора одобрити и све друге планиране контакте са извором ако је одобрење дато унапред за низ контаката, услови морају бити забележени у службеном спису; **в**) контролор мора бити контраобавештајно информисан да се планирани састанци могу водити безбедно и, с тим у вези, поставља услове за које сматра да су потребни; **г**) вође морају указати на могућу небезбедност локације на којој воде састанак; **д**) протокол о овлашћеним контактима мора бити уредно ажуриран; **ђ**) о непредвиђеним састанцима и контактима мора се поднети извештај контролору у најбржем могућем року; **е**) двојица вођа морају бити додељена сваком извору; **ж**) мора постојати споразум који гарантује да вођа увек може наћи контролора, или његовог овлашћеног заменика и да извори могу наћи вођу када је то неопходно; **з**) извори морају попуњавати датиране и временски обележене "*контактне листове*" и "*извештаје о информацијама*", чим је то реално изводљиво, након састанка или контакта; **и**) два²⁷ полицијска службеника се морају

²⁶ Манојловић, Д.: Криминалистичко-обавештајни рад, препознавање појава из окружења, *Безбедност* број 6/04., Београд, 2004.

²⁷ Захтев да се два службеника из Јединице за рад са криминалистичко-обавештајним изворима састају са извором, не односи се на оне случајеве када се ради о састанку између извора и службеника који ради тајно (*прикривени истражитељ и др.*), у току овлашћене тајне истраге.

састајати са евидентираним извором;²⁸ j) контролори се морају сретати са изворима за које су одговорни обавезно једном годишње.²⁹

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Обавештајни капацитети су неопходни за откривање и супротстављање криминалним делатностима. Развијање заштићеног, професионалног криминалистичко-обавештајног капацитета, који ће на најбољи начин искористити могућности када буду успостављене савремене структуре (*криминалистичко-обавештајна служба*) у полицији, од највеће је важности.³⁰

Тренутно, у полицији Републике Србије не постоји ефикасан криминалистичко-обавештајни рад за прикупљање криминалистичко-обавештајних података, коришћењем криминалистичко-обавештајног извора, као ни интегрисан систем за вођење и примену криминалистичко-обавештајних операција уз коришћење извора.

Криминалистичко-обавештајни извор би убудуће требало схватити као изузетно значајан (*златан*) чинилац, који доприноси свим активностима полиције, како би она своје деловање усредредила на право место и била ефикасна у раду. Изградња криминалистичко-обавештајне мреже је кључ будућег успеха или неуспеха полицијске делатности, на супротстављању криминалним делатностима.

Суштина нове стратегије лежи у томе да се општа полицијска делатност издигне и главну пажњу усмери на стварање и култивисање криминалистичко-обавештајног рада. Краткотрајни ефекти драматичних полицијских операција у очима јавности не доприносе отклањању опасности и успостављању жељеног нивоа безбедности.

Правна заштита би се требала развијати у два правца: прецизно законско одређење места и улоге криминалистичко-обавештајних делатности, операција и извора - са једне стране и заштита слобода и права човека и грађанина, као и извора, са друге стране.

Погођено лице не сме знати за криминалистичко-обавештајну делатност извора. Полицијски службеник је дужан да чува тајност извора и одговоран је за његово неовлашћено откривање. Тужилац мора чувати тајну ради безбедности извора и његовог даљег коришћења.

²⁸ Препоручени стандард је да су обојица обучене вође. У случају када је извор особа женског пола, један од двојице вођа мора бити истог пола као и извор. У случају да је извор малолетник, један вођа мора бити из области рада са малолетницима.

²⁹ Контролор врши процену квалитета односа вође и извора и контролише питања добробити и безбедности. Види: *Europol intelligence handling*, Hague, 2004.

³⁰ NOCC- COSPOL doc.- Свеобухватна детаљна оперативна стратегија планирања рада полиције, закључак број 44, Tampere, Finska, The EU Council decided at 1st meeting in Tampere, october 1999.

БЕЗБЕДНОСТ

Треба дозволити да полицијски службеник може покренути тужбу пред судом, са образложењем да ће дозволом за сведочење о извору бити угрожен извор и он лично.

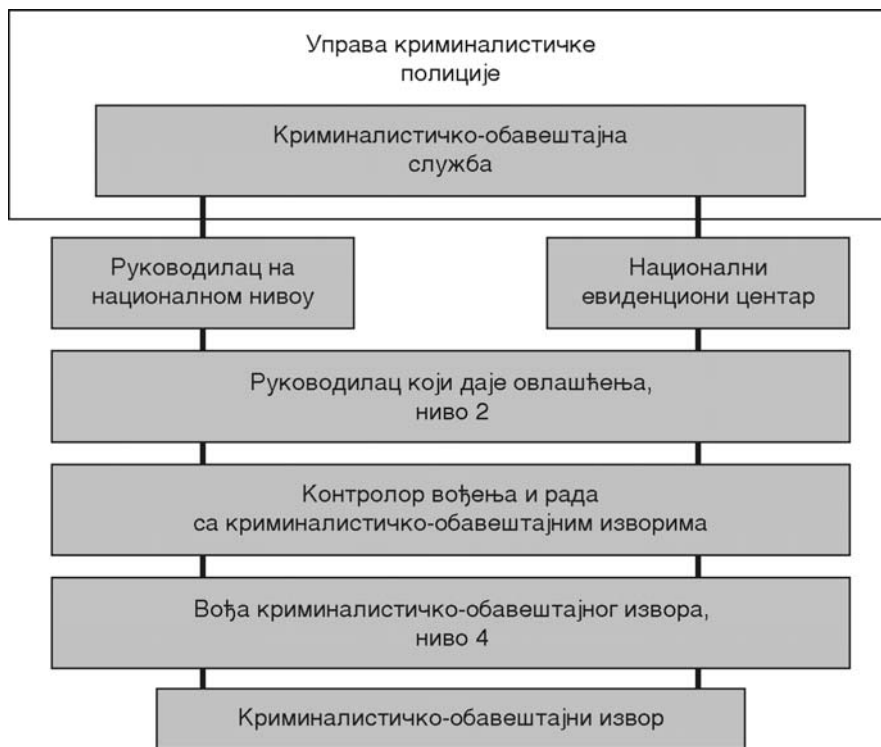
Криминалистичко-обавештајни извори су скоро увек криминалци. Уколико то нису, не би имали приступ другим криминалцима, што је управо оно што их чини корисним за криминалистичке службе. Због тога што су криминалци или блиски сарадници криминалаца, они ће вероватно бити неповерљиви, па им је потребна чврста контрола и јасне инструкције о томе како треба да се понашају да би заштитили себе и о томе шта могу, а шта не смеју да ураде.

Неки криминалистичко-обавештајни извори имају искрен однос са својим руководиоцима и могу себе довести у прилично велику опасност како би дошли до информације, што се од њих и тражи и што је за добробит друштва. У одређеној мери, однос са руководиоцима је партнерски, што се мора држати на професионалном нивоу. То значи да не сме постојати сумња према томе да ли извори носе одговорност када се сложе да сарађују са хендлерима.

Криминалистичко-обавештајном извору треба јасно ставити до знања да: он мора преузети одговорност за сопствену безбедност и не сме преузимати ризик без консултовања са хендлерима; ако настави да врши кривична дела док је ангажован, подлеже хапшењу, осим уколико му није додељен статус укљученог извора и ако остане у оквиру прецизно наведених ограничења; он мора долазити на састанке, мора се повинovati договореним методама комуникације; уколико му инструкције нису јасне, мора то рећи и затражити разјашњење; не сме никог другог доводити на састанке са хендлерима без његове претходне сагласности; мора обавестити хендлера уколико је откривен; није посао извора да одлучи о томе које ће информације дати следећи пут - он мора да да све прикупљене информације и мора се, по потреби, консултовати са хендлером о томе шта треба да уради; никада не сме да делује као "агент провокатор", да друге намамљује или доводи у замку.

Изградња јединствене јединице у оквиру криминалистичко-обавештајне службе³¹ за рад са криминалистичко-обавештајним изворима, на **националном, регионалном и локалном** нивоу, као и **проблемски** (прекогранични, организовани и др.) од **највеће је важности за будућност борбе против криминала**, много важнија него било која способност полиције исказана борбеном вежбом у претпостављеној ситуацији (талачка ситуација, терористички акт, и др.). Такође, од пресудне важности за будућност полицијске делатности и њен утицај на криминалну делатност, је увођење приступа који ће бити руковођен криминалистичко-обавештајним радом, што захтева штабну организацију и висок ниво стручности, цртеж број 1.

³¹ Округли сто о координацији борбе против криминала у Србији - програмска област број 4, Одељење за спровођење закона, OSCE - Мисија у Србији и Црној Гори, Београд, 2003.



Цртеж број 1 приказује организацију структура полиције са нивоима за рад и вођење криминалистичко-обавештајних извора³²

Криминалистичко-обавештајне информације о делатности криминалних организација, група и појединаца се у будућности не могу прикупљати "случајно притеклим информацијама", оне се морају системски прикупљати пре него безбедносни изазов, ризик или претња, ступе на сцену производећи последицу. Уситњавање послова вођења криминалистичко-обавештајних извора на нивое мањих територијалних јединица, без централне јединице за интегрисано функционисање криминалистичко-обавештајних извора на територији Републике Србије, је још једна специјалност непознавалаца функције криминалистичко-обавештајног извора.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бошковић, М.: *Савремене тенденције у супротстављању организованом криминалитету и корупцији*, Дефендологија, бр. 11-12, Бања Лука, 2002.
2. Бошковић, М.: *Транснационални организовани криминал*, Полицијска академија, Београд, 2002.

³² *Europol intelligence handling*, Hague, 2004.

БЕЗБЕДНОСТ

3. Бошковић, М.: *Облици организованог криминалитета у нашем законодавству*, "Безбедност" бр. 3, МУП РС, Београд, 2003.
4. Водинелић, В.: *Проблематика криминалистичко-тактичких института - информант, информатор и прикривени полицијски извиђач у демократској држави II део*, "Безбедност" број 2/94, Београд, 1994.
5. Водинелић, В.: *Криминалистика*, Београд, 1987. стр. 51.
6. Gros, H., Geerds, F.: *Handbuk der kriminalistik*, Band II, 1978, p. 75
7. Welder, H.: *Erlaubte und Unerlaubte Fahndungsmethodem*, *Kriminalistik*, 1970., str.44.
8. Werner, A.: *Orgaanisierte Kriminalitat, fiktion oder flealltat, Bestandsaufnahmo und perspektiven der verbrechersbekemftung*, *BKA*, Band 27, 1982, str.45-48.
9. Игњатовић, Ђ.: *Криминалитет и реаговање државе*, XV семинар права, Будва, 2003.
10. Интернет сајт [http:// www. Interpol.com/public/cia/ciafaq.asp](http://www.Interpol.com/public/cia/ciafaq.asp)
11. Интернет сајт <http://www.polise.se/Nacional Crime Inteligence Department>,» NCID»,
12. Интернет сајт [www. Shopping. Givent at](http://www.Shopping.Givent.at),
13. Интернет сајт www.bundeskriminalant.de inteligence Unit,
14. Интернет сајт www.freedominion.ca/phpBB2/rievtopic.php.CrimeinteligenceCanada /CISK/
15. Интернет сајт [http:// www.ncis.co.uk](http://www.ncis.co.uk),
16. Интернет сајт www.poliziasfeto.it/pds/index.html
17. Интернет сајт www.mopo.gr.
18. Интернет сајт www.europol.eu.int
19. Jeschke, J. (1998): *Organisierte Auslander kriminalitat und internationale zusammen enarbeit am Beisptel der drogen kriminalitat*. Wisbaden: BKA, str. 35/98
20. Јовић, В.: *Криминалистичко-обавештајни рад, појам и криминалистички аспект*, Правни факултет, Крагујевац, 2004.
21. Jons, C.: *International security in a global age*, University of Leeds, 2000.
22. Корж, В.П.: *Корупцијске везе организованих криминалних група и организација - криминалистичка анализа*, "Гасударство и право" бр. 8, 2002.
23. Манојловић, Д., Јовић, В.: *Национална криминалистичко-обавештајна служба*, "Безбедност" број 3/04, Београд, 2004.
24. Манојловић, Д.: *Криминалистичко-обавештајни рад - препознавање појава из окружења, прикупљање обавештајних података*, "Безбедност", број 6, Београд, 2004.
25. Симоновић, Б.: *Криминалистика*, "Правни факултет", Крагујевац, 2004.
26. Симоновић, Б.: *Прибављање и оцена исказа пред полицијом и на суду*, "Правни факултет", Крагујевац, 1997.
27. Симоновић, Б. (2002): *Нове методе криминалистичког планирања*, "Безбедност" бр. 5, МУП Републике Србије, 2002.
28. Сборник: *Организована преступништва*, Академија МВД Русија, Москва, 1989.
29. Сборник: *Организована преступништва 2*, Академија МДВ Посија, Москва, 1993.
30. Фатић, А.: *Криминал и друштвена контрола у источној Европи*, "Институт за међународну политику и привреду", Београд, 1997.
31. Фатић, А.: *Предавања на курсу "Организовани криминал и политика борбе против организованог криминала"*, Центар за менаџмент, Београд, 2004.

32. Friedrich, K.: Извештај о радном састанку савезног криминалистичког уреда, Wiesbaden, 1.
33. Fullkrug, M.: *Могућности борбе против организованог криминала*, избор 02/88.
34. Frederich, K. K.(1996): *Sicherheitsschlere gegen dos Krebsubel OK»- Bekampfung der organisierten kriminalitat* - Ein Bericht uber die.Wisbaden: BKA- Arbeitstagung, str.4/96.
35. Howe, S.: *Слабости обавештајног рада (Failing Intelligence)*, POLICING TODAY, 2/97, ст. 23-25
36. *Europol intelligence handling*, Hague, 2004.године.
37. NOCC - COSPOL doc.- Sveobuhvatna detaljna operativna strategija planiranja rada policije, zaključak broj 44, Tampere, Finska, The EU Council decided at 1st meeting in Tampere, october 1999.
38. Округли сто о координацији борбе против криминала у Србији-програмска област број 4, Одељење за спровођење закона, OSCE- Мисија у Србији и Црној Гори, Београд, 2003.

**THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF
CRIME-INTELLIGENCE SOURCES**

Abstract: Bearing in mind that in future both individuals and criminal organizations will be more and more efficient and effective in committing criminal offences, the author emphasizes the fact that combating crime in the third millennium imposes the use of numerous crime-intelligence methods that would be carried out through a number of crime-intelligence operations. One of the most important crime-intelligence techniques is the method of crime-intelligence sources.

Key words: crime-intelligence source, crime-intelligence operations, gathering crime-intelligence information.

**Жељко МОЈСИЛОВИЋ,
МУП Републике Србије**

УПРАВЉАЊЕ И РУКОВОЂЕЊЕ ТОКОМ ТАЛАЧКИХ СИТУАЦИЈА

Резиме: Прва асоцијација на питање како решити ситуацију држања талаца од стране терористичке групе су - специјалне антитерористичке јединице. Неспорно је да једну од најважнијих улога у операцијама ослобађања талаца имају специјалне јединице, али без добро испланиране, осмишљене и вођене операције ни најбоље обучене специјалне јединице не могу решити ситуацију. Специјалне јединице су само део система противтерористичке операције ослобађања талаца, а да ли ће оне бити ангажоване или не, зависи првенствено од одлука које буду донели и корака које буду предузели тимови за управљање и руковођење у талачким ситуацијама. Да би талачка ситуација била решена на најбезбеднији начин, потребно је синхронизовано и координисано деловање свих служби укључених у решавање кризне ситуације. Правилним информисањем јавности и оперативном сарадњом са службама других држава, последице кризне ситуације могу бити сведене на минимум.

Кључне речи: талачка ситуација, оперативни штаб, служба за ванредне ситуације, тимови за управљање и руковођење, запоседнути објекат.

УВОД

Основна карактеристика тероризма је дестабилизација и угрожавање основних друштвених, социјалних и политичких вредности државе и друштва. Терористички акти наносе велике материјалне штете и угрожавају животе и здравље људи. Имајући у виду да су извори претњи од тероризма комплексни и да се често преплићу, терористички акти увек са собом повлаче могућност ескалације и ризик од избијања катастрофа. У последњим случајевима терористичких аката држања талаца на простору Русије¹, показало се да су све чешће мете терориста објекти у којима се налази велики број цивила, што са собом носи много погинулих, повређених и траумираних људи.

¹ Најпознатији случајеви држања талаца у последњих неколико година су ситуација у московском позоришту Дубровка 2002. године, када су 53 чеченских терориста за таоце узели 850 људи, као и талачка ситуација у основној школи у Беслану-Северна Осетија 2004. године, када су 30 терориста за таоце узели 1100 особа од којих су више од пола деца школског узраста.

Свесно планирање управљања противмерама у ванредним ситуацијама представља озбиљан задатак за све надлежне службе. Поред превентивних активности специјализованих служби, неопходно је развити институционални систем заштите и побољшати безбедност потенцијално угрожених објеката. Основни циљ једне државе је потпуно поштовање грађанских и људских права и безбедност људи и имовине. У складу са тим државне власти морају имати посебне законе о начину управљања мерама и организацији заштите у ванредним ситуацијама. Закон треба да утврђује и одређује јединствени оквир задатака и одговорности различитих нивоа државних, владиних и локалних система за превенцију кризних ситуација и катастрофа, а у случају да дође до катастрофе закон треба да дефинише и активности појединачних организација све до периода опоравка. Поводом све већег броја терористичких аката у свету, који угрожавају безбедност, потребно је усагласити планове за ванредне ситуације различитих служби и остварити тесну сарадњу, како у ванредним ситуацијама, тако и у обуци припадника служби који учествују у решавању ових случајева.

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ СИСТЕМ УПРАВЉАЊА И РУКОВОЂЕЊА У ВАНРЕДНИМ СИТУАЦИЈАМА

Кризне ситуације и катастрофе можемо једним именом назвати ванредне ситуације.² Ванредне су оне ситуације у којима долази до угрожавања живота, здравља и имовине грађана, као и ситуације када долази до нарушавања услова неопходних за живот људи. Ванредне ситуације могу бити природне (ветар, снег, поплаве), вештачке (терористички акти), комбиноване (пожари), техничко-технолошке (саобраћај, индустријске несреће).

Управљање мерама се може дефинисати као процес планирања, организовања, вођења и контролисања одређене радње, људства које је одређено да изврши ту радњу и коришћења свих расположивих средстава да се постигну назначени циљеви. Управљање мерама у ванредним ситуацијама представља скуп активности које треба да реализује Влада, министарства, органи локалне самоуправе, предузећа и грађани и неопходно је формирање структуре који ће координирати те активности. Потреба постојања посебног програма за управљање мерама и интегрисаног система за спасавање у ванредним ситуацијама, заснована је на јединственим принципима наведеним у регулативама Европске уније. Заштита у ванредним ситуацијама је национално питање. Субјекти за њено спровођење су органи формиран за ту сврху, државне и локалне владине организације, удружења добровољаца, установе и предузећа, па чак и грађани појединци. Поред сопствених снага у оваквим

² Документом о реформи МУП Р.Србије 2002. године предложено је формирање посебне организационе јединице за заштиту у ванредним ситуацијама (Дирекција за заштиту у ванредним ситуацијама), чији је циљ јединствено управљање заштитом у ванредним ситуацијама и руковођење радом одоварајућих органа у време настанка, одвијања и отклањања последица ванредних ситуација.

БЕЗБЕДНОСТ

ситуацијама може се рачунати и на међународну помоћ засновану на претходно потписаним билатералним и мултилатералним споразумима.

Имајући у виду разноликост задатака и бројност организација које учествују у систему управљања и руковођења у ванредним ситуацијама, неопходно је да се обезбеди регулисана и усклађена сарадња. Потребно је успостављање јединственог система руковођења, организовања грађана и логистичке подршке. Држава треба да има националну стратегију о заштити и деловању у ванредним ситуацијама, која између осталог регулише оснивање и рад професионалне организације задужене за ванредне ситуације. Основни циљ националне службе за ванредне ситуације је да се обједине све активности усмерене ка заштити живота, здравља и имовине грађана и очувања услова неопходних за живот, што уједно дефинише и одговорност пред грађанима и њиховим представничким телима за стање заштите и деловања у ванредним ситуацијама.

У случају терористичког деловања, служба за ванредне ситуације координира активности других државних органа у зависности од врсте претње: ватрогасаца, спасилачких организација, полицијских и војних органа, јавних предузећа, медицинских служби итд. Поред послова координирања, служба за ванредне ситуације учествује у превенцији и ублажавању последица путем алармирања, информисања, евакуације становништва и његовим снабдевањем заштитном опремом. У "западним" земљама (Француска, Италија, Аустрија, Данска, Шведска) националне службе за ванредне ситуације су обично у саставу Министарства унутрашњих послова, али не и у саставу полицијских снага. Да би се обезбедиле адекватне линије командовања такве службе су обично подређене министру унутрашњих послова. Поред свега наведеног национална служба за ванредне ситуације контролише и усмерава друге службе и организације по питањима израде и деловања у складу са плановима за поступање у ванредним ситуацијама које су те службе и организације дужне да имају.

ПЛАНОВИ ЗА ВАНРЕДНЕ СИТУАЦИЈЕ

Основни део система управљања и руковођења у ванредним ситуацијама представља план мера и поступака у ванредним ситуацијама. Плански приступ деловања у ванредним ситуацијама је неопходан уколико се желе добри резултати у погледу заштите људи и њихове имовине. Планирање је одређена људска активност која има за задатак да предвиди и усмери развој одређене појаве у неком будућем временском периоду. Плански приступ је основа за организацију служби и њихово техничко и кадровско оспособљавање и услов за ефикасно деловање у ванредним ситуацијама.

Све службе и организације од државног значаја, јавна предузећа и друге организације су дужне да имају разрађене и усаглашене планове мера и поступака у ванредним ситуацијама. Планови мера и поступака у ванредним ситуацијама представљају опис поступака, међусобног информисања,

одлучивања, одржавања везе и поступања у ванредним ситуацијама. Циљ ових планова је да се обезбеди адекватно реаговање ради заштите живота и здравља људи, опреме и инфраструктуре и свођења последица кризне ситуације на најмању могућу меру. Да би службе и организације могле да пруже адекватан и благовремен одговор у кризним ситуацијама, неопходно је да се унапред одреди програм поступака, тимови за управљање и руковођење, инфраструктура и начин обуке особља укљученог у решавање кризне ситуације.

Свака од ових служби и организација је дужна да формира и развије организациону структуру и примени регулативу, праксу и процедуру, која ће бити способна да брзо одговори на било какву повећану претњу по безбедност. Сходно томе, треба припремити флексибилне планове за ванредне ситуације, како на нивоу државе, тако и на нивоу сваке организације појединачно. Све поменуте службе и организације морају периодично прилагођавати одговарајуће елементе свог плана за ванредне ситуације према процени, захтевати од одговарајућих структура власти да дефинишу и доделе задатке министарствима, службама и осталим организацијама, како би израдили квалитетан и усаглашен план. Само постојање планова не чини успешно постизање очекиваних резултата, већ означава правце за она деловања која омогућују остваривање постављених циљева. Службе и организације треба да обезбеде да се принципи спровођења мера које су прописане у плановима примене до практичног нивоа и буду усклађени са стварним стањем на терену.

Планови мера и поступака у ванредним ситуацијама треба да садрже: начин прикупљања података о догађају, начин на који се врши процена ситуације, обавезе различитих нивоа команди, обавезе појединачних учесника, концепт о начину обављања конкретних задатака, систем за концентрацију снага и формирање тактичких група, начин пружања свеобухватних услова за пружање помоћи, када и како користити разне ресурсе потребне за извршавање задатка, безбедносне норме током акције, обавештења и наредбе за приправност, знаке, сигнале или обележја која се користе током акције, начин алармирања, командна наређења и правила, планиране залихе и начин њихове дистрибуције, оперативне процедуре, географску документацију, мапе, документацију за комуникацију, материјал, техничке и здравствене услуге. У плановима за ванредне ситуације морају се детаљније предвидети начини санације последица, као и материјална и финансијска средства за реализацију тог посла.

По добијању обавештења да је дошло до кризне ситуације, све службе и организације су обавезне да предузму мере за узбуну које су унапред предвиђене и наведене у плановима за ванредне ситуације тих служби и организација. Мере које се прве предузимају обухватају достављање информације свим надлежним руководиоцима, процену исте и договор надлежних руководилаца о плану даље акције. Орган или организација која је добила информацију о кризној ситуацији је дужна да сакупи што више података о

БЕЗБЕДНОСТ

истој, како би се направила исправна процена ситуације. По извршењу процене ситуације иста се доставља органима и организацијама на које се односи и предузимају се даље мере у складу са плановима за ванредне ситуације. Адекватна обука и периодично извођење вежби најбоља су припрема за ефикасно реаговање. Обука треба да обухвата упознавање са различитим врстама ванредних ситуација, акцијама које треба предузети и очекиваним понашањем особа које су директно угрожене. Тренинзи треба да укључе организационе и комуникационе аспекте планова за ванредне ситуације, као и коришћење и проверу средстава и опреме. Поред заједничких вежби свих служби, треба спроводити и појединачне вежбе специјализованих тимова. Симулација ванредне ситуације треба да буде што реалнија, како би учесници што боље увежбали поступке и акције које треба да предузму. Планови за ванредне ситуације треба да буду класификовани као поверљив материјал, а његова дистрибуција контролисана. Сва лица која су укључена у решавање кризне ситуације треба да буду упозната са садржајем плана колико је то потребно у складу са њиховим дужностима и одговорностима.

ТИМОВИ ЗА УПРАВЉАЊЕ И РУКОВОЂЕЊЕ ТОКОМ ТАЛАЧКИХ СИТУАЦИЈА

Кризне ситуације настале узимањем талача од стране неке терористичке групе, сврставају се у ванредне ситуације изазване људским деловањем. Специфичност оваквих ситуација односи се на комплексност проблема и бројност актера укључених у решавање кризне ситуације. Велики број укључених актера захтева и добро организоване и усаглашене тимове за управљање и руковођење у талачким ситуацијама. Управљање и руковођење у талачким ситуацијама подразумева доношење одлука, издавање наређења, ангажовање материјалних и финансиских средстава, обавештавање грађана, а све у складу са плановима за ванредне ситуације. За овај рад су посебно интересантне ситуације држања талача. Држање талача је посебан вид узимања талача путем задржавања једног или више лица силом, претњом или на други начин. Овде се пасивни субјект лишава слободе тамо где се затекао, а задржава тако што се извршилац забаракидирао заједно са њим. (Милошевић, 1990:19.). Пошто држава не може дозволити испуњавање политичких захтева које постављају извршиоци терористичког акта узимања талача, предузимају се мере ради отклањања претње и ослобађања талача. Свака кризна ситуација у којој су узети таоци представља шок, па је потребно одређено време да се учесници приберу и снађу у новонасталој ситуацији. Време је потребно и да би се превазишла почетна напетост, у којој сваки непромишљен потез било ког од актера може да има трагичне последице. Зато су за управљање и руковођење у оваквим ситуацијама потребни унапред одређени и увежбани тимови.

Тимови за управљање и руковођење организују се на три нивоа:

1. Стратегијски ниво,
2. Оперативни ниво,
3. Тактички ниво.

Тростепени ниво управљања и руковођења показао се као успешан у већини система данашњег друштва који имају разрађене планове поступања, и тимове за управљање и руковођење у ванредним ситуацијама³.

Први ниво - стратегијски

Након сазнања о извршеном терористичком акту држања талаца, обавезно је формирање кризних штабова. На стратегијском нивоу активира се државни командно-контролни центар, а на оперативном нивоу оперативни штаб. Служба за ванредне ситуације активира предвиђене центре и предузима друге мере у складу са плановима поступања у ванредним ситуацијама. За извршно руковођење у овим ситуацијама надлежан је командант државног командно-контролног центра. Државним командно-контролним центром, руководи председник владе или државе (у зависности од државног система), или његов представник (лице које он овласти). Чланови државног командно-контролног центра⁴ су:

- Председник владе/државе;
- Министар иностраних послова;
- Министар одбране;
- Министар унутрашњих послова;
- Правни специјалисти;
- Чланови који се укључују по потреби.

Командант државног командно-контролног центра је задужен за доношење стратегијских одлука и највиши је ниво у ланцу командовања. Лично именује руководиоца на оперативном нивоу, односно руководиоца оперативног штаба.

Други ниво - оперативни

На оперативном нивоу активира се оперативни штаб⁵. Оперативним штабом руководи командант. Командант оперативног штаба је:

³ У Великој Британији систем управљања противмерама је подељен на три нивоа - Златни (стратегијски), сребрни (тактички) и бронзани (операциони) ниво. У Мађарској такође постоје три нивоа за руковођење (кабинет за националну безбедност владе, антитерористички координациони комитет и теренски комитет за руковођење кризним ситуацијама).

⁴ Поводом терористичких напада на Лондон активиран је "План Кобра" којим је предвиђено формирање кризног штаба који треба да координира све акције цивилних и државних служби у кризној ситуацији. Руковођење штабом и попис чланова зависе од конкретне ситуације. У ситуацијама као што је ова штабом руководи премијер Тони Блер, а чланови су министри одбране, унутрашњих послова, саобраћаја, војни и полицијски врх и други чланови по потреби.

⁵ У Мађарској је 1994. године од стране Министарства унутрашњих послова формиран "Антитерористички координациони комитет" чији је задатак да у случају терористичког напада организује, потврди, помогне, координира посао различитих организација које су укључене у решавање кризе.

БЕЗБЕДНОСТ

1. Овлашћено лице полиције или војске⁶ - (док се таоци не ослободе).
2. Овлашћено лице службе за ванредне ситуације - (до коначног санирања последица)

Чланови овог штаба су:

- Представник полиције;
- Представник војске;
- Представник службе за ванредне ситуације;
- Представник обавештајне службе;
- Представник објекта у коме се десио инцидент;
- Представници других служби укључених у решавање ситуације;
- Чланови који се укључују по потреби.

Оперативно руковођење јединицама које предузимају мере према извршиоцима акта спада у надлежност особе која је овлашћена, или тренутно расположива са највишим рангом у полицији или војсци. За потребе ванредне ситуације неопходно је оспособити просторије за оперативни штаб и обезбедити средства за директну комуникацију између свих субјеката укључених у решавање кризне ситуације. Командант оперативног штаба доноси одлуке о начину и правцима деловања, одговоран за руковођење операцијом, одобрава планове и издаје наређења за даље активности. Задаци овог штаба су: руковођење јединицама на месту инцидента, координација између служби укључених у решавање кризне ситуације, одређивање неопходних корака, усмеравање активност различитих група на лицу места (тим за преговоре, истражни тим, тим за минско-експлозивна средства, тим за оружану интервенцију, тим за надгледање), предузимање мера за прикупљање информација које су од значаја за решавање случаја, предузимање мера за скретање саобраћаја, предузимање мера о обавештавању грађана у близини места догађаја, евакуација подручја, обавештавање јавних служби, вођење записа о предузетим поступцима. Првенствени задаци руководиоца оперативног штаба су: што пре идентификовати извршиоце и жртве, одредити тачну локацију извршилаца и жртава на одређеном простору, контрола ситуације на лицу места, на који начин неутралисати извршиоце (преговорима или оружаном интервенцијом), на који начин постићи сигурност - талаца, јавности, полицајаца и по могућности извршилаца.

Трећи ниво - тактички

На тактичком нивоу делују групе са специфичним задацима и организацијом. По потреби се формира један или више тактичких штабова у зависности од конкретне ситуације. Руководиоци на тактичком нивоу су шефови тимова и

⁶ Да ли ће руководиоца оперативног штаба бити представник полиције или војске, зависи од тога да ли су за извршење задатка ангажоване полицијске или војне снаге.

група укључених у решавање кризне ситуације. Руководиоци на тактичком нивоу праве планове, предлажу начине решавања проблема из свог делокруга рада и дају га руководиоцу оперативног штаба на одобрење. Задужени су за спровођење донетих одлука и извршавање добијених задатака. Руководиоци на тактичком нивоу су дужни да израде заједничке планове ангажовања снага у случајевима непредвиђених дешавања. Ове групе можемо поделити на оперативну групу, административну групу и групу за подршку. Свака од ових група састоји се од више различитих тимова који имају специфичне задатке са истим циљем⁷.

1. Оперативна група је група чији је основни задатак контрола лица места и директно ослобађање талаца. Делатности у оквиру оперативне групе су у надлежности полицијских или војних снага. У њен састав улазе:

- Унутрашња и спољашња блокада лица места;
- Контролна станица;
- Преговарачки тим;
- Тим за оружану интервенцију;
- Тим за испитивање талаца.

По добијању информације да је дошло до терористичког акта узимања талаца и утврђивања тачне локације инцидента, неопходно је да снаге безбедности што хитније изврше унутрашњу и спољашњу блокаду лица места. Циљ унутрашње блокаде је спречавање евентуалног бекства терориста са лица места, или ширења претње на други простор. Постављањем спољашње блокаде лица места спречава се да се лица која не учествују у извођењу операције приближе лицу места и тако угрозе сопствену безбедност или безбедност извршења акције. У најкраћем року неопходно је извршити евакуацију цивила из угрожене зоне и исте сместити на сигурно место. Ако постоји могућност евакуацију изводити тихо и неприметно да не би узбунили отмичаре и довели таоце у опасност. За постављање унутрашње и спољашње блокаде ангажују се полицијске или војне снаге, а за евакуацију цивила подршку им пружају припадници службе за ванредне ситуације.

Након формирања унутрашње блокаде лица места потребно је формирање контролне станице. Контролна станица је место између унутрашње и спољашње блокаде, које је једино надлежно за контролу уласка и изласка лица из блокираног подручја. Формира се тим за испитивање талаца чији је задатак да од ослобођених талаца сазнају што више информација о дешавањима у запоседнутом објекту, или по окончању талачке ситуације кроз испитивање сазнају шта се дешавало у конкретној ситуацији.

⁷ ФБИ 1994. формира Групу одговорну за критичне инциденте (CIRG), која у свом саставу има: Јединицу за управљање кризама - (Crisis Management Unit - CMU), Тим за спасавање талаца - (Hostage Rescue Team - HRT), Тим за преговоре - (Critical Incident Negotiation Team - CINT), Јединицу профајлера, Јединицу за присмотру, Ваздухопловну активу итд.

БЕЗБЕДНОСТ

Већ по добијању информације о талачкој ситуацији ангажује се преговарачки тим чији је задатак да што пре да ступи у контакт са терористима и да покуша да сазна разлоге због којих су се отмичари одлучили на извршење терористичког акта, захтеве које постављају отмичари, као и да разговором добију време које је потребно тимовима за ослобађање талача оружаном интервенцијом, да изврше припреме за принудно ослобађање талача. Уколико преговори немају успеха наређује се оружана интервенција и принудно ослобађање талача које изводе наменске противтерористичке јединице.

3. Административну групу чине:

- Јединица за информисање медија;
- Јединица која се бави захтевима;
- Јединица за издавање кратких упутстава (брифинг).

Првенствени задатак ове групе је административне природе (сарадња са медијима, организовање испуњавања захтева на које је власт пристала, и организовање брифинга за тимове). Јединица за информисање медија је једина надлежна да медијима прослеђује информације добијене од оперативног штаба. Координацију делатности из области административне групе обављају јединице министарства унутрашњих послова, у сарадњи са службом за ванредне ситуације.

3. Група за подршку има задатак да пружи логистичку подршку оперативној групи у извођењу њених послова и задатака. Ову групу чине:

- Јединица за прикупљање обавештајних података;
- Јединица за контролу саобраћаја;
- Јединица за пружање медицинске помоћи;
- Истражни тим;
- Противпожарна јединица;
- Служба за снабдевање горивом;
- Техничко особље за одржавање објекта;
- Друге службе укључене у решавање инцидента.

У групу за подршку се могу сврстати све службе и организације које у конкретној ситуацији својим деловањем могу помоћи да се реши, као и да се изврши санирање последица кризне ситуације. Координацију делатности из области групе за подршку обављају јединице из састава службе за ванредне ситуације.

ПЛАНИРАЊЕ И ДОНОШЕЊЕ ОДЛУКЕ

Припрема противтерористичке операције треба да обухвата више елемената и то: пријем задатка, процену ситуације, доношење одлуке и израду плана, као и мере контроле од стране руководиоца. Поред планова мера и пос-

тупака у ванредним ситуацијама који су већ описани, у процесу управљања и руковођења у талачким ситуацијама израђују се и оперативни или процесни планови. Оперативни или процесни планови подразумевају планове за извршење појединих послова, задатака, акција и сл. (Талијан, 2001:103.). Оперативни планови најчешће подразумевају скуп више докумената у коме су одлуке руководиоца приказане и рашчлањене на одговарајуће активности, њихове носиоце, конкретне задатке ангажованих снага и средстава, према месту и времену. Добра процена ситуације и ваљано израђен план, гаранција су да се у великом проценту успешно изведе противтерористичка операција.

Процес планирања противтерористичке операције чине три основне фазе: предвиђање, одлучивање и израда плана. Одлучивање као фаза планирања се исказује избором оптималне варијанте решења проблема, радних задатака, одређених ситуација. Један од значајних елемената код одлучивања је и право на одлучивање. Право на одлучивање се одређује местом руководиоца у систему руковођења, и евентуално делегираним правом на одлучивање са непосредно вишег нивоа руковођења. Процес одлучивања је, у ствари, технологија мисаоног процеса обраде информација на основу којих се доноси одлука. (Стевановић, 1999: 93). Да би руководиоци одлучно, ефикасно и успешно планирали акције и донели одлуке о даљим корацима у спровођењу операције ослобађања талаца, неопходна је што боља обавештеност о терористима, што више података о намерама и мотивима, као и валидно коришћење тих података за доношење адекватне одлуке - детаљна анализа података. Када се не располаже са довољно информација да би могла да се изврши детаљна анализа података, одлука се доноси проценом ситуације. Неопходно је реално уважавање тренутног стања, правилна процена снага, како терористичких тако и својих. Увек се држати правила - не потцењивати терористе, а не прецењивати себе. За извођење сваке појединачне акције мора се израдити посебан план који треба да има елементе као што су: циљ акције, извођачи, средства, простор на коме ће се изводити и прецизно одређено време и место. Почетку извођења операције ослобађања талаца мора да претходи темељна провера добијених података. Обавезно је доследно поштовање плана од стране свих учесника у противтерористичкој операцији, самоиницијатива у појединим сегментима је пожељна, али само ако не излази из оквира плана. Обавезна је тајност припрема, почев од идентитета извођача операције, локације и времена извођења, па до припреме сваке акције појединачно. Законитост у извођењу операције је обавезна, али лукавство и обмана у постизању циља је пожељна. Најважније је изабрати најповољнији тренутак за извођење операције да би се у том тренутку постигао највећи ефекат.

Тростепени ниво управљања и руковођења подразумева и тростепени ниво доношења одлука. На стратегијском нивоу доноси се политичка одлука (да ли изаћи у сусрет захтевима отмицара, преговарати или извести напад), на оперативном нивоу доноси се оперативна одлука (односи се на службе које ће учествовати, средства која су потребна да би се спровела политичка

БЕЗБЕДНОСТ

одлука), на тактичком нивоу доноси се тактичка одлука (на који начин ће се извршити добијено наређење). За исправност одлука коју су донели, руководиоци лично одговарају. Пожељно је да се све одлуке које су донете у току извођења противтерористичке операције ослобађања талача уписују у књигу одлука⁸.

ИНФОРМИСАЊЕ МЕДИЈА

Неспорно је да било која кризна ситуација добија посебан публицитет и третман у јавности. Иако је свака кризна ситуација по природи јединствена, све оне имају неколико заједничких обележја: изазивају велико интересовање и реаговање локалне и светске јавности, увек су у центру пажње светских медија, утичу на судбине многих људи, организација или држава. Држава мора имати стандардну процедуру за преношење информација тако да нико, укључујући и оне који учествују у извођењу операције, не може поверљиве информације преносити медијима и другим особама који могу угрозити сигурност операције. У кризним ситуацијама јавности треба давати што мање информација које се односе на методе, средства и планове које користе терористи, као и поступке и мере које држава предузима у циљу превладавања оваквог стања. Прва изјава за штампу треба да буде кратка и да садржи само познате чињенице. Не треба говорити о садржају, напретку или оперативним тактикама. Официри који имају руководећу улогу у решавању кризне ситуације не треба да учествују на конференцијама за штампу. Медије треба ефикасно усмеравати и не дозволити им да угрозе извођење операције. Служба надлежна за давање информација у оваквим ситуацијама је:

1. Служба за информисање Министарства унутрашњих послова/одбране - у ситуацијама када је руковођење у надлежности неке од ових служби.
2. Служба за информисање националне службе за ванредне ситуације - у ситуацијама када руковођење у надлежности ове службе.

Свака од ових служби ће у складу са договором са руководиоцем штаба, страним амбасадама и другим службама укљученим у решавање кризне ситуације информисати јавност, водећи рачуна да: назначе само оно што се догодило, а не шта би се могло догодити; ставе акценат на бригу и саосећање са таоцима и њиховим породицама, а не на материјалну штету; не дају никакве информације о могућем узроку кризне ситуације; уколико се инсистира на коментарима објасне да се узрок не може саопштити пре него што службеници заједно са другим органима заврше са истрагом; не објављују имена жртава пре него што се обавесте њихови чланови породице; не саопштавају

⁸ У систему руковођења кризним ситуацијама у Великој Британији позната је категорија *Књига одлука*. *Књига одлука* је материјал у који сребрни (тактички) руководиоци уписује све одлуке које је донео док је руководио акцијом, време и место када је донео одлуку и разлоге због чега је донео такву одлуку. *Књига одлука* се архивира и по потреби користи у кривичном поступку против извршилаца кривичног дела, или поступку против руководиоца чије су одлуке довеле до негативних последица.

информације пре него што се провери њихова тачност; не прикривају истину и не нуде двосмислене изјаве, већ одмах демантују све нетачне информације; уколико се не располаже са одређеном врстом информације то треба посебно нагласити; треба износити само аргументе и ако је потребно понудити додатна објашњења. Након решења кризне ситуације треба настојати да се објасни шта је криза значила за актере и шта је све предузето да се отклони опасност и надокнади настала штета.

Саопштења за јавност треба да буду достављена особи која ће их саопштавати у писаној форми. Особа која ће се испред ових служби обраћати јавности треба да буде унапред одређена и адекватно обучена за овакве ситуације. Конференције за штампу треба да буду редовне и да се одржавају у унапред одређеној просторији која је опремљена потребним средствима комуникације. Породицама или организацијама укљученим у решавање кризне ситуације треба пружити помоћ по питању опхођења са медијима.

ОПЕРАТИВНА САРАДЊА

Пошто талачке ситуације не познају националне границе, посебну пажњу треба посветити сарадњи држава и служби у региону. Сарадња треба да се одвија у области законодавства, комуникација, времена у фази алармирања, размени официра за везу и заједничком увежбавању. Узимање талача као једна од врста кривичног дела отмице регулисано је нормама међународног кривичног права. На заседању Генералне скупштине ОУН, у децембру 1979. године, донета је "Међународна конвенција против узимања талача", чиме је овај тежак терористички акт универзално забрањен. Конвенција одређује узимање талача као дело против међународног права, а појам кривичног дела дефинише преко намере без обзира на циљеве и мотиве починиоца дела.⁹

У случају да кризна ситуација пређе националну границу, службе на чијој територији је наступила треба да задрже оперативну контролу све док земља на чију се територију кризна ситуација преселила не буде у могућности да изврши ефикасно преузимање. Након тога, док оперативни примат остаје код земље домаћина, мора се формирати мултинационална група за координацију деловања. То се најбоље постиже преко официра за везу. Да би се постигао координисани систем деловања потребно је разрадити и спровести компатибилан комуникациони систем и процедуру. Затим, утврдити јасно дефинисану централну тачку у свакој заинтересованој држави за рано обавештавање, како би ресурси могли бити на време мобилисани. Операцију водити у оквиру међународно прихваћених принципа који обухва-

⁹ Према чл. 1. ст.1 извршилац кривичног дела узимања талача је свака особа која лиши слободе другу особу у намери да њеним ослобађањем услови одређену радњу, пропуштање или трпљење од стране треће особе, што даље значи да је поред хтења да се изврши дело (отме друго лице) неопходна и намера да се извршењем дела постигне одређени резултат, тј. чињење или уздржавање трећег лица.

БЕЗБЕДНОСТ

тају четири корака за управљање противмерама у талачким ситуацијама - блокада, изолација, евакуација и преговарање.

Сви командно-контролни центри треба да обезбеде да се информације добијене као последица мера предузетих при прикупљању података, доставе осталим заинтересованим странама на најбржи могући начин. Све државе треба да сарађују са другим државама у циљу заједничког деловања у вези са терористичким актом. У случају да у талачкој ситуацији учествују страни држављани, без обзира да ли су извршиоци или жртве, све релевантне информације се достављају државама чији се грађани налазе у објекту или држави којој припада објекат (амбасада, ваздухоплов).

Да би се на најбољи могући начин спровела оперативна сарадња, потребно је користити потенцијале Еуропол-а и других органа Европске уније. У оквиру Европске уније већ постоје програми за антитерористичко деловање, прикупљање података и израду оперативних анализа по питању стварних и потенцијалних сумњивих лица, сведока, жртава, контаката, сарадника и доушника, чланова терористичких организација, итд. Већ постоји управа за борбу против тероризма чији су чланови специјалисти, официри за везу држава чланица. Радна група за тероризам ЕУ добила је задатак да сачини инвентар мера за борбу против тероризма и да у сарадњи са Еурополом изради план за алармирање и интервенције у вези са било каквим прекограничним терористичким актима. Овај план ће дефинисати субјекте и начин управљања и руковођења у талачким ситуацијама које имају прекограничну димензију.

ЦЕНТАР ЗА ВАНРЕДНЕ СИТУАЦИЈЕ

Искуство је показало да је добро вођен и опремљен центар за ванредне ситуације незаменљив за успешно управљање и руковођење у оваквим ситуацијама. Успешан завршетак акције директно је повезан са синхронизацијом улога које имају службе учеснице. Центар за ванредне ситуације може бити сталан, привремен или мобилан¹⁰, а његова опремљеност мора бити у складу са тим.

Центар треба да буде лоциран унутар области инцидента у којој је контролисан приступ средствима и објектима, на месту где је лак прилаз возилима и да има довољно контролисаних паркинг места у близини. Локација центра мора да буде на таквом месту да има поглед на место инцидента, или ако то није могуће онда бар пренос интерном телевизијом, да је довољно удаљен да не смета операцијама, али да је приступачан особљу од кога се може захтевати да учествује у раду центра. Пут до центра и сами центар треба

¹⁰ *Стални центар* за ванредне ситуације се инсталира у објектима и службама од посебног значаја, које често могу бити предмет кризних ситуација (аеродроми, јавне службе итд). *Привремени центри* се постављају у близини лица места у зависности од конкретне ситуације и користе се до окончања кризне ситуације. *Мобилни центри* се инсталирају у возилу (аутобус, теретно возило, приколица) и опремљени су тако да руковођење кризном ситуацијом може функционисати и док је возило у покрету.

бити јасно обележен, да усмери особље које треба, а у исто време да упозори неовлашћене да је пристип забрањен. Центар за ванредне ситуације би требао бити смештен под једним кровом, у једном контролисаном простору. Унутар тог контролисаног простора разни елементи који сачињавају тим за управљање и руковођење могу се делити на више делова, свака са одређеним нивоом контроле приступа. Центар би требао имати следеће компоненте: улазни простор, командни центар, просторија за преговараче, просторија за брифинге, просторија за комуникације, кухињу, тоалет и просторије за личну хигијену. Да би центар могао правилно деловати мора имати независан и непрекидан извор електричне енергије. Центар мора бити оспособљен да пружи додатни простор или заштиту од елементарних непогода.

Следећи елементи за комуникацију требају бити укључени унутар центра, или унутар просторије за операцијске комуникације са везом до командног центра: преносни УХФ примопредајни систем, опрема за комуникацију полицијских/војних снага, ВХС примопредајници, комуникацијска веза између центра и запоседнутог објекта, интерни систем за брзу комуникацију између укључених служби, телефони за комуникацију са спољним службама, опрему за снимање, факсови, теренски телефони као резервни начин комуникације, сигналне лампе. Центар треба да има и основну некомуникацијску опрему: мапе и планове, планове унутрашње конфигурације објекта, конзоле са радним површинама, удобне столице, независну расвету и грејање, копије свих планова за ванредне ситуације, телефонске именике, пријемнике за локалне радио и телевизиске станице, спискове позивних знакова са радио фреквенцијама, беле плоче, фломастере и показиваче, пепељаре и канте за смеће, графоскоп и пројектор, итд. Служба за ванредне ситуације која је дужна да активира командно-контролне центре, обавезна је да води рачуна о томе да се ови центри редовно одржавају и тестирају, као и да је сва опрема у њима у исправном стању.

АНАЛИЗА ИНЦИДЕНТА

По окончању кризе, служба за ванредне ситуације прави прве процене са колико су успеха службе и организације успеле да савладају негативне ефекте и да санирају настале последице. Све службе и организације које су биле укључене у решавање кризне ситуације у обавези су да служби за ванредне ситуације доставе писане извештаје о активностима током решавања кризне ситуације, проблемима са којима су се сусрели, сарадњи са осталим службама и ефикасности средстава комуникације. На основу извештаја стручњаци службе за ванредне ситуације анализирају инцидент и предлажу измене и унапређење планова за поступање у ванредним ситуацијама, као и конкретне препоруке за побољшање рада и координације између служби и организација укључених у решавање кризне ситуације. Резултати ове анализе достављају се свим службама на које се односе.

БЕЗБЕДНОСТ

ЗАКЉУЧАК

Појава кризних ситуација представља реалну опасност која се углавном појављује онда када се то најмање очекује. Специфичност тероризма као облика угрожавања безбедности виталних вредности државе захтева од свих субјеката државног система да свака акција против терориста буде најбоља могућа у смислу планирања, организовања и извршења. Да би се постигла оптималност у извођењу противмера у талачким ситуацијама, потребно је да сви субјекти и снаге укључени у решавање конкретне ситуације делују јединствено и буду вођени обученим и оспособљеним тимовима за управљање и руковођење у кризним ситуацијама. Они који су већ учествовали у отклањању последица кризних ситуација, схватили су да им добар план за ванредне ситуације и увежбан наступ тимова за управљање и руковођење, чине кључ за успешно решавање кризне ситуације. Због тога је у пракси створена потреба за професионалном службом за ванредне ситуације, као и експертима и посебним профилом стручњака за управљање и руковођење у кризним ситуацијама. Уколико држава има разрађен систем управљања и руковођења у ванредним ситуацијама и обучене и увежбане тимове за управљање мерама у талачким ситуацијама, свака ситуација се може решити са минималним жртвама и последицама по државу и друштво у целини.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Весић, Д. (2000), Менаџмент и кризни програм - аспект односа са јавношћу. *Безбедност*, 3, 345-354.
2. Гафиновић, Р. (1998), *Савремени тероризам*. Београд: Графомарк.
3. Кларин, М. (1979), *Таоци*. Београд: Политика.
4. Курс ОЕБС: *Crime Investiation Training of Trainers*, 29.03 - 07.05.2004. године, Земун.
5. Курс ОЕБС: *Advanced Hostage Neotiator*, 06-10.12. 2004. године. Земун.
6. Јовановић М., Петковић М. (2003), *Организационо понашање*. Београд: Универзитет Мегатренд.
7. Међународни семинар: *Курс за руководећи полицијски кадар за борбу против тероризма*, 25. фебруар-02. март 2002. године, Будимпешта.
8. Међународни семинар: *Crisis Neotiation*, 08-12. новембар 2004. године. Валбандон, Хрватска.
9. Мијалковски, М. (2003), *Тероризам и противтерористичка дејства*. Београд: ВИЗ.
10. Милошевић, М. (1990), *Отмица - реликт прошлост, злочин будућности*. Београд: Дечје новине.
11. Мојсиловић, Ж. (2005), *Преговарање у току противтерористичке операције ослобађања талаца, специјалистички рад*. Београд: Факултет цивилне одбране.
12. Пејановић, Љ. (2003), *Тероризам и противтерористичка дејства у ваздушном саобраћају*. Београд: ВИЗ.
13. Пашански, М. (1987), *Савремене камиказе - транснационални тероризам и дипломатија*. Београд: НИРО Књижевне новине.

СТРУЧНИ РАДОВИ

14. Security Manual for Safeguarding Civil Aviation Against Acts of Unlawful Interference, (2002), Sixth Edition, International Civil Aviation Organization.
15. Стевановић, О. (1999), *Руковођење и командовање*. Београд: Полицијска академија.
16. Субошић, Д. (2003), *Ослобађање талаци*. Београд: Глосаријум.
17. Талијан, М. (2001), *Руковођење унутрашњим пословима* - друго, измењено и допуњено издање. Београд: ВШУП Земун.
18. Hudson, A.R.(1999) *Sociologi and Psihologi Terrorism: Who Becomes a Terrorist and Why?*, Library of Congress SAD, Washington, D.C.

COUNTERMEASURES MANAGEMENT IN HOSTAGE SITUATIONS

Abstract: A special antiterrorist unit is the first association when we are confronted with a hostage situation. Undoubtedly this unit plays the most important role in the operations of liberating hostages, but without a well planned and professional management even the best trained special units could not be able to deal with such situations. Special units are just a part of the antiterrorist operation system and the decision whether they will take part in an operation or not is up to the countermeasures management team. In order to deal with the hostage situation in the safest way, it is necessary to synchronize and coordinate the activities of all the units involved in solving crisis situations. If the public is correctly and timely informed and the cooperation with the relevant departments of foreign countries has been managed in a proper way, the consequences of a crisis situation may be reduced to a minimum.

Key words: hostage situation, operational headquarter, departments for public emergency, countermeasures management team, taking possession of an object.

Мр Александра ЉУШТИНА,
Полицијска академија

НЕКИ ОБЛИЦИ УГРОЖАВАЊА БЕЗБЕДНОСТИ ПРИПАДНИКА ПОЛИЦИЈЕ ПРИ ОБРАДИ ЛАТЕНТНИХ ТРАГОВА ПАПИЛАРНИХ ЛИНИЈА

Резиме: Припадници полиције при обављању својих свакодневних професионалних задатака врло често су безбедносно угрожени са различитих аспеката. У овом раду обрађено је угрожавање безбедности припадника полиције, при обради најчешћих материјалних трагова, латентних трагова папиларних линија и предочене су адекватне безбедносно-заштитне мере.

Кључне речи: материјални трагови, латентни трагови папиларних линија, хемијске методе, нинхидрин, сребронитрат, јод, цианоакрилни естри, осмијум тетраоксид, ласер, припадници полиције, мере безбедности.

УВОД

У деликатном поступку утврђивања материјалне истине, трагови имају велики значај. Тај значај даје им пре свега њихова строга објективност, насупрот субјективности личних доказа. Искази окривљеног и сведока увек у себи садрже велику дозу субјективности, услед чега су реални доживљаји у њиховим исказима више или мање модификовани. Међутим материјални трагови или "неми сведоци" иако не говоре целовиту истину, ипак говоре само истину. Управо због тога је и све већа афирмација материјалних трагова, јер материјални трагови су значајно средство објективизације кривичног поступка.

Судска статистика са убедљивошћу потврђује да су многа кривична дела са успехом расветљена помоћу трагова папиларних линија. Трагови папиларних линија су Аријадрине нити, чији један крај држи ивршиоц кривичног дела, а други припадници полиције. Зато, када се трагови папиларних линија пронађу на месту извршења кривичног дела, односно на предметима про-

нађеним на лицу места, потребно је предузети све мере и радње да се обезбеди објашњење повезаности тих трагова са кривичним делом и учиниоцем. У одређеним ситуацијама, траг папиларних линија може да прерасте од доказа о присуству на месту извршења кривичног дела у доказ о извршилаштву. До такве еволуције долази захваљујући месту и положају у којем је траг остављен, но то не искључује проналажење и других трагова на лицу места и њиховог проучавања коришћењем оперативних, тактичких, истражних и техничких метода криминалистике.

При обради места извршења кривичног дела треба се држати становишта да не постоји лак случај или исти случај, већ да је сваки случај другачији. Проналажење и обрада латентних трагова папиларних линија захтева стручност, стрпљивост, искуство и тимски рад, јер једном учињена грешка се углавном тешко може поправити.

У току расветљавања кривичног дела и проналажења материјалних трагова, припадници криминалистичке полиције треба да поступају посебно опрезно и пажљиво и са становишта личне безбедности. Припадници криминалистичке полиције веома често су безбедносно угрожени управо при обради материјалних трагова, почевши од њиховог проналажења, преко фиксирања па до њихове лабораторијске обраде.

НАЈЧЕШЋЕ ПРИМЕЊИВАНЕ ХЕМИЈСКЕ МЕТОДЕ ЗА ИЗАЗИВАЊЕ ЛАТЕНТНИХ ТРАГОВА ПАПИЛАРНИХ ЛИНИЈА У НАШОЈ ПРАКСИ

Природа латентних трагова папиларних линија омогућава да се при њиховој обради користе различите методе, јер хемијски састав зноја није сталан. Количина воде у зноју је велика, приближно 98-99 %, а остатак сачињавају минералне и органске твари. Било би, на пример, погрешно тврдити да се зној просечног човека састоји од 98,24% воде и 1,76% органских или минералних материја, и то због тога што се хемијски састав зноја разликује од човека до човека, исто тако није увек једнак ни код једног те истог човека.

Релативно стари трагови папиларних линија, код којих би са лошијим успехом или без успеха било примењено изазивање физичким методама, изазивају се хемијским методама.

Хемијски састав зноја, из трагова папиларних линија, омогућава да се, иако из малих количина, органских и минералних материја твари хемијским реакцијама латентни траг папиларних линија, преведе у видљиви траг. Тиме и релативно стари трагови папиларних линија постају подесни за криминалистичку идентификацију.

Из разлога заштите безбедности припадника полиције, управо при обради латентних трагова папиларних линија, потребно је нагласити да су готово све хемијске методе за изазивање латентних трагова папиларних линија штетне по здравље, али се у већини случајева не користе на терену, већ у лабораторијским условима, где је могућа примена адекватних мера заштите.

БЕЗБЕДНОСТ

Хемијске методе за изазивање латентних трагова папиларних линија

хемијски назив	хемијска формула	канцерогеност	токсичност	примена у полицији
јод	J_2		+++	за изазивање латентних трагова папиларних линија
нинхидрин	$C_6H_6(CO)_2C(OH)_2$	канцероген	+++	за изазивање латентних трагова папиларних линија
осмијум тетраоксид	OsO_4		++++	за изазивање латентних трагова папиларних линија
сребронитрат	$AgNO_3$		+	за изазивање латентних трагова папиларних линија и криминалистичко техничке клопке

Изазивање латентних трагова папиларних линија нинхидрином

За изазивање латентних трагова папиларних линија нинхидрин ($C_6H_6(CO)_2C(OH)_2$) се припрема у виду 0,8% раствора у ацетону. Изазивање латентних трагова папиларних линија раствором нинхидрина заснива се на врло осетљивој хемијској реакцији нинхидрина са α -амино киселинама и другим органским једињењима која садрже амино групу, а којих има у зноју.

Раствор нинхидрина у ацетону користи се за обраду релативно старих трагова папиларних линија (и по неколико година), а који се налазе на хартији, финим тканинама, на зиду који није много храпав, на дрвеним предметима који нису лакирани или политирани. Ако су трагови папиларних линија врло стари, поступак изазивања латентних трагова папиларних линија може се поновити неколико пута.

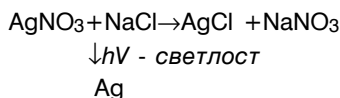
Рад са ацетонским раствором нинхидрина изводи се уз одређене мере опреза. *Ацетон као лако испарљив и запаљив органски растварач не сме бити у контакту са отвореним пламеном, а сам нинхидрин показује одређена токсична и канцерогена својства, што захтева рад са њим у посебно проветреним просторијама (вештачка вентилација у дигесторима и слично).*

Такођер је потребно носити заштитне рукавице у раду са раствором нинхидрина, јер се руке веома лако контаминирају и добијају тамнољубичасту боју, која остаје на кожи и по неколико дана.

Уколико се употребљава раствор нинхидрина у спреј распршивачу (подесан и за теренске услове), препоручује се употреба у проветреним просторијама, да би се избегло удисање испарења који су штетни по дисајне путеве.

Принцип изазивања латентних трагова папиларних линија помоћу сребронитрата

За изазивање латентних трагова папиларних линија користи се водени раствор сребронитрата (AgNO_3) у пракси се најчешће користи 5% водени раствор). Соли које се растворене налазе у зноју, натријум хлорид (Na Cl) реагују хемијски на тај начин што се хемијски једине, образујући среброхлорид (Ag Cl) који је беле боје, а који се под утицајем светлости редукује у атомско сребро које је црне боје.



Пошто хемијско изазивање зависи од хемијске реакције, јасно је да изазивање латентних трагова папиларних линија може успети и онда када изазивање латентних трагова папиларних линија физичким методама није више могуће.

Раствор сребронитрата у дестилованој води (2-10%) користи се за изазивање релативно старих латентних трагова папиларних линија (до шест месеци односно до године дана), на свим врстама хартије, ситно тканом платну и другим сличном материјама.

При раду са кристалима или растворима сребронитрата треба настојати да се избегне падање истих било на руке било на одећу. Они (раствори или кристали) изазивају опекотине на кожи, а мека и нежнија кожа може добити и мехуре.

Црне мрље од сребронитрата је нарочито тешко одстранити са руку или одеће, јер се одмах не виде већ се јављају после неколико минута или часова, што зависи од светлосних услова. Опекотине на кожи нису саме по себи штодљиве, али су постојане и неугледне и могу бити пут озбиљним компликацијама, нарочито онда ако се по кожи јаве пликови. Опекотине на кожи остају по неколико дана, док се мрље могу задржати и до неколико дана зависно од типа зноја, на ноктима и до месец дана.

Сребронитрат у праху користи се и за постављање криминалистичко-техничких клопки, а будући да се том приликом могу јавити већ описане опекотине на кожи, примена овог начина постављања криминалистичко-техничких клопки може изазвати критику.

При примени самог сребронитрата или раствора сребронитрата, потребно је ности заштитне рукавице, јер сребронитрат јако оштећује површину коже, а ако је могуће и заштитно одело.

БЕЗБЕДНОСТ

Осмијум тетроксид (OsO_4)

Метода изазивања латентних трагова папиларних линија осмијум тетраоксидом заснива се на реакцији између осмијум тетраоксида и масних киселина из зноја, где се осмијум тетраоксид редукује до елементарног осмијума, који је црн.

Осмијум тетроксид је веома отровна супстанца која директно оштећује слузокожу изазивајући опекотине на очима, у носу и грлу због својих отровних пара, па је у раду са овом хемијском методом потребна изузетна пажња.

Осмијум тетроксид се у пракси врло ретко употребљава из напред наведених разлога, а и онда када се користи неопходно је да све време буде укључен дигестор за вентилацију.

Јод (J_2)

Јод, односно јодне паре се условно могу назвати хемијским методама за изазивање латентних трагова папиларних линија.

Примена ове методе, за изазивање латентних трагова папиларних линија, заснива се на особини јода да сублимира. Кристали јода загревањем прелазе у пару, а слободни молекули јода чвршће се везују за трагове папиларних линија него за папиларни међупростор, па се тиме добијају изванредно фино обојени трагови жутомрке боје.

У већини случајева јодне паре се користе за изазивање латентних трагова папиларних линија који су стари неколико дана и који се налазе на папиру, хартији или сличним материјалима на којима није пожељно остављање видљивих трагова обраде истих. (Могу се изазивати и на глатким површинама, али се то ретко ради у пракси, јер је изазивање физичким методама много лакше и ефикасније).

Потребно је скренути пажњу да у току рада са јодом треба избегавати удисање јодних пара, јер су штетне за здравље човека (токсичне и поспешују корозију материјала у непосредном окружењу).

Изазивање латентних трагова папиларних линија применом цијаноакрилних естара

Изазивање латентних трагова папиларних линија применом цијаноакрилних естара представља хибридно физичко хемијску методу.

Једна од особина цијаноакрилних естара јесте да спонтано, а нарочито загревањем, интензивно испаравају у виду белих пара цијано-акрилата.

Ова метода је помогла да се реше проблеми изазивања латентних трагова папиларних линија на замашћеним површинама, металним и пластичним. Метода се изводи у специјално за то намењеним коморама, ради безбедносне заштите припадника полиције.

Безбедност припадника полиције при обради латентних трагова папиларних линија обухвата све оне активности, мере и средства која су усмерена на остваривање безбедних услова рада.

Изазивање латентних трагова папиларних линија ласерском методом

У последњих 15 година у развијеним земљама света се за изазивање латентних трагова папиларних линија користи и ласерско зрачење. Како се у домаћој пракси ова метода још увек не примењује, требало би унапред размишљати о мерама заштите при раду са ласерским зрачењем.

ЗАКЉУЧАК

Припадници полиције ступајући у полицијску службу свесно пристају на одређени безбедносни ризик, али и тај стално присутан ризик треба свести на што мању меру.

Безбедни услови рада могу се остварити само применом савремених техничких, здравствених, васпитних, организационих и других мера које утичу на стварање безбедне радне средине. А све мере морају имати превентивни карактер и бити усмерене на спречавање и отклањање узрока угрожавања безбедности.

Превентивно примењивање безбедносно-заштитних мера даје увек добре резултате, јер касно је говорити о безбедносној заштити када већ дође до нарушавања здравља, или угрожавања живота. Због тога све мере безбедности морају имати превентивни карактер:

- инсистирати на стандардима везаним за безбедност приликом опремања лабораторија које се користе за ту намену
- при едукацији полицијских кадрова нарочито обратити пажњу на безбедносно-заштитне мере,
- у практичном раду створити навику ношења заштитне опреме (заштитна одела, обућа и рукавице) на терену, а и исто тако њено кориштење у лабораторијским условима при обради материјалних трагова,
- одбацити све приговоре и изговоре да заштитна опрема спутава припаднике полиције при вршењу увиђаја, односно да спречава и спутава обраду материјалних трагова у лабораторијским условима,
- обезбедити опрему за заштиту припадника полиције.

БЕЗБЕДНОСТ

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бошковић, М. (1990) Материјални докази у укриминалистичкој обради, Београд: Нова просвета.
2. Lee Henry C et al. (1991) Physical evidence in criminal investigation, Westbrook, CT, Narcotic Enforcement Officers Association.
3. Максимовић, Р., Бошковић, М., Тодорић, У. (1998) Методе физике, хемије и физичке хемије у криминалистици, Београд: Полицијска академија.
4. Максимовић, Р.(2000) Криминалистика техника, Београд: Полицијска академија.
5. Margot, P., Lennard, C., (1994) Fingerprint detection techniques, Lausanne: Institut de Police Scientifique et de Criminologie.

SOME FORMS OF ENDANGERING THE SECURITY OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS IN THE COURSE OF FORENSIC ANALYSIS OF LATENT FINGERPRINT TRACES

Abstract: Law enforcement officers are often endangered while performing their daily duties. The paper focuses on the various forms of endangering the security of police officers in the course of forensic analysis of material traces and latent fingerprint traces. It also offers adequate safety precautions and protective measures.

Key words: material traces, latent fingerprint traces, chemical methods, ninhydrin, silver nitrate, iodine, cyan-acetic ester, osmium tetroxide, laser, law enforcement officers, protective measures.

Вељко ПОПАРА,
МУП Републике Србије

ТАЈНО ПРАЋЕЊЕ-НОВИ АСПЕКТИ

Резиме: Тајно праћење као оперативно тактичка мера и радња последњих година, сходно порасту криминала, његовој прилагодљивости и степену организованости, обучености криминалаца у вршењу кривичних дела, појави нових облика кривичних дела, као и законској регулативи, дефинисаној на такав начин да адекватно парира криминалу (феноменолошки и етиолошки), постаје потреба и обавеза за ангажовање уско специјализованих служби које у свом раду примењују ову радњу. Апарат репресије (полиција, тужилаштво и суд) по први пут схватају значај доказа прикупљених тајним праћењем, који имају велики удео у изградњи квалитетног судског предмета који се у великом проценту завршавају брзо и на једини начин прихватљив овом апарату - изрицањем пресуде.

Кључне речи: опсервација, опсервант, прихват, контрола, заклон, контра-праћња.

УВОД

Тајно праћење као једна од многих оперативно-тактичких мера и радњи репресивног карактера у оперативно-криминалистичком раду, до пар година уназад имала је префикс „општа”, што је углавном одговарало тадашњим условима рада и проблематици послова унутар криминалистичке полиције. Као општа оперативно-тактичка радња тајно праћење је примењивано од стране криминалистичко-оперативних радника на начин који су они сами сматрали као најбољи, за примену у конкретној ситуацији, а на основу њиховог претходно стеченог знања са полицијске обуке и практичних искустава из сличних ситуација. Специјализоване службе које су се бавиле овом врстом оперативно-криминалистичке активности су углавном радиле у тајности, тако да ни већина оперативаца није знала за постојање и делокруг рада тих служби, па самим тим нису могли ни да их адекватно ангажују. Временом, како се криминална активност мењала, прилагођавала мерама репресије, тако се јавила потреба за адекватнијим законским решењима, која ће моћи да се супроставе, „парирају” новонасталим проблемима. Ступањем на снагу новог закона о кривичном поступку у многоструком је измењен начин рада криминалистичке полиције како у претходном поступку тако и у истрази. Значај тајног праћења у новонасталој ситуацији је од енормног значаја, првен-

БЕЗБЕДНОСТ

ствено се мисли на процес прикупљања доказа (о кривичном делу, траговима кривичног дела и његовим извршиоцима).

Тајно праћење као радња доказивања предузима се по наредби истражног судије, а на предлог државног тужиоца у склопу мере надзора и снимања телефонских и других разговора, или комуникација другим техничким средствима и оптичког снимања лица за која постоји основана сумња да су сама или са другим извршила кривична дела:

- 1) против уставног уређења или безбедности СЦГ;
- 2) против човечности и међународног права;
- 3) са елементима организованог криминала (фалсификовање и „праће“ новца, неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога, недозвољена трговина оружјем, муницијом или експлозивним материјама, трговина људима), давања и примања мита, изнуде и отмице. (чл. 232 став 1 ЗКП РС)

Мере одређује истражни судија образложеном наредбом. У наредби се наводе подаци о лицу против којег се мера примењује, основи сумње, начин спровођења, обим и трајање мере. Мере могу трајати најдуже три месеца, а због важних разлога могу бити продужене за још три месеца. Извођење мере се прекида чим престану разлози за њихову примену. (чл.232 став 2 ЗКП РС).

Под посматрањем (опсервација) у криминалистичкој служби подразумева се мотрење на одређена лица или објекте, са циљем да се запази или установи нека чињеница од значаја за откривање и утврђивање њихове криминалне делатности. С обзиром да њихову делатност неминовно прате и неке спољне манифестације могуће је, применом посматрања, праћења и одређених оперативно-тактичких и техничких мера и радњи, открити низ детаља који у склопу са другим мерама могу пружити илустрацију и доказе преступничког рада.

Овој оперативно-тактичкој мери се обично подвргавају лица која су већ била предмет кривичног гоњења, која се баве неком кривичном делатношћу, или се основано сумња да би могла починити неко кривично дело. Поред лица велики је број криминогених објекта који могу бити предмет опсервације. У пракси, то су разни затворени простори (кафићи, ресторани, хотели, дискотеке, коцкарнице, агенције за пословну пратњу, предузећа, приватне фирме, организације и установе) и отворени простори (паркови, шеталишта, паркиралишта, отворени путеви, шумарци, бензинске пумпе, рурални предели итд). Посматрањем ових објеката могу се спознати припадници криминогених група, као и индиције које указују да се њихови чланови или посетиоци баве вршењем кривичних дела. Међутим, да би се успешније откривали трагови кривичних дела, сама кривична дела и њихови извршиоци, примењују се и посебне оперативно-тактичке мере и радње. У овом случају формиране су посебне стручне и уско специјализоване службе, познате под називом службе за опсервацију и тајно праћење. За разлику од општег посматрања, оне врше специјално, тајно посматрање-праћење, које се примењује према од-

ређеној групи, појединцима или објекту који се налазе под активном контролом, или је над њима отворена оперативна обрада криминалистичких служби. Примена овог начина праћења нарочито је била развијена код службе државне безбедности, док се у јавној безбедности сличне службе јављају крајем седамдесетих година прошлог века. Данас се не може ни замислити озбиљнији оперативни захват на откривању трагова кривичних дела, самих кривичних дела и њихових извршилаца, а да се у некој фази обраде не примени тајно посматрање, односно праћење.

До прикупљања ове врсте података може се доћи на два начина и то: путем општег посматрања и специјалног, тајног посматрања - праћења.

ОПШТЕ ПОСМАТРАЊЕ (ОПСЕРВАЦИЈА)

Опште посматрање има значаја нарочито у раду криминалистичке оперативе, мада не смемо занемарити допринос униформисаних радника полиције, који вршећи своју редовну позорничко-патролну делатност у ситуацији су да стицајем околности и природом посла који обављају откривају извршиоце најразноврснијих кривичних дела.

У свим земљама са организованим полицијским апаратом уобичајен је општи систем контроле. Професионални радници полиције (првенствено се мисли на униформисани кадар) пазе да се прекршаји и кривична дела не дешавају на улицама, трговима, пијацама, сајмиштима, железничким станицама, јавним локалима, свечаностима, излетиштима и уопште местима где се скупља већи број људи. Посебно се мотри на лица из криминогених средина који су од раније позната као извршиоци кривичних дела (лица која су кажњавана, лишавана слободе, душевно оболела лица, ноторни алкохоличари, коцкари, наркомани, проститутке, сексуално настрана лица и по другим основама сумњива лица) и она лица која су под криминалистичком обрадом.

У овом општем систему контроле могуће је и ангажовање грађана разних професија, који су у могућности да запазе интересантне чињенице за криминалистичку службу. Послови ових лица су такве природе да долазе у контакт са великим бројем људи, па могу пратити њихово кретање и понашање. Таква лица су угоститељски радници у хотелима и кафанама и другим објектима где лица из криминогених средина навраћају, затим крупјеји у коцкарницама, продавци у киосцима, поштари, такси возачи, саобраћајно особље и други. У ову групу спадају и лица која раде или станују у близини лица под опсервацијом (нпр. послуга). С обзиром на послове и места где се налазе, ова лица нису толико упадљива и не изазивају подозрење, те ће се објекти праћења самим тим слободније кретати и сигурније осећати у повезивању са својим везама и самом вршењу кривичних дела. Из њихових запажања може се доћи до разних података и детаља од интереса за органе кривичног гоњења. Ова лица треба обучити у извесној мери у контроли и праћењу и оријентисати их на лица која ће контролисати, како би могла не само регистровати њихово кретање и задржавање већ, у извесним случајевима, и идентификовати лица која се јављају као веза објекта разраде.

БЕЗБЕДНОСТ

Опште познат је податак да криминалистичке службе у Русији, Италији и Француској, па и другим земљама са развијеном криминалистичко-безбедносном културом, поред полицијских органа и органа обавештајно-безбедносних служби, користе и особље локала, домаре-портире (у највећи број здање не може се ући док портир-домар не пита код кога се иде), продавце новина, људе запослене на бензинским пумпама и др. За неке земље карактеристично је да за опште посматрање ангажују и сарадничку мрежу (за Италију је специфично да се користе и улични фотографи који снимају пролазнике, јер тај рад условљава добијање запослења у државној служби)¹.

Општим надзором долази се до врло значајних чињеница у истраживању делатности под контролом. При посматрању ових лица, уочава се њихово кретање и понашање, врши се систематско регистровање о пролазу и задржавању, времену кретања (дању или ноћу и у којим размацима), запажа се да ли су увек на истом месту, где залазе, колико се задржавају, с ким су најчешће у друштву, кога посећују, ко су лица са којима контактирају, каквог су карактера те везе. Неке полиције у великим градовима имају књиге (налик досијеу сектора) за полицијска опажања, у којима се за сваког појединца хронолошким редом уноси све што се приликом вршења душности запази у раду и опхођењу. Захтева се да полицајци познају ова лица или поседују њихове фотографије, а за возила требају да знају коме припадају, ко их користи, лични опис корисника итд.

Задатак овако широко постављеног система контроле има у основи превентивни карактер. Ови подаци, сами по себи, не морају откривати криминалну делатност (регистрован је само пролаз и задржавање криминалаца) али ће се њиховом анализом доћи до интересантних закључака. Опсервација, тј. посматрање треба да уочи и избаци на површину оне појаве које су од посебног интереса (криминогене), како би се предупредила криминална активност (превенција) или предузела одговарајућа репресивна делатност. У погледу елемената од значаја за криминалистичку службу, опште посматрање, може сигнализирати на везу, а тиме, уз комбиновање других оперативно-техничких мера и радњи, послужити за откривање читаве криминалне делатности.

ТАЈНО ПОСМАТРАЊЕ - ПРАЋЕЊЕ

Тајно посматрање - праћење је у основи тајна опсервација одређених личности или групе лица и објеката који се налазе под оперативном обрадом и састоји се у тајном слеђењу и осматрању лица, са циљем да се запазе одређене криминалистичке и кривично процесно релевантне чињенице (Кривокапић, Жарковић, Симоновић 2003.). Основ тајног праћења је непосредно запажање које се постиже или слеђењем лица у кретању или посматрањем места и објекта, како би се сазнале чињенице које су од значаја

¹ У криминалистичкој тактици, др Алберт Вајнгарт, 1905., наводи да је за службу патролисања потребно ангажовати увежбане чиновнике са фотографским апаратима. Каже, да су они неки пут у могућности да фотографишу злочинце на делу, на пример кесароше и оне који учествују у нередима и уништавању туђе имовине. Препоручује Штирнов - "Детективски апарат за фотографисање".

за органе гоњења. Али често пракса захтева и шире ангажовање специјализованих служби за тајно праћење.

За успешно праћење се захтева да је оперативац квалификован. Полази се од претпоставке да су објекти праћења квалификовани за делатности којима се баве, те се захтева и одговарајућа спрема опсерваната.

Пошто су задаци врло разноврсни и многобројни, а често захтевају и веће напоре, захтева се и психофизичка спрема радника завидног нивоа. Опсерванти су радници служби за опсервацију и тајно праћење, који се својим психо-физичким способностима не уклапају у класичне и опште познате полицијске стереотипе изгледа и понашања. На првом месту се ради о професионалцима који су непознати у криминогеним круговима, неупадљивог изгледа (просечне: висине, тежине, боје и изгледа косе, начина одевања, понашања итд.). Идентитет ових оперативаца до сада је био строго чувана тајна служби за које су радили, мада природа посла којим се баве у новије време пред њих ставља нове изазове. Примена начела самоиницијативе и прилагођавања новонасталој ситуацији важи и за опсерванте, јер би у неким случајевима било штетно испустити могућност интервенције. Они су принуђени да предузимају акције које се односе на проширивање њиховог делокруга рада, обезбеђење доказа, хватање криминалаца итд. Поготову ако интервенција не би могла касније уследити или не би била благовремена² Због ових елемената тајно праћење, у свакодневном раду криминалистичких служби, има далеко шири смисао, него што то има етимолошко значење израза тајно праћење. Отуда су и делатности служби за тајно праћење веома различити и оне често залазе у надлежност других служби, било да се ради по њиховом захтеву било по указаној потреби и у духу самоиницијативе.

Циљеви тајног посматрања-праћења су следећи:

- Стицање основних података. Фаза карактеристична за претходни поступак. Овоме се приступа уколико се не расположе са сарадничком мрежом или другим изворима. Обично се утврђује место боравка одређених лица, возила која користе итд.
- утврђивање веза и контаката праћеног лица са другим лицима,
- откривање саучесника праћеног објекта,
- уочавање примопредаје предмета кривичног дела,
- проналажење лица за којима се трага,
- откривање склоништа и скровишта лица које се прати,
- откривање појединих момената из личног живота појединаца, на пример склоности, навика, порока, утрошка новца, тешкоћа и сл.
- проверавање добијених података за неко лице,
- проверавање сарадника,

² Устаљена пракса у Федералном истражном бироу САД (ФБИ) је да службе за тајно праћење и опсервацију активно учествују у свим фазама претходног поступка и истраге, почевши са прикупљањем података, па до момента реализације-лишења слободе осумњиченог.

БЕЗБЕДНОСТ

- проверавање анонимне дојаве,
- утврђивање идентитета одређеног лица,
- тајно видео и фото документовање,
- проналажење предмета који потичу из кривичног дела,
- спречавање извршења кривичног дела, односно хватање на делу код крађе, разбојништва, трговине наркотицима, изнуда и др.

Флексибилност примене ове мере је у томе што тајно праћење може имати и друге различите циљеве које намеће одређена оперативна ситуација. Уколико тајно посматрање представља фазу, односно тактичку меру у оперативном раду, што је најчешћи случај, комбинује се са другим тактичким мерама и средствима (прислушкивање телефона, ангажовање прикривених иследника, мреже сарадника итд.) и представља значајан инструмент у борби против криминала. Тајно посматрање је, уствари, неопходна мера у свакој оперативној обради, од почетка па све до реализације. Треба нарочито нагласити да је праћење тајна радња као и већи број оперативних мера обавештајне, контраобавештајне и криминалистичке службе. Уколико тајност не би била у потпуности заступљена, праћење не би имало никаквих изгледа за успех. Појам тајности у праћењу не везује се само за околност да се не говори другоме о праћењу, тајност је начело које се захтева и при предузимању и усклађивању оперативних мера и приликом употребе техничких средстава. Праћење мора бити тајно, како за објект праћења тако и за све остале. Међутим, познато је да се праћење често деконспирише не тактичким понашањем опсерваната и недовољном бригом о тајности. Опсерванти, додуше, понекад треба да изађу из тајности. Ово се догађа само изузетно, на пример, када се обраћају другим колегама (позорницима, саобраћајним полицајцима и сл.) ради идентификовања непознатог лица које је остварило контакт са објектом тајног праћења (само у оним случајевима када је то одобрено од надлежних, а не постоји могућност тајног установавања), затим у циљу спречавања извршења кривичног дела, ако нема других органа који би интервенисали, такође у циљу онемогућавања бекства и сличним случајевима.

Од тајног праћења, односно посматрања треба разликовати јавно тзв. „јапанско праћење”. Оно се предузима у циљу узнемиравања, спречавања и вршења притиска на поједина лица, странце или властите грађане. Циљ је ометање и онемогућавање обавештајног рада странца, нарочито у време затегнутих односа, мобилизације и сл. Заstraшивање појединих лица која се баве, или би се могла бавити, одређеном врстом субверзије и криминалне делатности, такође и за успостављање отворене контроле над неким установама у циљу њиховог обезбеђења. Овде се свесно крше принципи тајности. Уствари ту се врши физичко онемогућавање лица за вршење илегалне активности, а предузима се у изузетним и посебним условима. Разумљиво је да се лица која се ангажују на овим пословима не могу користити за тајно праћење, јер су уочена и компромитована. Јапанско праћење представља једну од метода која се доста често користила у раду служби Државне безбедности.

Средства за тајно праћење

Да би се могло вршити тајно посматрање, односно праћење, неопходна су и одређена средства. Њихова примена веома олакшава, али и проширује могућности рада. Природа објекта посматрања условљава и врсту средстава. У савременим условима нарочито су у употреби техничка средства. Скоро се не може замислити успешније праћење без примене техничких средстава (возила, средства везе, средства за документовање и осматрање, средства за камуфлажу и разна друга средства).

а) Возила

Од возила најчешће се користе аутомобили, а у употреби су и мотоцикли, мопеди и сл. Праћење без ових возила обично није могуће, нарочито у градовима, не само онда када лица која се прате користе аутомобиле, него и у случајевима када се она крећу пешице. Возила морају бити довољно снажна јер ће лице, које се прати, а поседује неки од спортских модела возила (што у данашњим криминогеним круговима није реткост) побећи. Возила морају, такође бити исправна, она треба да су прилагођена месним приликама и неупадљива, не смеју бити једнообразна, „униформисана”, тј. да су сва истог типа или марке, застарелих ретких облика, дречаво обојена или са упадљивим знацима и оштећењима, јер то може довести до уочавања пратње. Обично је потребно више возила, која треба да су снабдевена колском радио-станицом, уграђеном тако да се не види.

Мењање регистарских таблица на пратећим колима, промена боје и сл, иако је секундарно питање, може бити од користи за пратњу, те треба и са овим стварима располагати.

б) Средства везе

Средства везе служе за комуникацију између руководећег органа и екипе, односно оперативаца који врше посматрање, као и за одржавање контаката између појединих оперативаца из пратње. Са њима се решавају следећа питања:

- обезбеђује се веза командног центра са екипом која врши праћење, чиме се омогућава увид у ток акције, даје помоћ, интервенција и сл, с друге стране, опсервант је у могућности да извештава о свом раду, о новим моментима и о непредвиђеним околностима (губљење објекта, бекства, деконспирације и сл.) и да тражи помоћ и одлуку у таквим случајевима,
- пошто се озбиљније акције изводе обично са више аутомобила, средства за везу у овом случају обезбеђују координацију (веза кола-кола), а тиме и ефикасније праћење, ручне-цепне станице обезбеђују могућност међусобног договора оперативаца који прате пешице, као и везу ових са пратиоцима у колима.

При коришћењу средстава везе оперативци морају да буду пажљиви. У неким случајевима поруке се морају шифровати. Захтева се дисциплина у комуницирању, јављању и разговорима. Мора се пажљиво руковати са средствима

БЕЗБЕДНОСТ

везе због осетљивости уређаја. У зависности од ситуације, временских прилика и доба године, опрема која се користи уз радио станице може бити жична (користи се углавном зими и носи испод јакне) и бежична (користи се и зими и лети) лака је за сакривање испод гардеробе.



Бежични прибор који се носи испод одела, са микрофоном на крагни и „буба” сакривена у ушној шкољци

в) Средства за документовање

С обзиром да се код посматрања лице или објекат налазе перманентно у видокругу пратње, постоји могућност да се виђено, или оно што се могло чути, документује. Очигледно је да многи видео и фотоснимци у току праћења, снимљени детаљи разговора и сл. могу послужити како за упознавање одређених чињеница и стања, тако и као доказно средство у вођењу поступка. Стога се овом питању поклања велика пажња.

Као најзначајнија средства за документовање наводе се видео камере и фотоапарати разних својстава. Треба да су прилагођени условима снимања. Могу бити разних типова и разних врста, предвиђени за различите сврхе, као што је снимање са осматрачнице, из ташне, пакетића, табакере, штапа, кроз рупице на капу итд. Користе се разни објективи и телеобјективи за различите услове.

У употреби су и диктафони и дигитални аудио рикордери за снимање говора, адаптирани за одговарајуће услове. Као средства за посматрање користе се и разни двогледи.



г) Средства за камуфлажу и гардероба

Ова средства имају у пратњи широку примену, нарочито у случајевима када постоји могућност за брзу импровизацију, када један или више оперативаца немају замену и дуже време прате исто лице.

Средства за камуфлажу треба да су разноврсна. Службе обично располажу одређеном гардеробом. Нарочито се користе реквизити за једноставну камуфлажу, као што су јакне са дуплим лицем, качкети, наочаре, лажни бркови, раднички конбинезони, разна одела и униформе. Најчешће су у употреби униформе полицајаца, поштара, железничких радника, војних лица и сл. Могу се користити и разни спортски и други реквизити (прибор за лов, риболов итд.). Ако се ради о тајном праћењу у руралним пределима, најчешће се користи маскирна опрема коју користе војне извиђачке јединице (комплетна маскирна униформа, разне кабанице, маскирне капе и шешири, мреже, маскирне простирке и др).

д) Новац и документа

Оперативац који ради на праћењу мора увек код себе имати новац, јер се може указати потреба за њим. Лице које се прати може ући у биоскоп, кафану, може да се користи таксијем или да изненада крене возом. Треба имати и одговарајућа документа-легитимације и пропуснице за разне објекте или приредбе, где се зна или очекује да ће праћено лице одлазити. Напомиње

БЕЗБЕДНОСТ

се да непромишљена употреба легитимације и неубедљив наступ могу довести до деконспирације и условити друге тешкоће.



Опрема за камуфлажу у руралним условима-популарни „џили“

ђ) Техничка средства

Напретком науке и технике многа савремена техничка средства се примењују у раду служби безбедности. Тако и у раду служби за тајно праћење у примени се налази читав низ техничких средстава која у великој мери олакшавају и унапређују рад ових служби. На првом месту се мисли на адаптирану опрему за видео и фото документовање, разне скривене одашиљаче (ГПС), сензоре покрета итд.



Видео камера адаптирана у спортску торбу

е) Остала средства

Пратилац треба да располаже и разним другим средствима која могу бити неопходна за успешно праћење.

Та средства су најчешће:

- оловка и бележница или диктафон ради бележења података о стајању, покретима и времену када су се десили,
- компас (нарочито за време опсервације у руралним условима),
- џепна батеријска лампа,
- план места у којем се налази и карта,
- двоглед (у случајевима опсервације из стана у стан, са брда у равницу, или обратно),
- предмети који опсерванту служе као маска (новине, најлон кеса са намирницама, коверат, спортска торба, рекламне цедуље, разни позиви и сл),
- наочаре са обичним стаклом и наочаре за сунце.

Ако искључимо употребу техничких средстава у раду служби које се баве пословима тајног праћења, а која се у новије време све чешће примењују у раду ових служби, тајно праћење према начину на који се изводи, делимо на пешачко и праћење возилима. Радници служби које се баве пословима тајног праћења, било да се ради о пешачком праћењу или праћењу возилима у свом раду, морају да се придржавају јединствених, основних принципа тајног праћења.

Основни принципи тајног праћења

Циклус пратње

За време процеса праћења објекта који се креће, оперативцима се намећу три међусобно повезане и константне фазе. Њих можемо дефинисати као:

- прихват,
- контрола и задржавање,
- заустављање

Овај процес ће наставити да се одвија било за кратко или дуго растојање и пут од почетног „прихвата“ до финалног „заустављања“, може проћи кроз ове фазе неколико пута. Свако заустављање представља и потенцијални „прихват“, чак и ако је објекат само застао тренутно да погледа излог или пак да уђе у просторије, где оперативно не би било паметно улазити за њим. Након сваког „заустављања“, у тренутку или другачије, оперативац мора да се припреми за друго „прихватање“ и да га сходно томе примени. Добра припрема и план за „прихват“ је од виталне важности, јер без њега остале секвенце можда се никад и не догоде. Процес се наставља чак и у оним ситуацијама где постоји захтев да се објекат надгледа у разумно великој

БЕЗБЕДНОСТ

згради или тржном центру, тако да није само за уличну примену. За време трајања овог процеса, захтева се од оперативца који прати објекат, да примени три основна принципа:

1. одржавање контроле,
2. остане неприметан,
3. прикупи податке/доказе.

1) Контрола

Имати контролу значи, знати тачан положај објекта у сваком тренутку. Такође подразумева непобитну претпоставку у вези положаја објекта, а у складу са свим логичним околностима. То не значи, искључиво, имати објекта у видном пољу, мада у већини случајева да.

а) Говор тела

Говор тела објекта, често може да пружи основане трагове у вези његове следеће радње. Једва приметно спуштање рамена или лагани окрет ноге ка споља, могу бити прве индикације о изненадној промени правца. Брз поглед преко рамена може значити да је објекат спреман да пређе улицу. Способности појединца да примећује овакве ствари у комбинацији са праксом, може помоћи да се предупреди покрет објекта. Ово омогућава оперативцу да планира, припрема и одабира тактичке опције унапред. Читање говора тела објекта постаје чак много важније када оно треба да се преточи у обавештајни податак или могући доказ, на пример шта се тачно видело, ако се два објекта сретну постоје ли индикације да се познају или да ли су се први пут срели итд.

Аналогно, говор тела оперативца може да се искористи као узбуна објекту на пратњу, а касније и идентификација оперативца.

б) Пажња на улици

Пажња на улици представља најбољу помоћ приликом планирања и предвиђања опције које има објекат у току кретања. Ниво концентрације приликом опсервације која се захтева је веома висок и не дозвољава време за опуштање. Неке од ствари које оперативац треба да има у виду и које треба да процени (предвиди) када му се објекат приближи:

- Споредне улице,
- Телефонске говорнице,
- Паркинг места,
- Аутобуске станице,
- Улази,
- Пролази,
- Пешачки прелази,

- Подземни пролази,
- Пешачки надвожњаци.

Уколико објекат реши да не користи неке од наведених путања, није важно. Дobar оперативац ће у сваком случају претходно да размотри и одабере адекватну тактичку опцију и биће приправан. Списак опасности је бесконачан и треба времена да се размотре тактичке опције како би се превазишле потенцијалне потешкоће пре него што се оне догоде.

2) Остати прикривен

Када ради сам и контролише објекта који је свестан могућности пратње, просечно очекивање да се остане прикривен је око 10 минута за оперативца који није трениран. Овај период може да се продужи коришћењем претходно описаних техника. Оперативац мора сам да мери сопствено експонирање како би одредио да ли је или није откривен, како би наставио са праћењем. Природним понашањем и коришћењем описаних тактика, могуће је продужити време пратње пешице или возилом, али оперативци морају бити опрезни тј. схватити да нису невидљиви. Предност у бројном стању чланова пратеће оперативе, њихове замене и рециклажа, су очигледни.

Заклон (маска)

За праћење, заклон има више значења:

- Заклон је оно што вас заклања,
- може бити и оно што радите,
- заклон или маска је када вас виде, али вас не примете,
- имати визуелно објашњење-разлог што се негде налазите.

Често, то подразумева коришћење тренутне могућности. Заклон који се одабере може бити ту само делић секунде пре него што околности учине да се он изгуби. Када се заклон бира и када се одлучује када се заклон напушта, оперативац мора да у глави примени методу заклон-растојање-време, како би наставио. Ово је нарочито важно ако оперативци имају захтев да се поставе у повољан положај како би постигли циљ операције. Овај важан прорачун у глави оперативца треба да му помогне да свој задатак обави без трчања или неприродног изгледа. Заклон код пратње дели се на физички и нефизички:

Физички заклон

Грађевине:

- Радње,
- Канцеларије,
- Улази,
- Подруми.

БЕЗБЕДНОСТ

Улични:

- Телефонске говорнице,
- Возила,
- Паркинг простори,
- Аутобуске станице.

Људи:

- Остали пешаци,
- Гужва,
- Редови за аутобус.

Нефизички закони

- Удаљеност од објекта сама по себи је закон.

Све горе поменуто има своје предности и мане. Неки ће послужити као оперативни закон дуго времена, неки само кратко. Део оперативне пратње јесте унапред предвидети акције објекта и одредити адекватан закон који ће се уклопити са ситуацијом.

Перфектан закон вам омогућава да:

- Одржите контролу над објектом,
- Останете колико год је то потребно,
- Одете брзо и слободно,
- Не привлачите пажњу на себе,
- Постигнете оперативне циљеве.

Ако требате да се закони на улици, искусан опсервант ће повести рачуна о позадини. Неће бити лутак тако што ће се посадити на сред улаза, или пак да стане тако да му иза леђа буде велики стаклени излог. Такви положаји пре привлаче пажњу него што је одвлаче. Код пратећих оперативаца, излазак из заклона је најопаснији период и најтежи за просуђивање. Ово нарочито важи када је сам у операцији. Ако може да види објекта, препоручљиво је да остане где је и да га контролише из заклона. Ако не може да види објекта, онда одлука мора да буде базирана на корак - време растојање(колико је корака објекат могао да одмакне за време док није у видном пољу опсерванта) и наравно увек присутна свест о могућности да објекат користи мере против пратње. Дobar оперативац има осећај када је безбедније да објекта не држи на виду, а када да се поново појави и настави визуалну контролу (на пример праћење паралелном улицом, ако се ради о возилу). Равнотежа се овде постиже одлуком о томе шта треба жртвовати, закон или поглед. Када се креће ка заклону, то мора да буде учињено суптилно, одлучно и природно. Могуће је баш тад, кад је опсервант под закломом, да се објекат предомисли и изабере различити правац кретања. Опсервант такође може

изабрати да напусти заклон, али то треба да је учињено неприметно. Свака недоумица у покретима у или изван заклона, увек привлачи пажњу.

КОНТРА-ПРАТЊА

Под контра-пратњом се подразумева низ трикова којима изверзиран објект опсервације може да разоткрије опсерванте и тиме угрози целу операцију тајног праћења. Објект који је свестан да је под присмотром, нарочито ако је обучен да то примети (припадници обавештајних служби, терористичких организација, лица која су раније лишавана слободе након примене тајног праћења итд.), може урадити било шта од наведеног:

1. Одвести агента на напуштено место;
2. Скрене из угла и стане;
3. Сакрије се и посматра знаке конфузног тражења;
4. Екстремно промени брзину кретања;
5. Врати се и чека реакције;
6. Обрати се директно опсерванту;
7. Посматра одраз опсерванта у излогу или огледалу;
8. Уђе и одмах изађе из градског превоза;
9. Направи лажан старт и чека реакцију опсерванта;
10. Уђе у зграду са више излаза;
11. Попне се у лифт или уз покретне степенице и одмах сиђе;
12. Непрекидно користи градски превоз у супротним правцима;
13. Има сарадника на одређеној дистанци који мотри на могућност присмотре;
14. Нагло изађе из ресторана;
15. Више пута прелази улицу;
16. Више пута застаје на кратко;
17. Стоји на изолованим местима;
18. Ноћу шета напуштеним областима;
19. Хода у супротном смеру од већине пешака;
20. Брзо улази и излази из зграда;
21. Пролази кроз продавнице и ресторане;
22. Пролази поред одредишта и врати се;
23. Кратко застаје у биоскопима;
24. У подземној железници улази и излази на истим станицама;
25. Користи неколико аутобуса или возова;
26. Чека аутобус на супротној страни улице у односу на станицу;
27. Крене до улаза у аутобус или воз и застане;

БЕЗБЕДНОСТ

28. Изађе из аутобуса или воза и уђе у друго превозно средство које иде у истом правцу;
29. Кроз задње стакло аутобуса погледом тражи возила за присмотру;
30. Вози се поред одредишта и врати се пешице;
31. Стоји на шалтеру за продају карата за превоз да би спречио опсерванта да купи исту;
32. Чека на једном крају платформе и трчи на другу кад стигне воз;
33. Иде напред назад у аутобусу или возу;
34. Изађе из лифта и одмах поново уђе у њега;
35. Дозвољава да светла на семафору круже;
36. Прелази улице током густог саобраћаја;
37. Тера полицајца да се супростави агенту који врши надзор.

Све горе наведене радње³ су створене да се произведе тренутна реакција код агента који може открити свој идентитет. Иако је природан инстинкт да се остане уз објекта и настави надзор, то није вредно угрожавања целе операције.

Једно је сигурно, сваки успешан опсервант, за време опсервирања, себи стално мора да поставља једно исто питање: „**Ко посматра посматрача?**”.

ЗАКЉУЧАК

Оперативно тактичка мера и радња тајно праћење је кроз векове модификована и усавршавана. Почевши од система контроле који је постојао у доба инквизиције, преко полицијских апарата царске Русије, Енглеске, активности обавештајних служби за време хладног рата, па до данашњих дана, ова метода прикупљања података у великој мери представља једну од главних активности готово свих криминалистичких полиција земаља савременог света. Не ретко, мање или више успешно, предузимана од стране оперативних радника као појединаца, ова оперативно тактичка мера и радња последњих година, сходно порасту криминала, његовој прилагодљивости, обучености криминалаца у вршењу кривичних дела, појави нових облика кривичних дела, као и законској регулативи дефинисаној на начин да адекватно парира криминалу (феноменолошки и етиолошки), постаје потреба и обавеза за ангажовање уско специјализованих служби које у свом раду примењују ову радњу. Апарат репресије (полиција, тужилаштво и суд) по први пут схвата значај доказа прикупљених тајним праћењем који имају велики удео у изградњи квалитетног судског предмета који се у великом проценту завршавају брзо и на једини начин прихватљив овом апарату - изрицањем пресуде.

³ Извод из ФБИ-овог превода приручника АЛКАИДЕ за контра-пратњу, запленаог од њених припадника након догађаја од 11. септембра 2001. године.

У земљама које се налазе у нашем окружењу су одавно схватили значај ове оперативне тактичке мере и радње, тако да се на пример у Бугарској овим послом бави око 1500 оперативаца, распоређених у више центара широм земље, са централом у Софији, у Македонији, тајним праћењем се бави око 90 оперативаца који су лоцирани у централни која се налази у Скопљу, исти је случај у Мађарској и Хрватској и већини земаља бивше СФРЈ, са изузетком Црне Горе чија је служба још у зачетку. Специјализоване службе које се у Србији баве тајним праћењем, а налазе се у саставу УКП СУП Београд и СБПОК-а УКП МУП Србије до сада су остваривале изузетне резултате у борби против готово свих врста криминалних активности. Досадашњи успеси ових служби су у великој мери резултат дуге традиције која постоји код нас (почев од оснивања службе Државне безбедности, која је усвојила и усавршила методе службе КГБ-а бившег СССР), континуираног рада, ангажовања на обуци радника који су пролазили ригорозне провере и задовољавали строге психо-физичке критеријуме. Обука која се спроводи над оперативцима који се спремају за овакву врсту ангажовања је ригорозна и већ у првим месецима рада се јасно кристализује који од ових радника задовољава критеријуме који су неопходни за успешно ангажовање на пословима тајног праћења. Не испуњавање стандарда за рад у овим службама не значи да оперативци не могу да буду успешно ангажовани по другим линијама рада.

Ступањем на снагу новог Закона о кривичном поступку Републике Србије прецизно су дефинисани (да би се спречиле злоупотребе) услови који треба да буду испуњени за ангажовање служби које се баве тајним праћењем (истражни судија, на писмени и образложени предлог државног тужиоца, чл. 232. ЗКП).

Резултати које тајно праћење има код разоткривања неких кривичних дела (фалсификовање и „прање“ новца, неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога, недозвољена трговина оружјем, муницијом или експлозивним материјама, трговина људима, давања и примања мита, изнуде и отмице) и њихових извршилаца су од толиког значаја да се извршиоци ових кривичних дела у већини случајева, на други начин не би могли привести правди. Наравно, најбољи резултати се постижу када се тајно праћење комбинује са другим оперативно-техничким мерама.

По извршењу мере тајног праћења, службе специјализоване за примену ове мере, су у обавези да преко заинтересованих опсретивних радника доставе истражном судији писани извештај и снимке. Истражни судија може одредити да се снимци добијени применом ове мере у целини или делимично препишу и опишу. Истражни судија ће позвати државног тужиоца да се упозна са материјалом добијеним употребом ове оперативне тактичке мере и радње (чл. 233 КЗ РС).

У случајевима када подаци добијени применом ове мере нису потребни за вођење кривичног поступка или ако државни тужилац изјави да против осумњиченог неће захтевати вођење поступка, сав прикупљени материјал ће се уништити под надзором истражног судије. Истражни судија ће о томе

БЕЗБЕДНОСТ

саставити записник. У случајевима када је поступљено супротно одредбама ЗКП РС или наредби истражног судије, на прикупљеним подацима се не може заснивати судска одлука.

У свим наведеним случајевима законодавац је прецизно и јасно дефинисао све могућности када се ова мера може примењивати и када се подаци добијени њеном применом могу, а када не могу користити као доказ на суду, а све у духу начела законитости, истине и објективности.

Оперативно тактичка мера и радња, тајно праћење ступањем на снагу новог Законика о кривичном поступку, заједно са мером надзора и снимања телефонских и других разговора или комуникација другим техничким средствима, добија на значају као једна од најексплоатисанијих метода прикупљања доказа данас. Београд још увек егзистира као једини центар у којем се налазе јединице специјализоване за ову врсту активности. Покушаји и добра воља, да се сличне јединице формирају у другим градовима широм Србије постоје. Да ли ће се истрајати у тим настојањима, показаће време које је пред нама.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Кривокапић, Жарковић, Симоновић (2003.), Криминалистика тактика: ВШУП.
2. Превод упутства за праћење служби Велике Британије, Surveillance notes for guidance.
3. Training and development centre Bishopgarth (2002.), Technical surveillance course.
4. Федерални Истражни Биро САД (09.05.-13.05.2005. Земун), Курс „Напредне технике праћења”.
5. Службени лист СРЈ бр. 70 (28.12.2001), Законик о кривичном поступку.

UNDERCOVER TRACKING - NEW ASPECTS

Abstract: Taking into consideration the increase in crime, its adaptability and organization, the criminals' skill in committing offences, new forms of crimes as well as the legal regulations defined in such a way that they can be on a par with crime (both on a phenomenological and etiological level), the author points out that undercover tracking, as an operative and tactical measure and activity, demands the engagement of specialized police departments which, in their daily activities, use this operation. For the first time repressive authorities (police, judiciary and courts) realize the importance of the evidence collected by undercover tracking as well as their part in building up a qualitative legal case which can be solved quickly and in an only possible way, acceptable for these authorities by passing an adequate sentence.

Key words: observation, observant, control, cover, counter-tracking.

Данијела СПАСИЋ,
Полицијска академија

БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ ПРОСТИТУЦИЈЕ У БЕОГРАДУ

Резиме: Проституција је као социопатолошка појава и облик друштвено девијантног понашања присутна у широком обиму у безбедносној проблематици Србије, а посебно на територији града Београда, као унутрашњи облик угрожавања безбедности. У односу на период с краја 80-их година прошлог века, у данашњим условима она је примила нове облике организовања, нове форме, доживела експанзију и специфичну просторну дистрибуцију, што је уследило као последица ратних дешавања у окружењу, избегличког егзодуса и промена у социјалној, демографској, економској структури и транзиционих процеса. Као друштвена девијација проституција је безбедносно интересантна због своје повезаности са другим социопатолошким облицима понашања, са разним облицима криминалних активности, као појава која руши јавни морал, здравље и друштвене вредности. Али, свакако је безбедносно најзначајнија њена веза са организованом трговином људима, која је, после трговине оружјем и наркотицима, постала један од најunosнијих видова организованог криминала.

Кључне речи: безбедност, проституција, макрои, криминал, трговина људима.

УВОД

Свако промишљање појма безбедности, било научно или лаичко, теоријско или чисто прагматично, јесте покушај да се докаже истовремено постојање два света; једног видљивог, у сталном покушају да буде савршен, и другог, света «невидљивог», који егзистира против свих кодекса и правила, а којег храни, одржава и јача жеља да се одбаце све друштвене вредности и циљеви, да се обезвреде сва средства, начини и инструменти којима се циљеви постижу.

Међусобно неразумевање, егзистенцијални страх, вапај за заштитом и сигурношћу слабијих и доминација идеја, искривљених слика и стварности, условно речено, "јачих" - то је реална слика глобалне светске безбедности. Зато има логике поставити питање - како обезбедити безбедност?

Потребно је открити узроке, дефинисати услове постојања тог "света". Заштита безбедности на глобалном плану претпоставља да се и на терену локалних безбедносних подручја елиминису сви облици угрожавања, како

БЕЗБЕДНОСТ

спољашњи тако и унутрашњи. У том циљу, неопходно је проценити и анализирати безбедносне аспекте сваке појаве која представља реалну опасност за функционисање сваког система безбедности.

Проституција као социопатолошка појава посматра се, конкретно, на нивоу њеног утицаја на безбедност Београда, у којој су се у последњој деценији XX века сконцентрисали многи проблеми и последице распада једне социјалистичке државне заједнице. Овај друштвено-девијантни феномен морао се нужно ставити у раван са многим негативним околностима које су обележиле нашу реалност последње деценије прошлог века: крах социјализма, дубоки економски суноврат, сецесија и распад земље, ратна разарања, различите друштвене извитоперености и патологија уопште.

Београд је, подсетимо, тих година прошао "криминалну голготу", упознао скоро све облике организованих и неорганизованих облика криминала - свирепа убиства и обрачуне криминалних група, отмице, уцене и изнуде, рекетирање, најтеже облике разбојништва, разне облике насиља у породици, злостављање деце, енормно висок раст малолетничке деликвенције, трговину људима и др. У овим условима, проституција је као и сви други облици социјалне патологије, попримила нове димензије и нове форме.

Управо стога је и разматрање безбедносних аспеката проституције настало као покушај да се, на основу расположивих података, изврши једна врста поређења стања из 80-их година XX века и почетка XXI века, узимајући у обзир просторну дистрибуцију, облике испољавања и утицај проституције на безбедност на територији града Београда. Постављена је хипотеза да је, у односу на последње две деценије прошлог века, дошло до експанзије постојећих и појаве нових облика проституције, као и њене јаче повезаности са другим облицима друштвених девијација и криминалних активности.

Објективно ограничење у покушају да се докаже ова хипотеза, објасне узроци или појавни облици појаве, јесте "тамна бројка" лица која се баве "најстаријим занатом на свету", илегални карактер проституције као "делатности", потреба да се заштите посебне врсте "клијената", неодобравање и осуда комерцијализоване проституције, а нарочито присилне проституције жена, девојака и деце и експлоатације проститутисања других. Нагласимо и то да проституција у савременим условима представља и облик секс-индустрије, нове "гране" развијене светске привреде XX века.¹

Сведена на територијалне оквире српске престонице, као појава која угрожава морално, физичко, психичко здравље, гази све етичке кодексе друштва и разара породицу, а поред тога повезана са разним видовима патолошких и инкриминисаних активности, било кроз доприносеће или покретачке улоге, она представља константну опасност за безбедност. Ретко видљиво или директно, али је стално присутна као погодан склоп улога или услова за разне облике криминалних делатности. При томе, апсурдно звучи да проституција као појава, активност, чињење или делатност, нашим зако-

¹ Опширније: Мијалковић С. *Трговина људима*, Беосинг, Београд, 2005. стр.

нодавством није инкриминисана као кривично дело, већ само као прекршај против јавног реда и мира?!

Поред тога, у овим околностима, на територији Републике Србије, од 26 територијалних организационих јединица - секретаријата Министарства унутрашњих послова (без Косова и Метохије), пословима сузбијања ове појаве бави се само једно одељење Секретаријата у Београду - Одељење за јавни ред и мир. Проблем је и логична немогућност било каквог истраживања ове појаве "на терену". Зато је и разумљиво зашто су подаци који се односе на проституцију, њене облике и просторну дистрибуцију, добијени од тзв. регистрованих проститутки, односно, оних које су кажњене за прекршај против јавног реда и мира, при чему велики број, тј. "тамна бројка" нерегистрованих проститутки представља реално стање и слику ове појаве.

ПРОСТИТУЦИЈА - ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

Проституција као социопатолошка појава

Проституција је, са становишта друштвених норми и друштвене реакције, социопатолошка појава и облик друштвено девијантног понашања.

Девијантно понашање је свако људско понашање које у значајнијој мери одступа, односно крши друштвене норме једне заједнице и изазива друштвену реакцију неодобравања.²

Као облик девијантног понашања жена, проституција је присутна у различитим класним историјским периодима развоја људског друштва. Вековима обележена као порок и морални проблем, изазивала је различите друштвене реакције, у чијој је основи ипак увек постојало социјално одбацивање жена које се баве проституцијом. Још од римског писца Улпијана, пре двадесет векова, који је дефинисао проститутку као жену, која јавно, и за новац, уступа своје тело већем броју мушкараца, не правећи избор међу њима, па све до данашњих дана, у свим дефиницијама могу се наћи заједнички основни елементи.

Према савременим схватањима, проституција се дефинише као сексуални однос који карактерише плаћање, обично у новцу, промискуитет и емоционална равнодушност. То је, пре свега, пружање одређених сексуалних услуга другим особама које могу да буду различитог или истог пола.

У данашњим условима, што свакако важи и за град Београд, женска хетеросексуална проституција је најчешћа друштвена девијација, најучљивија и релативно више друштвено стигматизована од осталих начина проститутисања. Осим тога, женска проституција је једина која је у току вековног постојања, као и данас, постала организована.

Да бисмо разумели појавне облике, просторну дистрибуцију и експанзију женске проституције на почетку двадесетпрвог века на подручју града Београда, потребно је анализирати укратко основне економске, социјалне и опште

² Шпадијер-Цинић Ј., *Социјална патологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1988. стр.49.

БЕЗБЕДНОСТ

друштвене услове који су обележили последњу деценију двадесетог века на овом простору.

Друштвено-политичке, социјалне промене и економска криза као предуслови ширења проституције

Југословенска привреда била је крајем 80-их година прошлог века далеко испред привреда осталих земаља реал-социјализма. Непосредно пред распад, СФРЈ је имала укупан друштвени производ од око 70 милијарди долара и на светској ранг-листи, у том погледу, делила је 30. место, а сматрало се да би 2000. године могла бити међу двадесет земаља највеће економске снаге у свету.

У таквим друштвеним условима разумљиво је, ни друштвене девијације нису показивале тенденцију раста или ширења. Подаци из тог периода који се односе конкретно, на динамику ширења и просторну дистрибуцију проституције, као и сва сазнања о овој појави, су врло ограничена и заснивају се, искључиво, на подацима о регистрованим проституткама.

У Југославији је 1984. године било око 7000 проститутки. Највећи број регистрованих и прекршајно кажњених проститутки забележен је у Београду (чак 62%). Подаци из спроведених истраживања односе се само на проститутке које се проституцијом баве јавно, професионално и најчешће припадају категорији уличне проституције.

Крајем 80-их година, проституцијом се у Београду баве углавном млађе жене (77% њих је старо између 18 и 30 година). Запажа се изузетно мали број проститутки испод 18 година (у Београду око 2%). Више од половине проститутки које су живеле у Београду, *рођено је у селу*, односно већина њих су рурални мигранти или мигранти који долазе из мањих градова у веће урбане центре. У погледу *друштвеног статуса*, већина проститутки води порекло из релативно сиромашних друштвених слојева, односно радничких и земљорадничких породица.

Подаци из тог периода који се односе на *занимање* показују да је у Београду око 36% проститутки било без занимања, око 27% било је неквалификованих радница, око 18% службеница, а око 19% чинила је група студенткиња, барских играчица, фото-модела и кућних помоћница. У погледу *запослења*, подаци говоре да је 84% проститутки у Београду било без запослења, односно да се већина њих бавила професионално проституцијом (као јединим и главним занимањем). Према *школском образовању*, већина проститутки имала је основно школско образовање, а у Београду је чак више од 1/3 проститутки започело или завршило неку средњу школу.

У друштвеним, економским и социјалним условима 80-их година, "свет" у којем су живеле и радиле проститутке показивао је изразите карактеристике посебне културе. Субкултуру проституције чини група у којој проститутка ступа у различите друштвене односе са свима онима који су, посредно или непосредно, повезани са проституцијом. Међу њима, као једна од карактеристика ове културе, постоји изражена, сурова конкуренција и узајамна, жестока

нетрпељивост. Као последица ових односа, јавила се и неизбежна веза проституције и других облика девијантног понашања (алкохолизам - у који проститутка улази под утицајем средине у којој ради, коцкање, наркоманија - која представља пут да се дође до новца за дрогу). У Београду се тих година свака десета наркоманка проституисала.

Ови подаци били су компатибилни са укупним стањем свих сегмената југословенског друштва са краја 80-их година. Реална безбедносна слика показивала је знаке прихватљивог и толерантног стања, са малим процентом криминалних активности и ниским степеном организованости криминалних организација, о чијем постојању се, с разлогом, може дискутовати.

Међутим, економска регресија 90-их година, као своју закономерност произвела је екстремно социјално раслојавање и друштвене тензије, опште сиромашење, слабљење социјалних, здравствених, школских институција, моралну хипокризију друштва, распад вредносних система. Овакво стање имало је за последицу дивљање психологије грабежи и сведозвољености, са рапидним повећањем стопа криминалитета свих врста (посебно имовинског и организованог) и укупном друштвеном аномом, као и разарање основних вредности друштва.

Истанчано економско ткиво новоформиране државе (1992. године формирана је Савезна Република Југославија, као заједничка држава Србије и Црне Горе, а њен настанак је био последица принудног избора у сусрету са међународно подстакнутим и легализованим распадом СФРЈ), додатно оптерећено ратним дејствима у непосредном окружењу, избегличким егзодусом, и распадом међузависног јединственог тржишта, бива доведено до суноврата увођењем санкција међународне заједнице.

Међунационални, верски, међурејублички сукоби, сецесионизам појединих република, грађански рат и међународна изолација, екскомуникација и маргинализација СР Југославије, довели су до потпуне економске кризе и регресије и ивице егзистенцијалног опстанка.

На бази оваквог стања репродукују се и нове категорије социјалне структуре: ратне елите, слој ратних профитера, црноберзијанаца и "богаташке мафије" - који се средствима мас медија у свести младих обликују у пожељне узоре изграђивања идентитета; и тешко дефинисане маргиналне и декласиране групације прогнани, избеглице, ратни пролетери и др. који мултипликују иначе немалу структуру сиромашних и социјално депривилегованих. Стога је ратно окружење постало прилика за друштвену промоцију дела депримираних, социјално гетоизираних и угрожених, који су у њему учествовали - "он (рат) постаје шанса за значење, стицање моћи и угледа, ванредним путем, за знатан део становништва из редова доњих класа и слојева".³

Међу индикаторима кризе који ће, између осталих, посредно утицати на ширење и појаву различитих облика криминалног и девијантног понашања, поменимо незапосленост, сиромаштво, некавалитетну социјалну и здрав-

³ Видојевић Ж. *Друштвени сукоби*, Радничка штампа, Београд, 1993. стр. 240.

БЕЗБЕДНОСТ

ствену заштиту, урушавање породичних вредности, висок проценат разведених бракова, изграђивање квази-вредносних система и некритичко прихватање свих новина које се "увозе" са запада. Међу незапосленима у СР Југославији 1996. године било је, на пример, 444.099 стручних лица, од којих 239.560 жена.⁴

Кад помињемо сиромаштво као индикатор кризе, рецимо да је крајем 90-их година око 35% становника Југославије живело у социјалној беди, а поражавајуће звучи и податак да је око 8,5 милиона Југословена било сиромашно.

Тих година сиромаштво је постало масован, пре свега, урбани проблем, који је најтеже погађао оне друштвене групе које су своју егзистенцију обезбеђивале приходима из радног односа у друштвеном и приватном сектору, "сивој економији" или од новчаних накнада по основу социјалног осигурања или социјалне заштите. Са закашњењем од 9,5 месеци исплаћивани су дечји и матерински додатак, социјална помоћ и пензије.

У домену социјалне заштите јавиле су се бројне проблемске ситуације које су касније имале много негативних импликација: поремећаји у задовољавању развојних потреба, оспособљавању за обављање друштвених улога и социјалној интеграцији (болест, инвалидност, психофизичка ометеност), угроженост развојних услова за децу (злоупотреба родитељског права, занемаривање родитељске дужности, развод брака, поремећени породични односи и функције), проституција, скитња, просјачење и др. облици девијација.

У овим условима, недостатак материјалних средстава за егзистенцију већине породица услед немогућности запошљавања или губитка посла, непостојање минималне социјалне сигурности, несумњиво и нужно су морали довести до развоја различитих облика девијантних и недозвољених понашања, нарочито млађих чланова друштва (пораст малолетничке деликвенције, наркоманије, алкохолизма и проституције).

У условима битно измењеног система вредности, неадекватне и неблагоприятне друштвене реакције, где је "богатство = моћ", посебно се младима не пружа много позитивних примера нити модела идентификације.⁵

Подсетимо да је о значају негативне идентификације и некритичког усвајања криминалних ставова од стране, посебно млађих чланова породице, говорио још почетком двадесетог века немачки криминолог Aschaffenburg.

"Дете које од ране младости живи у заједници са деликвентима и проституткама, поприма њихов начин мишљења и њихове ставове. Злочин у очима те деце губи карактер негативног понашања, а у осуди и казни деликвенти не виде ништа нечаснога."⁶

⁴ Извор: Извештај о реализацији програма рада Републичког завода за тржиште рада у 1996. години.

⁵ Милашиновић С., *Криза, млади, криминал*, Ташпринт, Београд, 2000. стр. 96.

⁶ Цит. према Т. Добренић, В. Полдругач, М. Сингер: *Породичне прилике малолетних рецидивиста на подручју Хрватске*, Загреб, 1980. стр. 185.

Занимљиво је да последњих десетак година расте учешће жена у криминалитету и друштвеним девијацијама уопште. Код одраслих, од укупног броја деликвената, број жена креће се од 11-14%, а код малолетница овај број је између 8-10%. У оквиру ових вредности крећу се и бројчани показатељи који се односе на подручје града Београда.

ПРОСТИТУЦИЈА У БЕОГРАДУ

Кратка анализа основне економско-политичке, социјалне и опште друштвене климе која је обележила последњу деценију двадесетог века на овим просторима, добар је путоказ за разумевање и објашњење старих и нових појавних облика, просторне дистрибуције и експанзије проституције на почетку двадесетпрвог века на подручју града Београда.

Подаци које нам је уступило Одељење за јавни ред и мир Секретаријата у Београду, односе се углавном на уличну проституцију, и до њих се релативно лако дошло, с обзиром да је од 2000. године до данас, на подручју града Београда, регистровано преко 900 проститутки које су прекршајно кажњаване и по 30 - 40 пута. При томе, претпоставља се да се "илегално" различитим облицима проституције бави више од 5000 лица женског пола, различитог старосног доба.

Врсте проституције и начини организовања

На подручју града Београда од 2000. године до данас, регистровани су следећи појавни облици проституције:

- *улична проституција*
- *агенцијска проституција*
- *хотелска проституција*
- *проституција путем Интернета*
- *проституција «високог» нивоа*

Да бисмо разумели све безбедносне аспекте ове друштвене девијације у граду Београду, изнећемо неке од карактеристика ових појавних облика. При томе, напоменућемо још једном да је овај облик «делатности» инкриминисан само као прекршај против јавног реда и мира (чл. 14. Закона о јавном реду и миру Републике Србије), за који се изриче као санкција казна затвора до 30 дана или новчана казна 10-15.000 (највише 25.000). Кривично је санкционисано само посредовање у вршењу проституције, за које се може изрећи и казна затвора до три године, а ако је извршено према малолетном лицу - може се изрећи казна затвора од једне до десет година (чл. 184. Кривичног законика Републике Србије).

Улична проституција

Уличне проститутке чине не особито хомогену, пре расуту, социјалну скупину са парцијалним комерцијалним интересом у којој се понаша по индивидуалном принципу, захтевима макроа или какве организације.

БЕЗБЕДНОСТ

Овај облик проституције на територији града Београда просторно је заступљен на следећим локацијама:

- а) парк код Економског факултета,
- б) ауто-пут Београд-Ниш («Ластина» станица, «Плави мост»),
- в) ауто-пут Београд-Ниш (наплатна рампа у Бубањ потоку),
- г) Новосадски пут (код «Манцеовог моста»),
- д) ауто-пут Београд-Загреб (код хотела «Национал»),
- е) ауто-пут Београд-Загреб (наплатна рампа Шимановци),
- ж) пут Београд-Панчево (код «Малог раја»).

Просечна старост проститутки креће се *између 18 и 35 година*. Најстарија регистрована проститутка има 60 година и овим «послом» бави се већ 30 година.

У погледу *структуре*, међу уличним проституткама има највише социјално и здравствено запуштених лица, затим лица која су лишена радне и пословне способности, девојака са инвалидитетом и оних који немају другог начина издржавања. Многе од њих, посебно ако су млађе и атрактивније изгледају, дању се баве уличном, а ноћу хотелском проституцијом. Међу њима има лица без школске спреме и основног образовања, али и службеница, домаћица, студенткиња. Велики проценат њих води *порекло из градова или сеоских средина централне Србије (највише их је из Краљева, Крагујевца и Крушевца)*.

Последње 3-4 године приметан је пораст малолетничке проституције. Њоме се баве деца од 11 до 14 година. Међу регистрованим малолетницама налази се и девојчица од 14 година која овако зарађеним новцем издржава седморо браће и сестара.

При свему томе се пружање различитих сексуалних услуга плаћа од 100 до 2.000 динара, зависно од физичког изгледа проститутке и саме локације. Просечна цена услуга износи око 1.000 динара, а с обзиром на то да једна улична проститутка може у току сат времена пружити услуге шесторици клијената, јасно је зашто је за макрое и лица, која се баве посредовањем у вршењу проституције, ова «делатност» јако профитабилна. Анализом улоге и активности макроа бавићемо се посебно, с обзиром на то да, у погледу безбедносних импликација проституције у Београду, као и свуда, макро има посебно значајно место.

Агенцијска проституција

Овај облик проституције у Београду био је актуелан до 1998. године, а рекламиран је и организован кроз тзв. *пословну пратњу*. Негде 1999. године, када је сузбијена у том облику, ова проституција заживела је преко тзв. *салона за масажу*. Данас у Београду има око 240 регистрованих салона ове врсте. Сви други, нерегистровани, у ствари представљају места на којима се у новом облику обавља агенцијска проституција. Такође се овај облик

проституције једно време концентрисао и у тзв. стриптиз-баровима и лока-
лима у којима се изводи тзв. уметнички стриптиз.

Међутим, све више, а да би се избегле полицијске репресивне мере, овај
облик проституције организује се у изнајмљеним становима или у становима
клијената, при чему главни терет организације, од превоза девојака до
уласка у стан, њихове безбедности и узимања новца, преузима макро. Цене
услуга крећу се од 60 до 100 евра за сат времена.

Хотелска проституција

У свим хотелима на територији града Београда постоји овај облик прости-
туције. Главни комуникациони контакт успоставља се између макроа и ре-
цепционара одређеног хотела. Девојке-проститутке просечно су старе између
18 и 35 година, атрактивног изгледа, по занимању су већином студенткиње,
или запослене и удате. Цене услуга које оне пружају клијентима у хотелу
крећу се од 100 до 150 евра за сат времена. Најскупље се плаћају ове
услуге у хотелима «Интерконтинентал» и «Хајат». У овим хотелима услуге
пружају често и познате естрадне личности. Према једном сазнању, сво-
јевремено је, 90-их година, у једном од ових хотела, најскупље била плаћена
једна позната глумица, која је пружање услуга наплаћивала око 5.000 ДЕМ
за ноћ. Било је ту и певачица и фото-модела, манекенки. Корисници услуга
- «муштерије» или клијенти су углавном странци.

«Интернет» проституција

За овај облик проституције карактеристично је то да је «посредник» између
проститутке и клијента - Интернет. Преко свог сајта девојке нуде пружање
сексуалних услуга. Потом се у Интернет комуникацији или телефоном, до-
говарају све друге појединости око контакта, плаћања и сл. Цене за пружање
услуга овим путем се крећу од 60 до 100 евра за сат времена.

Проституција «високог» нивоа

«Висока» или «елитна» проституција обухвата и женску и мушку, како хет-
еросексуалну тако и хомосексуалну проституцију. Ради се о специфичном
облику проституције који се обавља у «затвореном кругу», са највишим
степеном тајности и безбедности. Њени актери су јавне личности: поли-
тичари, уметници, спортисти, а о контактима постоје само сазнања која је
практично, немогуће проверити.

Такође, иако се тврди да је организована мушка проституција у пракси ређе
заступљени облик сексуалне експлоатације, незванично, она итекако «цвета»
у Србији, у Београду посебно. Најчешће је реч о хомосексуалној проституцији.
У српској престоници заживео је нови облик проституције, тзв. «викенд про-
ституција». Поред бизнисмена и уметника, главни «конзументи» су домаћи
високи политичари. Атрактивни и високи младићи, старости од 25 до 30
година, сваког викенда слећу на Сурчински аеродром, а одатле на већ ус-
таљене адресе (ексклузивни хотели и Дедиње). Цене су различите. Крећу

БЕЗБЕДНОСТ

се од 3.000 до 1.000 евра за ноћ и за разлику од женске, иду и до десет пута више. Ако је реч о «неискуснијем» дечаку или младићу, тарифа се удвостручује.

У оквиру проституције «високог» нивоа, организују се и путовања, тзв. секс туризам. У овом случају клијенти плаћају око 500 евра за један дан.

Напоменимо такође да се проституцијом баве и трансвестити, којих у Београду има око 100 регистрованих.

Макрои

У погледу улога, у било којем облику проституције, поред проститутке, односно женског лица које нуди сексуалне услуге и клијента који те услуге тражи, макрои (подводачи, посредници) сигурно обављају најкомплексније активности, које у погледу општег безбедносног стања имплицирају, по правилу, негативне последице. Зато је у ланцу проституције као организоване делатности само активност макроа кривично санкционисана (чл. 184. Кривичног законика Републике Србије). Занимљиво је напоменути да посредовање у мушкој проституцији не подлеже ниједном облику одговорности.

Макро је, углавном, мушкарац, који тражи, проналази, врбује, мами, наговара и подстиче девојку да се бави проституцијом. У почетку, преко класичних рекламних порука, они траже девојке за рад у кафићима, салонима за масажу, баровима, и сл., нудећи добру зараду и обезбеђен стан и храну. После разговора у којем макро објасни девојци шта се од ње у ствари тражи, она пристаје или не прихвата понуду. И у једном и у другом случају, дужнички однос је већ успостављен. Макро, наиме, тада од девојке тражи повраћај, реално, непостојећег новца, којим је он, наводно, у међувремену за њу плаћао изнајмљен стан. Тај новац ниједна девојка никад не успе да врати, јер се дуг стално повећава на име нових, измишљених трошкова. Тако се успоставља и власнички, ропски однос. Тада крећу уцене, батињања, психичка и физичка злостављања. Затвара се круг из којег се не може тако лако изаћи. Он се само може проширити и ван граница земље, када се улази у мрежу међународне трговине људима.

Занимљиво је и то да већина макроа ступа у наводне, емотивне везе са проституткама, и да се у име и за рачун те "љубави" девојка бави проституцијом и тако обезбеђује високе зараде за макроа, с обзиром да само минимални проценат те зараде иде девојкама (преко 90% зараде узимају макрои). Деца рођена у овим везама имају своју унапред дефинисану и не тако сјајну судбину. Често су запуштена и злостављана, а не мали број њих и сам се бави малолетничком проституцијом. Дешава се често и да муж буде макро својој жени, да је примора да се бави проституцијом у оквиру "нормалног" свакодневног брачног живота. Он јој обезбеђује клијенте и узима зараду.

Послове макроа обављају и жене које су се некада саме бавиле проституцијом. Око себе окупљају и организују одређен број девојака, и имају улогу тзв. "мадам". У Београду има око 70 женских макроа које у погледу бруталности и агресивности нимало не заостају за својим мушким конкурентима.

Кажем, конкурентима, јер "на београдском асфалту" постоји и сурова конкуренција међу макроима. Београд је, у том смислу, подељен на тзв. интересне сфере макроа. Ниједна проститутка не може изаћи сама "на улицу" и сама радити. Она припада "неком" и тај "неко" одлучује о њеној безбедности, њеном животу и смрти.

Сваки од рејона које смо поменули на почетку излагања о уличној проституцији, припада неком макроу или групи макроа исте националне припадности. Према њиховом, усменом неписаном договору, рејони су подељени на следећи начин:

- Роми «држе» "Манцеов" и "Плави мост".
- Новопазарци «покривају» "Ластину" станицу и све друге локације дуж ауто-пута Београд-Ниш.
- Роми, Новопазарци и Срби заједно «покривају» подручје око Економског факултета.
- Срби «држе» подручје око наплатне рампе Шимановци на ауто-путу Београд-Загреб.
- Највећи део хотелске проституције и салоне за масажу "покривају" припадници црногорске националности.

Због поделе интересних зона, често долази до сукоба између група макроа, понекад и сурових и крвавих обрачуна око територије и поделе, размене и продаје девојака.

Ово је само један од безбедносних проблема престонице везан за проституцију. Делатност полиције у том погледу јако је отежана. Ретко која приведена девојка жели да каже ко јој је макро, страхујући за сопствени живот и оно шта је чека кад се, неминовно врати, свом "занимању". Зато се активност полиције на хватању макроа, углавном заснива на непрекидној опсервацији "инкриминисаног" простора и постављању заседа.

Проституција је, на почетку новог века, са свим последицама транзиције, добила своје ново, још девијантније лице и суровији облик, просторно се проширила, постала део организоване мреже трговине људима и организованог криминала и стална "тиха" и "невидљива" претња безбедности.

БЕЗБЕДНОСТ И ПРОСТИТУЦИЈА У БЕОГРАДУ

Генерално прихваћено становиште јесте да проституција, начелно, нема тако штетан друштвени утицај као што га имају криминалитет или наркоманија, зато што није масовно заступљена, мада је, што се Београда тиче, овај став дискутабилан, нарочито кад је у питању временски период од краја 90-их година до данас.

Изучавање проституције, као облика девијантног понашања, са становишта безбедности је значајно, јер постоји доказана веза између проституције и других опаснијих облика угрожавања унутрашње стабилности друштва.

БЕЗБЕДНОСТ

Ово стога што су проститутке, због негативне реакције средине, приморане да траже заштиту, моралну подршку, помоћ и охрабрење једне од других, што им и основни, субкултурални обрасци омогућавају, али и помоћ од других девијаната. Поред тога, често су проститутке и сами наркомани, алкохоличари или криминалци, било да се придружују тим групама или самостално.

Пре свега, постоји висок степен корелације између проституције и наркоманије, алкохолизма и коцкања. Последњих година, у Београду је, захваљујући добро организованим пословима, могуће добити све »услуге« на једном месту (у приватним становима, ноћним баровима, клубовима, и на сплавовима). Та места су оперативно означена као стецишта криминалаца, ту се склапају одређени послови, ту се криминалци придобијају, подстрекавају и организују, што је са становишта унутрашње безбедности означено као штетно деловање које производи нове криминалне активности.

Вега између криминала као најозбиљнијег облика угрожавања стабилности друштва, и проституције, може бити вишеструка:⁷

- а) проститутке могу бити подстрекачи и саучесници криминалне делатности,
- б) проститутке могу учествовати у »покривању« криминалаца,
- в) проститутке могу бити растурачи украдене робе,
- г) проститутке могу бити »мамац« за навођење жртве,
- д) проститутке могу бити саме извршиоци кривичних дела.

Најчешће, међутим, учешће проститутки у било ком облику криминалне делатности бива иницирано, посредно или непосредно, од стране макроа. Он је тај који у ланцу проституције, било којом својом активношћу, чини инкриминисано дело.

С безбедносног аспекта проституцију не можемо посматрати само као пружање сексуалних услуга од стране, углавном, женског лица, за новац или неку другу материјалну корист. Она је затворени круг, систем са одређеним улогама, дефинисаним неписаним правилима, и односима на релацији проститутка-клијент-макро. У овом »ланцу« свака »карика« може својим деловањем бити носилац криминалних активности. Најчешће су то макро или проститутка.

У пракси београдске криминалистичке полиције забележен је мали број кривичних дела чије су извршиоци биле проститутке (негде око 2% и то углавном ситних крађа и кривичних дела у области трговине и кријумчарења дроге). Ово је и разумљиво, с обзиром на чињеницу да је око 10% регистрованих проститутки-наркомани.

Поред тога, оне су биле извршиоци кривичних дела наношења лаких телесних повреда (као последица физичких обрачуна између самих проститутки).

⁷ Стајић Љ., Основи безбедности, Полицијска академија, Београд, 2004., стр. 36.

У једном броју извршених кривичних дела проститутке су учествовале у «покривању» извршилаца-криминалаца, с обзиром на њихову неизбежну и природну повезаност и упућеност једних на друге.

Али, конкретно, на подручју града Београда, у протеклих неколико година, главни носиоци криминалних делатности везаних за проституцију, били су макрои. Реч је о лицима, углавном мушкарцима, којима је подвођење и навођење на проституцију само један од «додатних» послова. У свим кривичним делима са елементима насиља, а која су директно или индиректно везана за проституцију, појављују се макрои, најчешће као извршиоци или саизвршиоци, односно саучесници. То су кривична дела убиства, разбојништва, силовања, блудних радњи.

Проститутке су у највећем броју случајева биле жртве кривичних дела, углавном макроа, или, ређе, клијената.

Као пример, поменућемо убиство проститутке у хотелу «Србија» у марту 2002. године. У спроведеном кривичном поступку утврђено је да је убиство извршио власник агенције за пословну пратњу у којој је жртва претходно радила. У аналима београдске полиције тај случај је забележен као први случај убиства проститутке у претходних 20 година (од 80-их година).

Претходно је, 1998. године, у улици Јабучкој бр. 11 на Карабурми, проститутка, како је утврђено у истрази, наводно извршила самоубиство, скочивши са 8. спрата након жестоке свађе са макроом. Праве околности под којима је извршено самоубиство остале су неразјашњене.

Бруталност и агресивност самозваних «шефова», макроа, достигла је врхунац у случају смрти проститутке, 2004. године, када је девојка преминула од последица физичког злостављања. Макро је тако «суптилно» малтретирао девојку, наносећи јој «само» лакше телесне повреде, али тако да је смрт наступила као последица великог броја крвних подлива, како је утврђено налазом вештака судске медицине. У спроведеном судском поступку, утврђена је одговорност макроа, а он осуђен правоснажном пресудом на 12,5 година затвора.

Оваквим «третманима» девојке су свакодневно изложене у организованој проституцији. Само они случајеви са најтежим последицама бивају откривени. Права слика проститутки као жртава остаје скривена, јер већина њих није спремна да пријави тортуре којима је изложена, страхујући за сопствени живот и оно што их чека кад се врате «на улицу».

У томе се, између осталог, могу тражити и разлози због којих око 70% проститутки постају временом алкохоличари, таблетомани или наркомани.

У овом свету су недозвољени прекиди трудноће свакодневна, редовна и нормална «активност», коју контролишу макрои.

Према неким подацима до којих је полиција дошла, чести су и случајеви да се за проституцију «ангажују» жене у поодмаклој трудноћи?! И то указује на сву бизарност и нехуманост ове «делатности», при чему се негативне последице могу наслутити.

БЕЗБЕДНОСТ

Са аспекта безбедности, посебно у данашњим условима, ако се има у виду географски положај Србије, односно Београда, с једне стране и мрежа међународних путева организованог криминала с друге стране, проституција је постала свакако најзаступљенији појавни облик сексуалне експлоатације жртава организоване трговине људима. Ова чињеница се, пре свега, односи на организовану проституцију.

На територију Београда путевима организоване трговине људима долазе девојке из источноевропских земаља: Русије, Украјине, Молдавије, Румуније, Бугарске, Македоније. Оне којима је Београд одређен као крајње одредиште, добијају запослење, обезбеђен стан и раде на пословима конобарица, стрип-тизета, анимир дама и сл. у београдским ноћним клубовима. Друге, пак, организованим путевима "транзитирају" кроз Београд ка другим одредштима: Хрватској, Босни и Херцеговини, Косову, Албанији, и даље према Италији, Немачкој и другим западноевропским земљама.

Београдска полиција, а конкретно Управа пограничне полиције, као једну од својих најважнијих активности на плану безбедности, предузима мере на пресецању ланаца организоване трговине људима, која је се у Кривичном законнику Републике Србије појављује као ново кривично дело (чл. 388). У току 2005. године ова активност резултирала је подношењем 6 кривичних пријава против лица која су извршила ово кривично дело.

Организована трговина људима, а у оквиру ње и проституција, врше сложен и латентан утицај на унутрашњу безбедност једне државе. Стратегијом одбране државне заједнице Србија и Црна Гора, трговина људима је квалификована као један од најозбиљнијих невојних изазова, ризика и претњи безбедности земље и грађана.⁸

У светској пандемији ХИВ-а/АИДС, од којег је само у 2004. години оболело 4,9 милиона људи, а 3,1 милион је умрло,⁹ проститутке представљају ризичну групу. Контакти са различитим клијенатима представљају опасност по здравље великог броја људи, јер се директним контактом и преноси ХИВ.

У контроли коју је, у оквиру пројекта Министарства здравља и МУП, који финансира холандска влада под називом "Снага превенције", а са циљем да се смањи број сексуално преносивих болести међу уличним проституткама у Београду, крајем 2005. године спровео ЈАЗАС (Асоцијација за борбу против СИДЕ), утврђено је да је међу 100 проститутки само једна била заражена вирусом ХИВ. Међутим, с правом се поставља питање колико је клијената она заразила пре него што је утврђено да је и сама заражена.

Проституција је и облик угрожавања породице, као основне ћелије сваког друштва. У зависности од функционисања и односа унутар породице, формира се "квалитет" будуће личности, односно, њен статус (место и улога) у друштву.¹⁰

⁸ Опширније: Мијалковић С. *Оп. цит.* стр. 251.

⁹ Зборник радова са научног скупа: *Жена и ХИВ*, Беосинг, Београд, 2005. стр. 7.

¹⁰ Мијалковић С. *Оп. цит.* стр. 265.

Дестабилизована породица је последица, али често и узрок проституисања како супруга и мајки, тако и ћерки.

И у Београду, као и у многим другим местима, како у доба економске кризе тако и као њене последице, јавља се проституција чије потенцијалне жртве потичу из "разорених" породица. "Разорена" породица је синоним за: разведене бракове, алкохолизам, сексуалне девијације типа инцеста и сексуалног злостављања, насиље у породици, криминалне каријере њених чланова, беспосличарење, наркоманију и сл. У оваквим породицама најчешће је ослабљена једна од основних функција породице: васпитно-образовна. Оваква породица омогућава имитацију и идентификовање својих најмлађих са патолошким улогама њених чланова.

На крају, поменућемо и један нови "феномен", који се појавио на београдским улицама, и даћемо себи слободу да и њега дефинишемо као нови, савремени облик проституције. Он је добио нову димензију последњих година прошлог века, некако напредо са појавом "шунда" и "кича" у неким областима уметности и медијског, посебно телевизијског стваралаштва. Девојке које се баве овим "савременим обликом" проституције, не зову се проститутке, него, суптилније, жаргонски - "спонзорше". Идеје за свој спољни изглед, стил облачења и понашања оне налазе у познатим певачицама, са тзв. естраде, која је далеко од уметности (негативна идентификација). Тако се прихвата културни образац понашања, животни стил, систем вредности дефинисан синтагмом «богатство = моћ», у којем је полазиште и одредиште свега новац, при чему се не бира ни начин ни средство да се до њега дође.

Реч је о не малом броју, углавном, београдских средњошколки које преузимају улоге сличне онима у "пословној пратњи" и ступају у квалитативно нове односе са ожењеним мушкарцима, који су прилично старији од њих (разлика у годинама се креће од 10-40 година, понекад и више?!), а који су финансијски изузетно "јаки", и добростојећи, без обзира да ли се баве легалним или недозвољеним пословима. Њихов однос подразумева да девојка буде присутна на његовим пословним састанцима, јавним местима, да долази на сваки његов позив, а заузврат, он јој те услуге финансијски покрива, чак се и брине о њеном изгледу и сл.

Овај однос је специфичан и разликује се од класичне, агенцијске или хотелске проституције по томе што девојка сама бира клијента, што такав однос траје одређено време, односно, девојка не мења тако често "клијента" и што је, мада ретко, заснован и на емотивној везаности. Оно што га поистовећује са било којим другим обликом проституције јесте плаћање, директно или индиректно, кроз поклоне, гардеробу, или неке друге вредности. Често се дешава да девојка у оваквој "вези" трпи разна понижења, физичка или психичка малтретирања, што је често доводи у сличност са класичним проституткама. Исто тако, једном успостављена веза овакве врсте често се од стране мушкарца, врло тешко раскида, јер се девојка третира као његово "власништво", и она ту своју улогу углавном и прихвата (примарна девијација).

И ова појава има за узрок пољуљане односе у породици из које девојка потиче. Као последице могу се јавити проблеми у школи, који кулминирају

БЕЗБЕДНОСТ

њеним напуштањем од стране девојке, и прихватањем оваквих веза као "редовног занимања" и извора егзистенције, што сигурно изводи девојку на пут проституције (секундарна девијација).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Проституција не познаје регионалне, државне, ни локалне границе, не прави разлике по полу, националној припадности или верској опредељености. Све појаве које је прате, као што је криминал или други облици друштвених девијација, односно наркоманија, алкохолизам, манифестују се у конкретним инкриминисаним радњама којима се угрожавају темељне друштвене вредности и крше кривичне норме.

У обиму у којем је тренутно распрострањена на подручју града Београда, она још увек не представља стратегијски ризик, али у мери у којој, у будућности, буде укључена у мрежу међународне трговине људима као облик сексуалне експлоатације, она ће, с безбедносног аспекта, сигурно бити идентификована као извор, ризик и претња безбедности.

Традиционално, Београд је раскршће међународних путева кријумчарења људи, оружја, дроге. У тим условима, природно долази до повезивања унутрашњих облика угрожавања безбедности са њиховом међународном димензијом. Прогнозе најмоћнијих обавештајних служби у свету тврде да ће до 2015. године подручје наше земље представљати чвориште међународних кријумчарских канала у југоисточној Европи којим се, између осталог, кријумчаре и жртве трговине људима, што представља дугорочно угрожавање безбедности државе и грађана.¹¹

На подручју града Београда евидентне су, последњих деценија, а посебно у послератном периоду с краја 90-их година, изражене промене у демографској, социјалној и националној структури, као последице избегличког егзодуса, миграција, али и развоја Београда као највећег универзитетског центра у земљи. Долази до прилива становништва, којег милионски град не може адекватно да асимилира и укључи у своје редовне друштвене и економске токове.

У оквиру транзиционих процеса, у привредној структури града долази до гашења или продаје великог броја предузећа, што производи армију незапослених, који изворе своје егзистенције траже у било којим активностима легалног или илегалног карактера. Ова хетерогена маса, социјално необезбеђена, потенцијално може произвести нове облике угрожавања унутрашње безбедности: социјалне немире, социопатолошке појаве, саботаже и диверзије и сл.

Све ове промене, а посебно социјалне и економске, доводе неминовно до разарања породице, високог процента развода бракова, слабљења основне функције породице - васпитно-образовне, губљења традиционалних поро-

¹¹ Мијалковић С. Оп. цит. стр. 312.

дичних вредности и прихватања нових културних образаца понашања и моралних кодекса неприлагођених конкретним животним условима.

На плану унутрашње безбедности, проституција као социопатолошка појава, своју експанзију заснива на пољуљаним и промењеним економским, демографским, финансијским, социјалним и здравственим основама, и као таква, може индиректно произвести нове изворе и облике угрожавања:

- појаву нових облика криминалних активности,
- промене на постојећем црном тржишту рада и сексуалних услуга,
- економску дестабилизацију кроз повећано «прања новца», и повезивање са другим облицима организованог криминалитета,
- демографске промене посебно руралних подручја,
- повећање корупције,
- урушавање вредности породице као основне јединице друштва,
- кршење људских права,
- угрожавање здравствене безбедности (ширење ХИВ или других сексуално преносивих болести),
- пораст социопатологије (покушаји самоубиства и самоубиства, алкохолизам и наркоманија).

Поменимо да су, у циљу личне безбедности проститутки које желе да напусте своје «занимање» и пронађу уточиште од бескрупулозности макроа, у Београду и Крагујевцу, основане тзв. «Сигурне куће», у које се, у овим условима, годишње склони око 20 девојака, жртава проституције.

Стање, просторна експанзија и појава нових облика проституције као и њено повезивање са другим облицима унутрашњег угрожавања безбедности, налаже да се посебан значај пружи превентивној делатности. У реализацији тих активности, спроводи се комплекс мера кроз ангажовање свих безбедносних субјеката, како конвенционалних, тако и неконвенционалних, а на подручју града Београда, у оквиру ових активности, сарађују полицијски органи, САНУ-Међудодељенски одбор за СИДУ, Асоцијација за борбу против СИДЕ-ЈАЗАС, Институт за криминолошка и социолошка истраживања и други органи здравствене и социјалне заштите, владине и невладине организације.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Видојевић Ж., *Друштвени сукоби*, Радничка штампа, Београд, 1993.
2. Добренић Т., Полдругач В., Сингер М., *Породичне прилике малољетних рецидивиста на подручју Хрватске*, Загреб, 1980.
3. Зборник радова са научног скупа *Жена и ХИВ*, Беосинг, Београд, 2005.

БЕЗБЕДНОСТ

4. *Извештај о реализацији програма рада Републичког завода за тржиште рада у 1996. години.*
5. Мијалковић С., *Трговина људима*, Беосинг, Београд, 2005.
6. Милашиновић С., *Криза, млади, криминал*, Ташпринт, Београд, 2000.
7. Стајић Љ., *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2004.
8. Шпадијер-Џинић Ј., *Социјална патологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1988.

SECURITY ASPECTS OF PROSTITUTION IN BELGRADE

Abstract: Prostitution as a socio-pathological phenomenon an a form of social deviation is one of the most serious security problems present to a large extent in Serbia, especially in the territory of the city of Belgrade, and represents an internal form of endangering the Serbian national security. Since the end of 80's, it has assumed new organizational forms and aspects in current social conditions and undergone expansion and specific special distribution as a consequence of wars in the neighbourhood, refugees' exodus, social, demographic and economic changes and transition. As a form of social deviation, prostitution is a very interesting security issue because of its connection to other socio-pathological deviations and different kinds of criminal activities as well as a phenomenon that undermines public moral, health and social values. But, of course, its connection to trafficking in human beings which has become one of the most profitable organized crime activities besides trafficking in drugs, small arms and light weapons, holds the most importance for the security.

Key words: security, prostitution, pimps, crime, trafficking in human beings.

ИЗ СТРАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

Др Желимир КЕШЕТОВИЋ,
Доцент на Факултету цивилне одбране
и професор у Вишој школи унутрашњих послова

Боин, А., Кофман-Бос,
Овердик, В.
**КРИЗНЕ СИМУЛАЦИЈЕ:
ИСТРАЖИВАЊЕ СУТРАШЊИХ
РАЊИВОСТИ И ПРЕТЊИ¹**

Кризe су одувек биле са нама. Њихова имена и датуми обележавају ере, а под њиховим утицајем изменила су се друштва и културе. Оне чине интегрални део историје и то ће бити и у будућности. С друге стране наша мисао о кризама је еволуирала. Схватање катастрофе и разарања као божје казне је мање више превазиђено (мада и данас многи Африканци говоре о сиди у овим терминима). Рационално-научно објашњење узрока, образаца и карактеристика криза доминирају савременим мишљењем.

Термин криза се често користи као збирни назив за све врсте негативних догађаја. У тој перспективи он се примењује на све ситуације које су непожељне, неочекиване, непредвидиве и скоро неуправљиве, а узрокују неповерење и несигурност ширих размера.

СИМУЛАЦИЈЕ КРИЗА

Симулације криза² се могу применити на широку лезу ситуација као што су природне катастрофе, затворске побуне, отмице и међународни конфликти. Међутим, ове симулације користе за ограниче број циљева. У пракси доминирају два. Прво, симулације се често користе да илуструју обрасце и патологију доношења одлука у условима кризе. Друго, оне су се показале као веома моћан алат за стварање свести међу учесницима.

Стандардни и најчешће коришћен облик симулације кризе је једноставан и прилично делотворан. Он иде отприлике овако. Компанија А или јавна организација Б унајмљује кризног консултанта да руководи пробом, односно

¹ Наслов оригинала: Boin, A, Kofman-Bos, C., and Overdijk, W., "Crisis simulations: Exploring tomorrow' s vulnerabilities and threats", *Simulation & Gaming*.

² Boin, A, Kofman-Bos, C., and Overdijk, W., "Crisis simulations: Exploring tomorrow' s vulnerabilities and threats", *Simulation & Gaming*, Vol 35 No.3, September 2004, 378-393.

БЕЗБЕДНОСТ

вежбом. Консултант пише кризни сценарио који представља основ за симулирање кризе. Понуђени сценарио и дилеме које се односе на доношење кључних одлука се најчешће изводе из студија случаја, или из извештаја о процени реалних кризних ситуација, са измишљеним догађајима који се додају како би се изненадили учесници. Кризни сценарио може бити специфичан за неку браншу или компанију, или може бити општијег карактера (поплава, пожар, експлозија).

Одабрана група запослених учествује у вежби. Понекад је укључено више организационих јединица, али групе за доношење одлука су са ограниченим бројем учесника. Учесници најчешће седе у просторији означеној као "кризни центар" и чине тим за управљање кризом. Њима се додељују задаци и опис тих задатака са неопходним додатним информацијама везаним за њихов задатак и одговорности као и информацијама о кризи која ће настати.

Типична кризна симулација

	Сценарио
Окидачи	Катастрофе, тероризам, јавни нереди
Организациони аспекти	Координација, кооперација, задаци, послови, одговорности компетенције, информационо-комуникациони процес, групна динамика, медији итд.
Типични учесници	Службе са спасавања, јавне власти средњег нивоа, приватни менаџери
Утицај	Инфраструктура (нпр. зграде), објекти, географски и социјални ентитети, системи итд.

Кризни консултанти воде симулацију из одвојене собе из које могу посматрати рад кризног тима преко аудио и видео везе. Особље преноси информације у име различитих актера. Користе се телефони, факсови, курири и преснимљени новински билтени да би се описао ток догађаја. Постепено се повећава температура путем све непријатнијих порука, факсова, телефонских позива, интервјуа и прес конференција и док учесници не постану преоптерећени. Особље задужено за симулацију настоји да пажљиво посматра и понашање групе и сваког појединца (у смислу доношења одлука, организационе адаптације, динамике информација и комуникација и управљања медијима). Мора се водити рачуна о суштини сценарија и учесници се морају усмеравати уколико су неке поруке погрешно схватили. Симулације се најчешће завршава дискусијом коју некада прати и писана евалуација.

Кључни чиниоци добре симулације су реалан и уверљив сценарио (сви детаљи треба да буду коректни), адекватан модел односно образац развоја кризе (знати одредити кад да она "прокључа") и глумачки таленат (укључујући и викање на клијента у телефонском разговору). И наравно, особље задужено за симулацију мора бити способно да да учесницима праве и корисне повратне информације.

И студенти и практичари воле да учествују у симулацијама криза из неколико разлога. Прво, оне нуде скоро савршену прилику за упознавање са свим аспектима кризног менаџмента. Оне представљају јединствену прилику да

се седне у "врућу столицу" - искуство које је иначе могуће стећи једино у стварној кризи. Добра симулација генерише неопходну свест о томе да се кризе заиста могу десити и неопходну мотивацију за процену и унапређивање структура кризног менаџмента у сопственој организацији. Учесници добијају вољу да дискутују о осетљивим решењима и да уче једни од других.

Друго, симулација има и забавну вредност, што је чини одличним едукативним алатом. Њен карактер - учити радећи нешто - има велику хеуристичку моћ да одједном увери много студената како је тежак кризни менаџмент. Искуства студената и практичара у симулацијама криза су сасвим убедљив начин да се нагласе кључне дилеме везане за кризно одлучивање и истраже последице погрешног доношења одлука.

И треће, проистекло из другог. Кризне симулације могу помоћи у пре-мошћавању пословичног јаза између теорије и праксе. Симулација представља учесницима амбијент на основу генерисаног реалног животног искуства. Овај амбијент их оспособљава да директно примене теоријска знања на кризне дилеме. И смишљање и реализација кризних симулација снабдевају истраживаче са новим и додатним увидима везаним за кризно доношење одлука. У писању сценарија писац мора извући кризне дилеме управо из актуелних студија случаја и користити теорију кризног менаџмента у генерисању потребних стимулуса за учење. Спровodeћи симулације са многим раличитим групама учесника стиче се продубљено разумевање о групном понашању у кризи.

Четврто, уколико се симулација периодично понавља у истом окружењу она може преузети функцију обуке. Она нуди учесницима контролисано окружење у коме могу да експериментишу са вештинама, знањима и менаџерским концептима.

Треба, међутим, имати у виду да се симулација увек разликује од реалности. Стварне кризне ситуације увек намећу више проблема и дилема него што дизајнер симулације може да замисли. Симулација не може потпуно одразити и репродуковати драматичност одлука које значе живот или смрт у реалности. Стога је у симулацији увек теже утврдити разлику између кључних и мање важних тема. Овакве дистинкције се постављају у реалним кризама пред доносиоце одлука. Међутим, током симулација криза учесници имају обичај да потцене вероватноћу догађаја који им се презентирају. Када се јаве проблеми са доношењем одлука они се жале на то да сценарио није реалистичан.

Треба такође приметити да је већина кризних симулација дизајнирана да тренира учеснике за одговор на фазу "класичне" кризе. Сценарио суочава учеснике рецимо са отровним облаком, узимањем талаца, великим пожаром, рушењем авиона или експлозијом у фабрици. Најчешће се занемарује превенција кризе и поступање у фази после акутне кризе, што може водити у следећу кризу.

Један од најзначајнијих недостатака кризних симулације је у томе што оне следе фиксне и унапред одређене сценарије. Од почетка је јасно да ће ситуација ескалирати шта год учесници одлучили. Претрпаност раније формулисаним порукама и дизајнираним интервенцијама особља задуженог за

БЕЗБЕДНОСТ

симулацију готово потпуно гарантује да ће се учесници понашати и одлучивати у складу са првобитно замишљеним исходима који предвиђа сценарио. Учесници не могу ни на који начин утицати на финални исход. Ова ригидност формата може лако поткопати успех симулације, пошто учесници почињу да се понашају резигнирано или летаргично када им се сервира наредна катастрофа.

Једно од решења може бити сценарио са отвореним крајем, као и такав у коме учесници могу утицати на крајњи исход, или ангажовање два кризна тима (локалног и централног).

СИМУЛАЦИЈА ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ КРИЗЕ

Класичне симулације кризе су мање делотворан начин обуке у случајевима криза које се не уклапају у субјективну дефиницију кризе. Окретање ка објективној дефиницији кризе је обећавајућа перспектива. Тако се под институционалном кризом подразумева стање до кога долази када институционална структура организације или сектор њене политике доживљавају снажан пад легитимитета, о чему је већ било речи.

Постоје два сценарија која описују рађање институционалне кризе. Први се односи на непредвиђени догађај (нпр. лансирање Спутника) који снажно уништава легитимитет институционалне структуре сектора (истраживање свемира и оружја у САД). Догађај и окидач акутне институционалне кризе су толико драстични да је неинтервенција непојмљива, тако да реформа изгледа као једино решење. Акутне институционалне кризе су ретке. Други сценарио по коме институционалне кризе настају постепено је знатно чешћи. Током дугог периода инкубације, социјална очекивања и перформансе организације постепено почињу да се разилазе, при чему медијска пажња и политички утицаји служе као катализатори.

Пошто су институционалне структуре постале дискредитоване, кризни период се мора посматрати као критична фаза која ће, бар донекле, одредити будућност организације или целог сектора који је у питању. Стога се у овом контексту и кризни менаџмент концептуализује као "управљање на раскршћу". (Boin & t hart, 2000, p. 21). Поред свега што је поменуто у делу који се односи на класичну кризу, кризни менаџери морају да се боре са превазилажњем тензија рестаурације и реформе. Да би се ствари вратиле у стање пре кризе, кризни менаџер мора да поврати поверење у постојеће институционалне структуре. Додатне промене могу побољшати ситуацију без задирања у суштину институције. С друге стране, реформска стратегија има за циљ да премости јаз између перформанси и очекивања, преобликујући основе на којима почива институционална структура, како би оне боље одговарале окружењу.

Изазов за надлежне није у хитном доношењу неколико критичних одлука, већ у формулисању визије будућности: очување или редизајнирање и уверавању политичара и медија да је то прави пут. У том смислу припремање за кризу обухвата превасходно писање планова и организовање ресурса. Смислене припреме захтевају препознавање и разумевање динамике институционалне кризе. Када до такве кризе дође, управљање се односи пре

свега на избор између алтернатива за будућност. Коришћење симулација може помоћи да се овај процес мапира и да се иницира размишљање о институционалним рањивостима које могу подстицати развој кризе.

Симулирање институционалних криза је мање атрактивно од уобичајеног високостресног симулирања брзог доношења одлука у условима класичне акутне кризе. Међутим, и симулирање институционалних криза може бити узбудљиво за највише менаџере.

Ова врста симулација има неколико значајних функција. Прво, она ствара свест о заиста посебној врсти рањивости. Тешко је припремати се за такву врсту кризе која је изван домена имагинације. Конвенционалне кризе се негде догађају свакодневно и симулација служи да разбије илузију да се "то не може десити овде". Симулација институционалне кризе мора почети уверавањем да се тај тип кризе реално може догодити. Чак и они који су искусили институционалну кризу оклевају да то искуство поново промишљају бојећи се да тиме не угрозе репутацију. Симулација институционалне кризе може помоћи у "откривању" највиших руководилаца који се стављају у њима непознато организационо окружење са различито описаним улогама. Поред повећања свести о ов врста симулација помаже практичарима да разумеју динамику институционалних криза и факторе који у позадини процеса воде ка кризи. Када научници и практичари покушавају да анализирају институционалне кризе помоћу конвенционалних теорија кризе, видеће да многи концепти и објашњавајући оквири не одговарају. Заправо развој институционалне кризе је много теже разумети него акутну кризу. Симулација помаже да се згради референтни оквир који учесницима омогућава да раде са апстрактним концептом какав је "институционална структура" и да промишљају могуће стратегије управљања кризом.

Симулација институционалне кризе

<i>Институционалне кризе</i>	
Окидачи	Пад легитимитета организације, дисфункционалност, повећана пажња политике
Организациони аспекти	Менаџерске стратегије раног упозорења, репертоар политике, правила, рутине, обрасци политике
Типични учесници	Управа, бирократе на највишим нивоима одлучивања
Утицај	Институционалне структуре, вредности, перцепција, култура, имиџ

Стога симулација институционалне кризе може да се користи за истраживање превентивних мера или за припрему контрамера. Већина организација није припремљена да поступа са кризама које прете самом њиховом опстанку. Како оквир институционалне кризе може више да каже о процесу деинституционализације него специфичан облик претње организацији, неопходно је да свака организација размотри апстрактни оквир и открије потенцијалне будуће претње. У одсуству планова, симулација може помоћи овом процесу планирања.

БЕЗБЕДНОСТ

Треће, симулација институционалних криза може се користити за процену. Она помаже менаџерима да процене припремљеност организације: да ли она истражује потенцијалне претње у окружењу? Да ли проверава рањивости? Да ли има капацитет да се носи са изненадним инцидентима који могу покренути кризни процес? Да ли организација има јасно дефинисану филозофију кризног менаџмента, у којој је одређено шта треба сачувати по сваку цену и које су то приоритетне области за тренутну реформу?

Симулације институционалних криза су релативно ретке. Недостатак свести менаџера комбинује се са њиховом неодлучношћу да се ангажују у симулирању криза. Поред тога већина људи који дизајнирају кризне симулације мало зна о овом предмету. Већина симулација које се приближавају симулацијама институционалних криза састоје се или од вежби медијског менаџмента, или од развијања најгорих сценарија. Међутим, само је питање времена када ће организација увидети да институционална криза захтева другачије стратегије него акутна. Класичне симулације нису довољне, будући да су оне усмерене на реактивно доношење одлука. Институционални кризни менаџмент се пре односи на разматрање дугорочне стратегије, које захтевају другачији формат и сасвим различите сценарије. Стога им је корисно приступити у пет корака:

- *позадинске информације* - да би се побудила знатижеља учесника претходно им се даје литература о институционалним кризама,
- *теоријска презентација* - на пленарном састанку учесницима се даје теоријски оквир развоја и последица институционалних криза, укључујући и познате примере и сви се доводе на исти ниво знања,
- *прва анализа* - теоријска дискусија се илуструје на пленарном састанку неком донекле интерактивном симулацијом, заснованом на кризи која се догодила. Учесници се деле у две подгрупе и сугеришу стратегије за решавање кризе. Пошто се обично бира област кризе која им није блиска, они су слободнији да предлажу решења. Кроз међусобну дискусију испоставља се да би многа од предложених "решења" само подстакла кризу. Тада им се презентирају стратегије које су заиста биле коришћене у решавању дотичне кризе. Сврха вежбе је да се учесници потпуно ослободе,
- *пленарна процена рањивости* - на основу претходне припреме учесници анализирају рањивости и припремљеност на кризу организација из којих долазе. Догађа се да реинтерпретирају прошле догађаје у својим организацијама у терминима институционалне кризе,
- *полупленарна интерактивна симулација* - симулација прилагођена кориснику. Експериментише се са формом у којој постоји општи сценарио који се комбинује са подацима добијеним на лицу места, при чему тренери постају "кризни диск џокеји" који мешају претходни сценарио са актуелном сликом учесника, инстант прес конференцијама, саопштењима за штампу и фидбеком који добију од учесника. Ова форма даје максималну флексибилност и учесницима и тренерима. Симулација се завршава продубљеном дискусијом.

СИМУЛАЦИЈА БУДУЋИХ КРИЗА

Административни репертоар стратегија превенције и интервенције примерен кризама традиционалног облика не одговара све сложенијем и све више међузависном карактеру будућих криза. Традиционална припрема за кризу заснива се на антиципативни заснованим стратегијама које треба да спрече кризу пре него што се она деси. Но, ове стратегије не могу да се боре са неочекиваним и неразумљивим ситуацијама. Организација која подразумева већу флексибилност показује се као боље решење. Флексибилност подразумева капацитет за борбу са неочекиваним опасностима након што оне постану манифестне. Она није супротна већ комплементарна антиципацији. Изазов се састоји управо у тражењу баланса између те две стратегије.

Постоје четири начина на која симулација може помоћи у припреми за будуће кризе. Прво, она може продубити свест о бескрајној разноврсности догађаја који се могу претворити у кризу. Овај тип симулације голица машту усмеравајући пажњу учесника на несхваћиве контингенције као што је биотероризам, генетски инжењеринг, појава електромагнетних поља или рушење сателита.

Друго, симулирање будућих криза може бити користан алат у превођењу генералне свести у организационе рутине и групну културу. То је катализатор за сталну пажњу усмерену на све аспекте кризног менаџмента. Симулације могу повећати свест о стално присутној опасности и постојећој несигурности, што може доприносити повећаном опрезу, али може да има и негативан ефекат у смислу да врши cost/benefit анализу, менаџмент сасвим укине издатке за све активности које се односе на кризно управљање.

Симулација будућих криза

<i>Будуће кризе</i>	
Окидачи	Непознати
Организациони аспекти	Креирање културе еластичности, подржане кризним плановима, процедурама, обуком и вежбама.
Типични учесници	Управа, највиши чиновници, јавни службеници
Утицај	Инфраструктура (нпр. зграде), објекти, географски и социјални ентитети, системи итд.

Треће, симулације будућих криза су непроценљив алат за дизајнирање институционалне флексибилности. Овај тип симулације олакшава истраживање организационих компоненти које је неопходно уградити у организацију да би она била у стању да се врати у пређашње стање. Учесници у овој врсти симулације ће изоштрити идеје о потребним личним вештинама људи који ће се борити са будућим кризама. Они ће највероватније открити да извесни организациони ресурси недостају. Штавише, они ће искусити апсолутну потребу за неком врстом филозофије кризног менаџмента или "метастратегije". Укратко, учесници ће открити потребе своје организације, истражити дилеме и почети да планирају за будућност.

Четврто, симулације будућих криза могу служити за процену постојећих процедура, компетенција, одговорности, културе, вредности и планова. Ова функција се односи само на најнапредније организације. Једном кад је организација створила општу свест и дизајнирала структуре кризног менаџ-

БЕЗБЕДНОСТ

мента и комплементарни сет процедура, симулација се може користити за откривање слабих места и за индивидуалну процену кризних менаџера. Пре него што се терет одговорности за кризу натовари на леђа кризног менаџера, може бити корисно да се тај потенцијални кризни менаџер прво изложи симулацији будуће кризе.

Највећи изазов за дизајнере кризних симулација је одувек била инхерентна тензија између несхватљивости и кредибилитета. Наиме, несхватљиви кризни сценарио учесници лако дискредитују, док се према кредибилном сценарију односе фамилијарно, пре као према сложеном проблему него као према кризи. Поред проблема кредибилности постоји такође и проблем воље извршних структура да се боре са будућим кризама. Истраживање сценарија будућих криза може ударити у зид информационих патологија, комплексних проблема, трнсационалних граница и бирократска борбе. Поред тога, постоји инхерентна невољност код људи одговорних за кризни менаџмент. Усмеравање пажње на нове и будуће кризе призива нове проблеме које треба решавати и одговарајуће акције које треба предузети. Симулације будућих криза могу подривати позицију кризних менаџера и створити додатни посао.

Да би се превазишле ове потенцијалне сметње покушава се са форматом који поштује уобичајене процедуре и пређашње напоре, али истовремено подстиче и откривачки процес и иновације. Сценарио се усредсређује на процесе који воде у кризу - тзв. инкубациона фаза. Учесници се инструишу да користе постојећи протокол за поступање са предстојећом кризом. Деле се у функционалне групе зависно од њихове актуелне функције у организацији. Групе раде заједно да би решиле кризу, увек користећи као водич постојећи протокол. Током симулације свака група може је прекинути и сазвати пленарни састанак на коме сви учесници дискутују о практичној вредности стратегија које сугерише протокол. Кроз дискусију они откривају слабости и дизајнирају решења која се онда повратно уграђују у проокол. Спровођењем симулације кроз различите слојеве у организацији симулација преузима функцију алата планирања одоздо нагоре.

Дакле, симулације повећавају капацитет кризног менаџмента организације или друштва. Оне обезбеђују у материјалном смислу исплативо контролисано окружење у коме појединци и тимови могу безбедно експериментисати са процедурама, протоколима и стратегијама, истовремено тестирајући предложена побољшања постојећих стратегија. Оне усмеравају пажњу на све фазе кризног менаџмента, помажу да се препозна настајућа криза, и упознају учеснике са дугим посткризним опоравком. Оне представљају средство за истраживање веома различитих типова криза које се могу десити данас или у даљој будућности. Могу се користити и као инструмент за процену, идентификацију слабости и снага у појединцима, групама и организацијама. Најзад оне су и инструмент за прављење тимова, учвршћују културу поуздане организације и шаљу сигнале околини да се ради о чврстој и солидној организацији која заслужује поверење. Основни разлог зашто се упркос свих ових предности симулације недовољно користе, лежи у чињеници да недостаје свест о томе да се криза може десити увек и свугде. Оне после свега неколико сати преобаћају свест топ менаџера, али они немају времена или потребе да у њима учествују. Оне се користе тамо где већ постоји висока свест, а тамо где су највише потребне тешко продиру.

ПРИКАЗИ

Проф. др Милан МИЛОШЕВИЋ,
Полицијска академија

Мр Милан Даничић:
**"ОБЕЗБЕЂЕЊЕ ЛИЦА И ИМОВИНЕ
ПРЕДУЗЕЋА У РЕПУБЛИЦИ
СРПСКОЈ"**

Висока школа унутрашњих послова у Бања Луци се на стручној и научној сцени афирмисала и као издавач. Због тога не изненађује чињеница да је једним од њених последњих издања учињен велики корак у креирању свеобухватне и актуелне научне и уџбеничке литературе из области приватне безбедности, као интегралног дела укупног система безбедности. Наиме, недавно је из штампе изашла књига са називом "Обезбеђење лица и имовине предузећа у Републици Српској", која је у подједнакој мери значајна и са научног и едукативног, али и са практичног аспекта. Аутор овог вредног дела, написаног на укупно 319 страна, је наставник Високе школе унутрашњих послова у Бања Луци мр Милан Даничић, док су је рецензирали проф. др Мићо Бошковић, редовни професор Полицијске академије и проф. др Зоран Кековић, ванредни професор Факултета цивилне одбране у Београду.

Већ и по самом називу, јасно је да књига мр Даничића третира веома значајну проблематику. Она критички сагледава постојећу праксу (недореченост закона и посебно проблема у њиховом имплементирању), уз свеобухватни приказ домаћих и страних правних извора који дају институционални оквир за ефикасну заштиту лица и имовине предузећа. Упркос сложености теме, књига је текстуално и шематски потпуно разумљиво и интересантно написана, уз суптилну и садржајну анализу појмова и института система обезбеђења, тако да се из ње лако стичу нова сазнања. Полазећи од тога, нема сумње да ће представљати незаобилазно штиво за менаџере безбедности у компанијама, руководиоце служби и агенција за послове обезбеђења лица и имовине, као и за припаднике обезбеђења, тј. непосредне извршиоце на тим пословима.

У погледу композиције, "Обезбеђење лица и имовине предузећа у Републици Српској" чине: Увод (стр. 1-9), главна садржина коју чини пет међусобно комплементарних поглавља, Закључци и предлози (стр. 231-239), Литература

БЕЗБЕДНОСТ

(стр. 241-249) и Прилози (стр. 251-319). Поред великог броја фуснота (укупно 214), књига је употпуњена и са неколико веома занимљивих шема и илустрација. У Уводу се аргументовано указује на важност, али и сву сложеност изучавања система обезбеђења лица и имовине, који је још увек флуидан и подложен честим променама. У даљем тексту аутор дефинише кључне појмове из ове области (безбедност, лица и имовина предузећа, систем обезбеђења, послови полиције и др).

У првом поглављу које носи назив "Систем обезбеђења лица и имовине предузећа" (стр. 11-56) аутор појмовно одређује и аналитички сагледава организацију и делатност, односно субјекте и компоненте система обезбеђења (физичка, техничка и безбедносно-заштитне компонента). Посебно је значајно разматрање улоге обезбеђења лица и имовине у систему безбедности друштва, из чега произлази однос овог подсистема у организационом и функционалном смислу према подсистемима јавне и државне безбедности. Евидентан је значај који се у том смислу придаје међусобној сарадњи ових подсистема, али и сарадњи субјеката система обезбеђења лица и имовине са другим органима и организацијама.

У другом поглављу ("Облици угрожавања лица и имовине предузећа", стр. 57-97) систематизовани су различити облици криминалитета на штету лица и имовине предузећа са негативним последицама по привреду и систем безбедности у целини. При томе се посебно апострофирају политички деликти (тероризам, диверзија, саботажа и шпијунажа), затим дела општег, тј. имовинског криминалитета (крађа, тешка крађа и разбојничка крађа, разбојништво, одузимање моторног возила, превара, изнуда, уцена, отмица, пожари и паљевине) и, најзад, дела привредног криминалитета (корупција, примање и давање мита, несавесно пословање, злоупотреба службеног положаја или овлашћења, проневера и одавање службене тајне).

У трећем поглављу са називом "Служба обезбеђења лица и имовине предузећа у Републици Српској" (стр. 99-139), поред нормативно-правне регулативе, аутор посебну пажњу придаје сагледавању функционисања превенције и остваривање самозаштитне функције у систему обезбеђења лица и имовине предузећа. То је уједно и основна функција овог система, поред репресивне функције и овлашћења који се у овом делу разматрају (преглед и претресање, задржавање и легитимисање, издавање усмених наређења, забрана уласка неовлашћеним лицима у објекат, употреба физичке снаге и других средстава принуде и употреба ватреног оружја). Одговарајућа пажња у овом поглављу поклоњена је и самој едукацији, односно школовању и обуци за послове обезбеђења лица и имовине предузећа.

С тим у вези, рецензенти сматрају да је посебна вредност књиге мр Даничића то што су презентована сазнања добрим делом резултат емпиријског истраживања, а што омогућава закључке о повезаности перманентног стручног оспособљавања и ставова запослених у службама обезбеђења и ефикасног обављања послова обезбеђења. Сазнања презентована у раду, према томе, представљају солидан основ за теоријска уопштавања и практична решења у правцу стварања неопходних институционалних и практичних претпоставки

унапређења односа и сарадње између служби обезбеђења, полиције, специјализованих служби и других носилаца послова обезбеђења лица и имовине предузећа у Републици Српској.

Четврто поглавље које носи назив "Службе обезбеђења имовине и лица предузећа у компаративном законодавству" (стр.141-175), посвећено је иностраној пракси и искуствима. Наиме, аутор је у оквиру тог поглавља брижљиво анализирао проблематику организације и функционисања система обезбеђења како у европским земљама развијене демократије и тржишне економије (Немачка, Француска), тако и у неким земљама у транзицији (Литванија, Хрватска) - укључујући Србију и Црну Гору. Због тога ово поглавље обезбеђује да се ваљано прате и упоређују проблеми, дакле да се стичу одређена компаративна сазнања о правцима развоја овог сегмента приватне безбедности у свету.

У последњем, петом по реду поглављу под називом "Полиција у заштити лица и имовине предузећа" (стр.177-230), свестрано се обрађују улога и место полиције у укупном систему безбедности, са посебним освртом на конкретна овлашћења полиције у обезбеђивању лица и имовине предузећа и облицима узајамне сарадње полиције са другим субјектима система безбедности. По рецензентима, значај овог штива испољава се у добијању валидних и научно-верификованих сазнања о месту и улози полиције у систему обезбеђења лица и имовине предузећа Републике Српске. Ова разматрања су значајна са теоријског и практичног аспекта и треба да допринесу стварању солидне теоријске основе и концепцијских полазишта за унапређење функционисања система обезбеђења као интегралног дела система безбедности друштва.

Поред изузетно компетентних закључака и предлога, значајан допринос квалитету штива дају и дужи попис коришћене литературе и електронских извора, као и актуелних правних прописа Републике Српске. Попис литературе садржи укупно 124 одреднице на српском, енглеском и другим језицима, док је прегледом актуелних законских и подзаконских аката обухваћено 10 закона и шест правилника. Из тога се закључује да је аутор консултовао бројне релевантне изворе домаћег и страног порекла који се баве разматрањем проблематиком. Такође се уочава да су коришћени прописи актуелни и у свему адекватни.

На самом крају књиге ситематизовани су изузетно квалитетни и обимни прилози који својом оригиналношћу представљају заиста ексклузивно освежење. Они су тематски конципирани тако да допуњују основни текст и, истовремено, продубљују знања о стању и еволутивном развоју индустрије приватне безбедности у земљама Европске уније. На то недвосмислено указују и сами називи појединих прилога : "Компаративни преглед законодавства које регулише индустрију приватне безбедности у земљама Европске уније" (стр.253-269), "Еволуција индустрије приватне безбедности" (стр. 271-297) и "Панорамски преглед приватне безбедности" (стр. 299-319).

Рецензенти посебно истичу да су, чак и на нивоу светске литературе, ретки покушаји да се подручје индустрије безбедности подигне на ниво теоријског уопштавања и свести о тој појави. Ова чињеница је несумњиво определила

БЕЗБЕДНОСТ

аутора да посегне за страним теоријским и стручним изворима, у којима се изучава компаративна пракса организовања и функционисања компанија приватне безбедности. Разуме се да је уређеност индустрије безбедности у развијеном свету, цивилна контрола над сектором који се често означава као "приватна полиција", и политичка одговорност односно одговорност за јавне интересе нешто што је тек потребно адаптирати на политички, социјални и економски миље Републике Српске, односно Босне и Херцеговине. Осим тога, сигурно је да ће приказ трендова развоја ове области у Европи и свету бити од помоћи у изграђивању савремених стратегија управљања пословима обезбеђења на нивоу предузећа, а на основу јединственог стратешког оквира сарадње са различитим субјектима система безбедности.

При томе се мора имати у виду да су могућности остваривања обезбеђења лица и имовине у систему безбедности у директној зависности од достигнутог нивоа политичке, економске и социјалне стабилности Републике Српске, као и оспособљености и ефикасности свих субјеката у остваривању безбедности и поштовању права грађана. То указује на потребу за правним регулисањем превенције, тако да она постане обавеза не само државних органа, већ и предузећа и других субјеката. Аутор у истом циљу предлаже успостављање одговарајућих критеријума и за вредновање превенције, као што је у овом тренутку случај са репресивном делатношћу.

Може се закључити да је објављивањем књиге "Обезбеђење лица и имовине предузећа у Републици Српској" мр Милана Даничића, која је веома стручно, садржајно и методолошки обрађена и јасно изложена, криминалистичко-безбедносна литература на српском језику заиста обogaћена, а читаоци добили прилику да се коначно упознају са есенцијалним питањима из области обезбеђења лица и имовине, са којима се сусрећу у процесу едукације и свакодневном практичном раду.

Далибор КЕКИЋ,
Полицијска академија

Др Дане Субошић: "НЕСМРТНОСНО ОРУЖЈЕ"

Крајем прошле године, у књижарама у Београду појавила се монографија "Несмртоносно оружје" у издању Новинско-издавачког центра ВОЈСКА из Београда, која представља својеврсан инвентивни сиже аналитичко-синтетичког разматрања важних карактеристика несмртоносних оружја, њиховог утицаја на изградњу делотворног распореда специјалних противтерористичких регименти и исхода које досежу њихови припадници употребом тих средстава. Аутор је покушао на 272 стране, у сврху глобалне борбе против тероризма, заокупити пажњу читалаца дајући препоруку безбедносним субјектима и оружаним снагама да радикално промене свој однос према несмртоносном оружју. Привремено онеспособљавање терориста или криминалаца у питању, доводи до омогућавања да они одговарају за почињене злочине, уз то, уколико искажу корпоративност према властима и другим субјектима државног апарата, могу постати погубни за сопствени терористички, "ћелијски" ланац. Тако, државна администрација улази у саму срж проблема борбе против тероризма, не решавајући палијативно тај проблем по систему "од случаја до случаја".

У првом делу књиге, аутор нам даје основна сазнања о појму и примарним обележјима несмртоносних оружја. Циљ употребе несмртосног оружја је обесхрабрење, одвраћање, превентивно деловање и застрашивање. Оно што овакво оружје може приуштити, како њиховим корисницима - противтерористичким јединицама, жртвама његове примене - терористима и криминалцима, тако и свим осталим категоријама грађана који могу трпети последице његове примене (тзв. "коллатерална штета") је висок степен безбедности. Дакле, ово оружје, уз правилно руковање, задобија епитет хуманог оружја, а његови корисници (снаге безбедности) етикету хуманих, донекле алтруистичких снага безбедности. Премда се многи стручњаци за безбедност вероватно не би сложили са аутором, он сматра да употреба несмртосног оружја доприноси онеспособљавању људи и материјалних средстава, уз истодобну заштиту властитих снага. Његовим коришћењем, минимизира се смртност, рањавање и материјална штета. Поред разноврсних подела у светској, али и нашој, стручној и научној литератури, аутор у почетном становишту разврстава несмртоносна оружја према начину дејства на: акустична, би-

БЕЗБЕДНОСТ

олошка, хемијска, електромагнетна (електрична), кинетичка и оптичка. Свако од њих дели се критеријумом њихове намене на она која су намењена дејству против људи и материјалних добара.

Као значајну димензију, аутор наглашава законски основ и принципе примене несмртоносних оружја. Законски основ примене је истоветан оном који важи за остала средства принуде (подразумевајући и смртоносно оружје), без обзира што су разматрана средства несмртоносне природе. Несмртоносна оружја се могу рабити за: спречавање бекства особа лишених слободе или затечених у вршењу кривичних дела, савладавање отпора особе која нарушава јавни ред и мир или коју треба привести, задржати или лишити слободе у случајевима утврђеним законом и одбијање напада од службеника безбедности, других особа или објекта обезбеђења. Принципи законитости примене несмртоносних оружја су: неопходност, селективност, поступност, сразмерност, довољност, употреба несмртоносних оружја као допуне, а не замене осталим овлашћењима, коришћење против незаштићених противника, неопходност ношења средстава заштите од несмртоносних оружја од стране чланова властитих јединица и такво оружје се раби само када је могуће експлоатисати његове ефекте.

У наредном поглављу, аутор је објаснио употребу несмртоносних оружја током ангажовања противтерористичких јединица у ослобађању талаца, лишења слободе терориста и опасних криминалаца и заузимањем запоседнутих објеката. Спроведеним истраживањем аутор је закључио да постоји сагласје несмртоносних оружја и варијаната ангажовања противтерористичких јединица у препадним поступцима. У случају употребе овог оружја као допунског, већина несмртоносних оружја не мења структуру борбених заштитних распореда противтерористичких јединица за извођење препада, заседа и обезбеђења. Ако се пак ова средства користе као примарна, она стварају потребу за формирање нових подгрупа, тј. издвајање појединаца који руковањем наведеним оружјем извршавају, условно говорећи, нове делатности. Одатле, несмртоносна средства (али и друга) као најдинамичнији чинилац конфликтних ситуација у области безбедности, властитим развитком непрестано узнапређују варијанте деловања оружаних снага.

У оквиру оптимизације ангажовања противтерористичких снага у зависности од употребе несмртоносних оружја (треће поглавље), аутор је практично истражио кроз вредносне судове стручњака за безбедност и учесника конфликтних ситуација. Критеријуми, коришћени за утицај на оптимизацију варијаната ангажовања противтерористичких јединица изведени су оценом ступња задовољења потциљева који се њима остварују уз примену наведених средстава по критеријумима за вредновање дејстава: минимизација неизвесности, ефективност, економичност, ефикасност, минимизација времена трајања и поузданост. Истраживање је потврдило да је употреба несмртоносних оружја: јефтинија, успешнија, усмеренија циљу и поузданија од осталих средстава принуде. Применом ових средстава смањују се неизвесност и ризици настанка сукоба, а, исто тако, смањује се вероватноћа појаве жртава приликом ангажовања противтерористичких јединица нарочито током ми-

ровних, хуманитарних и противтерористичких операција, што је у складу са неспојивошћу мишљења јавног мњења о могућим жртвама у таквим акцијама.

Напоследку, аутор је табеларно приказао тактичко-техничке одлике несмртоносних оружја и то: акустично-оптичких, хемијских, електромагнетних и кинетичких. У зависности од врсте оружја, приказане су тактичко-техничке карактеристике сваког несмртносног оружја понаособ.

Монографија Данета Субошића обрађује интересантну, важну, актуелну и перспективну тему - сузбијање терористичких и криминалних ризика и претњу у њеним најопаснијим облицима употребом несмртоносних оружја. Интердисциплинарно обрађена тема, без обзира на своју сложеност, структурално, текстуално и тематски је сушто разумљиво написана. Како се чита без посебних тешкоћа уз упоредбу чињеница, случајева, проблема и појава, ова књига утиче на то да се из ње рађају нове идеје за даља истраживања о феномену несмртносног оружја. Отуда ће деловати на стручњаке из ове области, али и на дипломате и практичаре безбедности да ову тему развију и искористе је у побољшању одбране од тероризма, а уједно да убеде припаднике терористичких и криминалних организација да су им шансе за уцењивање држава, региона, али и целокупне међународне заједнице све мање.

Несмртоносно оружје је рационалан избор могућих средстава у спречавању големог зла у атмосфери небезбедности за себе, своје ближње, за све житеље. Употребом ових средстава исказује се пример хуманизма, када је припадник безбедносних снага кадар да и у терористи препозна људско биће, када је професионални чувар реда способан да сачува живот потенцијалном или потврђеном убици, чиме он уствари предочава капацитет сопственог чојства. Будући да је и сам у више наврата могао да исказе своје практичне и теоријске способности, Дане Субошић је први научник са ових простора који је преузео одговорност за последице које могу произвести његови ставови у овој књизи, а који су углавном супротни званичним ставовима, не само челника наше државе, него и већине земаља међународне заједнице. Радећи на овом истраживању, аутор је поведен основном замишљу да је егзекутор, био он криминалац или терориста, упознат са еуфоричним мишљењем јавности о неопходности сопственог уништења, те му је тиме одузета могућност размишљања о алтернативном деловању у конфликтним ситуацијама.

С обзиром да циљ не може увек оправдати средство, што је и главна порука Данета Субошића, ова књига се препоручује свим стручњацима за питања безбедности, практичарима, политичарима, али и дипломатама који се налазе у позицији да могу одлучивати о туђим животима.